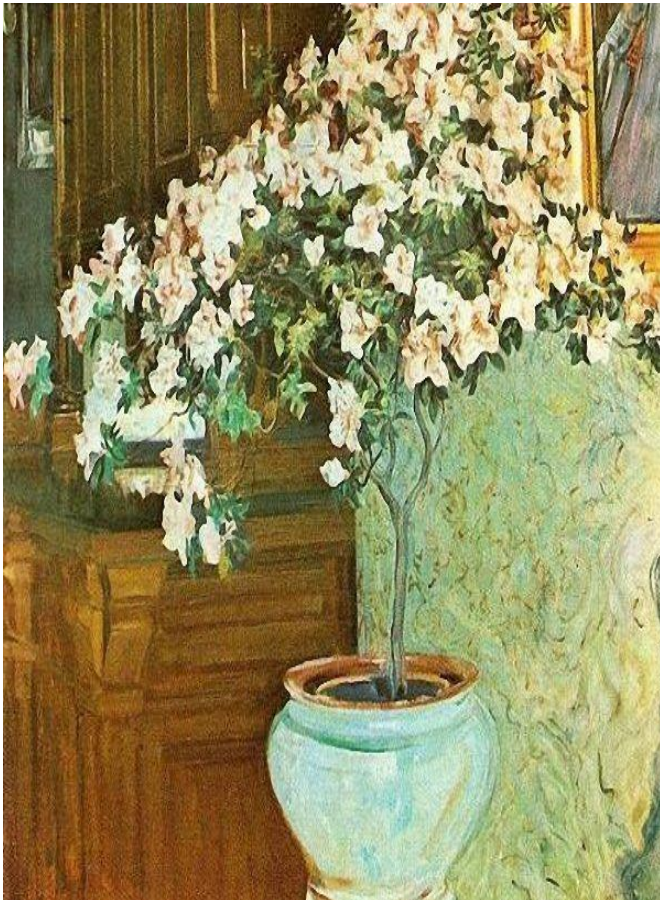

**XX СТОЛІТТЯ:
ВІД МОДЕРНОСТІ ДО ТРАДИЦІЇ**

**ТВОРЧІСТЬ ПАВЛА БОГАЦЬКОГО
В КОНТЕКСТІ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
XX СТОЛІТТЯ**

Міністерство освіти і науки України
Вінницький державний педагогічний
університет імені Михайла Коцюбинського
Кафедра української літератури

Серія
«XX століття: від модерності до традиції»

**ТВОРЧИСТЬ
ПАВЛА БОГАЦЬКОГО
В КОНТЕКСТІ
УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ
XX СТОЛІТТЯ**

Збірник наукових праць
Випуск 5

Вінниця
«Твори»
2017

УДК 821.161.2.09(06)

ББК 83.3(4Укр)я5

К 75

Творчість Павла Богацького в контексті української літератури ХХ століття. Збірник наукових праць. – Випуск 5 / Ред. колегія: Н. Поляруш (голов. ред.), В. Мацько (заступ. голов. ред.), А. Віннічук та ін. – Вінниця: ТОВ фірма «Планер», 2017. – 186 с. (Серія «ХХ століття: від модерності до традиції»).

Зміст збірника склали матеріали наукової конференції «Творчість Павла Богацького в контексті української літератури ХХ століття», яка відбулася 20-21 жовтня 2016 р. у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського. Основна мета досліджень, що ввійшли до збірника, – сучасна інтерпретація творчості українського письменника, літературознавця, літературно-театрального критика, бібліографа, організатора і редактора київського журналу «Українська хата», політичного і військового діяча, дійсного члена Наукового товариства імені Тараса Шевченка.

Видання адресоване літературознавцям і критикам, студентам-гуманітаріям, широкому колу шанувальників української літератури.

ISBN

Редакційна колегія:

Поляруш Н. С. (головний редактор), кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри української літератури

Мацько В. П. (заступник головного редактора), доктор філологічних наук, професор

Віннічук А. П., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури

Крупка В. П., кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури

Ткаченко В. І., кандидат філологічних наук, старший викладач

Вешелені О. М. асистент кафедри української літератури

Рецензенти:

Бондарева О. Є., доктор філологічних наук, професор (Київський університет імені Бориса Грінченка);

Павленко О. Г., доктор філологічних наук, професор (Маріупільський державний університет).

Матеріали опубліковано в редакції авторів

Друкується за рішенням Вченої ради факультету філології й журналістики імені Михайла Стельмаха Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського (протокол № 3 від 8 листопада 2017 року)

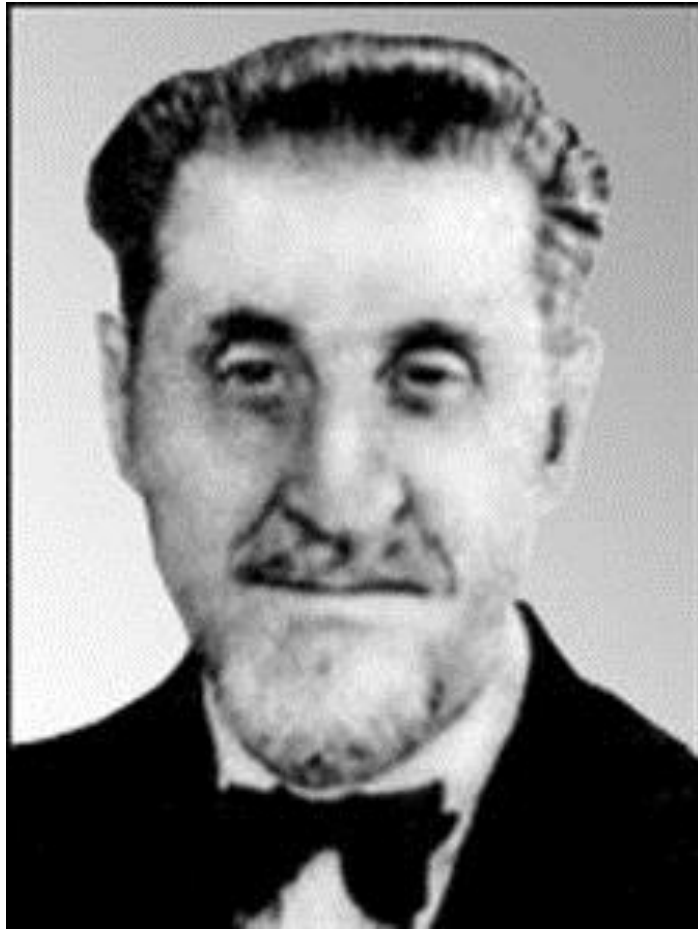
В оформленні обкладинки збірника використано картини:

- 1) Олекса Новаківський. Азалії (1914)
- 2) Іван Труш. Квіти (1910)

Фото: Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського

**У рік 105-літнього ювілею
Вінницького державного
педагогічного університету
імені Михайла Коцюбинського**

Павло Богацький
(1883 – 1962)

Очевидно, що в головному П. Богацький лишиться представником свого покоління, свого часу, але еволюція його художніх засобів іде до скріплення сил справжнього художника.

М. Сріблянський

ЗМІСТ

Поляруш Ніна. Замість передмови.....	7
---	---

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛІСТИКА І ПОЕТИКА ТВОРЧОСТІ ПАВЛА БОГАЦЬКОГО

Ільницький Микола. Від української хати до нової України (Павло Богацький)	9
Мацько Віталій. Творче середовище Павла Богацького: кийвська доба.....	20
Нагорний Ярослав. Творчість Павла Богацького в контексті зародження українського модернізму.....	28
Руснак Ірина . «Мала літературна енциклопедія» (1948-1950) Павла Богацького.....	37
Гуляк Анатолій, Науменко Наталя. Сутність найменувань художніх тропів у «Малій літературній енциклопедії» Павла Богацького.....	41
Поляруш Ніна. Павло Богацький крізь призму спогадів «З пережитого»	48
Віннічук Алла. «Трагедія самотньої душі» Тараса Шевченка в реценції Павла Богацького.....	52
Швець Тетяна. Образ «Я» – Еґо в не фікційній прозі Павла Богацького та Докії Гуменної: порівняльний аналіз.....	56
Просалова Віра. «Камелія» Павла Богацького як «психологічна арабеска»	62
Ткаченко Вікторія. Роман Олександра Дюма «Дама з камеліями» як інтертекстуальне тло новели «Камелія» Павла Богацького.....	69
Вешелені Олександр. Жанрові прояви готичної прози в новелі «Камелія» Павла Богацького.....	74
Крупка Віктор. Поетика психологічного імпресіонізму в «Етюдi» Павла Богацького.....	80

РОЗДІЛ 2

ЗІ СПАДЩИНИ ПАВЛА БОГАЦЬКОГО

Богацький Павло. Камелія.....	86
Богацький Павло. Етюд.....	99
Богацький Павло. Трагедія самотньої душі (Інтимна сторінка біографії Т. Г. Шевченка)	103
Богацький Павло. З пережитого (спогади)	112
Богацький Левко. Про наукову спадщину батька.....	172
Листи Володимира Самійленка до Павла Богацького (1922-1923)	178
Бібліографія Павла Богацького.....	186

ПОЛЯРУШ
Ніна

ЗАМІСТЬ ПЕРЕДМОВИ

Цей збірник упорядковано безпосередньо після того, як 20-21 жовтня 2016 року у Вінницькому державному педагогічному університеті імені Михайла Коцюбинського відбулася V Всеукраїнська наукова конференція «Творчість Павла Богацького в контексті української літератури ХХ століття» як п'ятий представницький форум із серії «ХХ століття: від модерності до традиції», задуманий кафедрою української літератури ще у 2009 році.

Основними орієнтирами наукової діяльності викладачів кафедри з того часу стала активізація роботи по дослідженню творчості письменників-подолян: Юрія Клена, Леоніда Мосендза, Галини Журби, Михайла Коцюбинського.

Учасники п'ятої Всеукраїнської конференції відповідно до вимог сучасного літературознавства дослідили творчу біографію Павла Богацького – талановитого письменника, літературного критика, видавця журналу «Українська хата», його мистецьке середовище; з'ясували стильові пошуки митця, поетику його творів малої прози; зробили ідейно-естетичний дискурс міжвоєнної доби і його відлуння в художній та літературній творчості письменника; розкрили мовно-стилістичні особливості доробку та вивчення його у загальноосвітній та вищих школах.

Відповідно запропонований збірник складається з двох розділів: «Концептуалістика і поетика творчості Павла Богацького» і «З творчої спадщини Павла Богацького», де представлено вперше надруковані твори письменника.

Переконані, що і це наукове видання, як і чотири попередні, знайде розуміння та підтримку в академічних колах як результат різновекторної і водночас цілісної дослідницької роботи вчених.

**КОНЦЕПТУАЛІСТИКА І ПОЕТИКА
ТВОРЧОСТІ ПАВЛА БОГАЦЬКОГО**

ІЛЬНИЦЬКИЙ
Микола

ВІД УКРАЇНСЬКОЇ ХАТИ ДО НОВОЇ
УКРАЇНИ
(ПАВЛО БОГАЦЬКИЙ)*

В історії української літератури немало недовомовленостей і парадоксів. Так, сьогодні загальноновизнаною є роль у літературному процесі початку ХХ століття журналу «Українська хата» (1909–1914), який утверджував ідеї європейського модернізму у поєднанні з національною духовною традицією, зокрема філософією кордоцентризму Григорія Сковороди та Памфіла Юркевича. А той, хто досліджує розвиток української літератури в умовах еміграції міжвоєнного періоду ХХ ст., не обійдеться без визнання ролі у цьому процесі журналу «Нова Україна», який виходив у Празі протягом 1922–1928 рр. Але ім'я редактора «Української хати» та одного із чільних співробітників «Нової України» Павла Богацького переважно залишається на маргінесі уваги дослідників. У всякому разі в літературознавчих енциклопедіях та довідниках його ім'я стало з'являтися тільки останнім часом. Тимчасом він брав активну участь у формуванні ідейно-естетичних засад цих часописів, гуртував навколо них коло талановитих авторів, крім цього, на його плечах лежала непомітна для читачів робота з друкарнею, листування з передплатниками, авторами та читачами.

У з'ясуванні цієї ролі особливою проблемою є брак доступних матеріалів про життя і творчість П. Богацького, що припало на драматичний період нашої історії і було сповнене крутих поворотів і небезпек. Біографічні факти доводиться вибірувати у спогадах, а твори – у малодоступних виданнях та часописах, повних комплектів яких переважно немає навіть у великих бібліотеках. Щоправда, сьогодні суттєво допомагає заповнити ці прогалини збірник «Архіви», упорядкований сином письменника і вченого Левком Богацьким і виданий у 2002 р. у м. Сідней (Австралія), куди П. Богацький перебрався з родиною після Другої світової війни. Відрадно й те, що постать цієї неординарної особистості привернула увагу письменників: у 2013 р. у видавництві «Ярославів Вал» (Київ) вийшов роман Василя Горбатюка «Слово і меч», у якому поєднані документальне і белетристичне начала. Автор – земляк П. Богацького – малює портрет свого героя на тлі подій Першої світової війни та Визвольних змагань українського народу за свою державу, що закінчилася поразкою цих змагань. Письменник характеризує Богацького як діяльну творчу натуру, що прагнула поєднати слово і меч, зосереджуючись на участі Богацького в суспільно-політичних процесах, і закінчує свою розповідь часом, коли «вже не було меча», але «ожило слово» і це «вселяло надію». Письменник зазначає, що це перша книга, отже, будемо чекати другої: надто складний і насичений подіями стелився шлях перед його героєм і надто він зрісся з ним, щоб залишити його напівдорозі. Бо ж Павлові Богацькому довелося пройти ще довгий шлях, на якому він зазнав немало ударів долі, але й багато зробив, продовживши ту благородну справу, яку розпочав у молоді роки.

Але завдання літературознавця інше, аніж романіста, хоч на документальні матеріали, які вдалося йому розшукати в різних музеях та друкованих органах і які він щедро цитує, безперечно, може посылатися й історик літератури з відповідними

посиланнями. Але для нього, історика літератури, домінантним є «слово», яке стає «мечем», вражає своєю мистецькою сутністю, а постать П. Богацького визначається і його роллю у літературному процесі епохи, в яку йому довелося жити і творити.

Народився Павло Олександрович Богацький 4 березня 1883 р. в селі Купин Кам'янець-Подільського повіту Подільської губернії (тепер – Городоцький район Хмельницької області) в родині священика (рід його походив з Чернігівщини). Спочатку навчався у типовій для того часу дяківській школі, далі була така ж традиційна для вихідців із духовного стану духовна семінарія у Кам'янці-Подільському, участь у підпільному гуртку соціал-революціонерів, видання шкільного часопису «Проба сил» – і відповідні наслідки: виключення з семінарії на п'ятому році навчання. Павло поступає в офіцерську школу в м. Вільно (тепер Вільнюс), а по закінченні в ранзі підпоручика його посилають на Далекий Схід, де тоді точилася російсько-японська війна. Але сталося так, що заки він прибув на місце служби, війна закінчилася. Якийсь час Павло прослужив у м. Ромни на Полтавщині, потім був переведений на службу до Києва, де був заарештований за участь у військових таємних організаціях «Військовий союз» та «Оборона України». Втім, через кілька місяців його звільнили. Деякий час Павло провчився у Київському політехнічному інституті, де вивчав агрономію. Але думками його заволоділа література, і в альманасі «Терновий вінок», журналах «Рідний край», «Громадський голос» з'являються перші його новели.

Але подією, яка мала значний резонанс у тогочасному літературному житті, а й значною мірою визначила шляхи його подальшого розвитку, була поява журналу «Українська хата», редактором якого став Павло Богацький. Журнал проіснував з 1909 по 1914 рік і був заборонений царською цензурою, коли почалася Перша світова війна.

Поява цього часопису на тогочасному літературному горизонті не була випадковою. Ідея його визрівала в атмосфері поступової зміни філософсько-естетичної орієнтації з появою на суспільній арені молодого покоління письменників, які заперечували позитивізм і своїми духовними вчителями вважали філософів Анрі Бергсона, Артура Шопенгауера, Фрідріха Ніцше. Журнал «Українська хата» розвивав і поглиблював той напрямок, що його започаткували часописи «Рідний край», «Бджола», «Громадський голос» і особливо «Світ». Принаймні ці видання називав сам Богацький. Але якщо львівський «Світ» задекларував свою орієнтацію на європейський модернізм (декаданс, символізм, сецесію), то «Українська хата» піднесла принципи модернізму на рівень теоретичного дискурсу. І ще. Якщо «Світ» декларував західноєвропейський вектор руху, то «Українська хата» прагнула поєднати засади європеїзму з національним підґрунтям. Назву журналу і його напрям можна потрактувати як своєрідний оксюморон. Та справа в тім, що поняття «хата» тут знак не патріархальності, а закоріненості у традицію, в елітарний етноцентризм, який переростає у модерний психоестетизм, не дарма «хатянський» модернізм здобув назву національного модернізму.

Світоглядно-естетичні засади «Української хати» послідовно обстоював його редактор. Для нього важливо було гуртувати навколо журналу соратників, які

можуть втілювати його ідеї на рівні як теоретичного дискурсу, так і творчої практики. І йому справді вдалося створити міцне ядро, про що він згодом згадував: «У свій час якийсь жартівливий критик «Української хати» писав, що «як світ стоїть на трьох китах, так і «Українська хата» на трьох підпоручиках». Цей жарт був правдою, бо дійсно основними та центральними особами в колі «хатян», як і у веденні самого журналу, були три бувші підпоручики російського війська: Микита Шаповал (псевдонім – М. Сріблянський), Андрій Товкачевський та Павло Богацький. Вони всі троє, скінчивши військові школи (перші два – Чугуївську, а останній Віленську) в чині підпоручників навесні 1906-го року роз'їхались по своїх полках, де за короткий час були приарештовані за участь у військово-революційних справах. Кожний з них відбув більшу чи меншу кару. [...] Трохи згодом приєднався до нас підпоручик Української Галицької Армії – Микола Федюшка (літ. псевдонім М. Євшан)»¹.

Щоправда, підпоручником на час створення журналу Микола Євшан ще не був, ним він став на початку Першої світової війни і в роки Визвольних змагань українського народу. Але названих тут ентузіастів і співробітників «Української хати» справді єднав войовничий дух боротьби за оновлення української літератури. Полемічністю і гостротою особливо відзначалися статті Миколи Євшана. «Хатянам» доводилося відстоювати свої принципи у дискусіях з опонентами, які гуртувалися навколо журналу «Рада», зокрема з таким виразником цих ідей, як Сергій Єфремов. Полеміка набирала часом такої безкомпромісності, що нагадувала рицарський поєдинок (у статтях Євшана і Єфремова не раз натрапляємо на терміни рицарських двобоїв).

Коли сьогодні з дистанції часу і досвіду літературознавчої науки дивитися на полеміку між «Українською хатою» і «Радою», розбіжність позицій не видається аж такою антагоністичною. Надто якщо підійти до цієї полеміки, керуючись концептами сучасних літературознавчих шкіл, приміром, тексту в тексті з арсеналу школи структуралізму. При такому підході в літературному процесі, коли трактувати літературу як текст, виділяються два основні пласти: органічний, або ж традиційний, і привнесений, або ж міграційний, що запозичував іззовні нові якості. Частина літераторів, переважно старшого віку, хоч не тільки, обстоювала домінуючу першого із цих пластів (група журналу «Рада»), інша наголошувала на другому, не заперечуючи, однак, важливості традиції, але не вважаючи її чимсь незмінним і невіддатливим впливом ззовні (група журналу «Українська хата»).

Згодом ці два струмені почали взаємодіяти між собою, переплітатися один з одним, впливати один на одного, творячи високий модернізм 1920-х років. Та й найнепоступливіші захисники полярних естетичних позицій Сергій Єфремов і Микола Євшан у глибинній своїй основі доповнюють один одного національною позицією. Обидва й загинули як патріоти України: Микола Євшан як вояк Української Галицької Армії, Сергій Єфремов – у сталінських концтаборах.

---

¹ Архіви [Павла Богацького] / Зібрав Левко Богацький. – Сідней, 2003. – С. 237–238.

Але це сталося пізніше. А поки що Микита Сріблянський обґрунтовує положення про літературний процес, у центрі якого – індивідуальність митця, Микола Євшан формулює положення про відношення літератури до дійсності як до людської психології, Андрій Товкачевський розробляє соціологічні основи мистецтва в аспекті формування національної самосвідомості. Якщо ці «три кити» розробляли концептуальні підвалини «хатянського» дискурсу, то Павло Богацький був обсерватором політичних процесів, писав театральні літературні рецензії та театральні огляди. Для останніх запровадив навіть постійну рубрику «Театральні замітки», під якою публікує свої нотатки під псевдонімом Я. Стоколос. Воює проти засилля шаблону, мішанини стилів, за природність жесту і тону. Обстоює засади «хатянської» естетики, зокрема розуміння самотності як аристократизму душі людини – обранця Бога. Так, у рецензії на поетичну збірку Микити Сріблянського «Самотність» стверджує, що самотність у поета – «це філософія людини, яка покінчила рахунки з товпою і огордо замкнулась в високості душі, щоб там знайти найбільшу втіху і щастя»². Подібними настроями пройняті багато новел самого П. Богацького, опублікованих в «Українській хаті». Вони вписуються у загальну програму раннього українського модернізму, зокрема співзвучні з «Маніфестом» Миколи Вороного, який закликав письменників писати твори, в яких «було б хоч трохи філософії, де хоч клаптик яснів би того далекого блакитного неба, що манить нас своєю недосяжною красою, своєю незглибною таємничістю», бо «спокою треба, відпочинку для стражденної, зневіреної душі інтелігента»³, чи Остапа Луцького, який у статті «Молода муза» закликав шукати спокою для «вразливого людського серця [...] в облаках містичного неба»⁴. А В. Погребенник стверджував, що «Богацький був прихильником модерних напрямів в українській літературі і поділяв у цьому сенсі погляди Миколи Євшана»⁵.

Під таким кутом зору варто розглядати і тогочасні новели письменника. У них немає гострих соціальних конфліктів, основна увага зосереджена на дослідженні психологічного стану персонажів у певній ситуації переважно любовних стосунків молодих людей: чи то туга за щастям, яке, здавалося, було так близько, але виявилось безповоротно втраченим («Рожеві квіти»), чи то страждання від почуттів до дружини свого товариша, що стає для нього «сонечком, яке світить і гріє, але здалеку» («Сонечко»), чи то болю від кохання, що викликає «отруту смерті в душі» («В обіймах минулого»), нарешті, ревнощів, що довели до вбивства кохану, після чого вбивця почуває себе Адамом, вигнаним з раю і пестить волосся мертвої («Тільки правду дай!..»). Акцентування на психологічності підкреслене навіть жанрово: автор називає свої тексти психонovelами, психологічними арабесками тощо. Меланхолійністю, настроєвою нюансованістю, мотивами «космічної туги» вони перегукуються зі зразками малої прози інших тодішніх прозаїків модерністської орієнтації. Приміром, опис психологічного стану героя «Етюду»:

---

² Українська хата. – 1911. – Чис. 6. – С. 56.

³ Літературно-науковий вістник. – 1901. – Т. 29. – С. 120.

⁴ Діло – 1907. – 15 листоп.

⁵ Цит. за: Архіви... – С. 180.

«Вона грає не на клавiшах піанiно, а на струнах своєї душі і через те такі скорбні звуки тої гри, через те боляче лягають вони на серце і пекуча безкрайня туга пливе слъозами з очей, глибоким зітханням з грудей і смертельною втомою з цілого тіла». В цьому описі відчуваємо явний перегук з деякими новелами Михайла Яцкова («Чорні крила», «В царстві сатани» та ін.).

Згодом, у вирi воєнних подій, Павлові Богацькому все ж удалося видати збірку «Камелії» (Київ, 1918) із новел, написаних у «хатянський» період творчості. Хоча на той час мова художньої прози (поезії теж) суттєво змінилася і письменники із «сонячних левад забуття спустилися на грiшну землю, покоління, позначене печаттю «Молодої музи» та «Української хати» мало право закріпити своє місце в історії української літератури. Микита Шаповал у передмові до збірки «Камелії» відзначив саме поколіннєвий принцип збірки П. Богацького, а передмову назвав «Огнепоклонники». Він трактує П. Богацького як одного з представників цього покоління, що намагалося виразити в своїй творчості дух нового часу, поєднання національної ідеї з новими мистецькими формами. «Невситима жадоба руху, перейнятість стихією національного відродження характеризує цього представника ворохобного українського покоління, що внесло в українське життя рух, волю, стремління і непохитність в домаганні своєї основної мети – визволення України з ярма неволі»⁶. Критик бачить і недоліки новел П. Богацького, зокрема слабку літературну техніку та брак інтелектуальності в спостереженнях і узагальненнях, але наголошує на іншому: «Те, що ми маємо, уявляє один відкритий кутик цього покоління, що вже не описує «заскубаних стріх» і «бiдолашних пригод мужика», а спиняється біля проблем свого «я» і гуртового героїзму для будуччини. [...] Писання П. Богацького – частина того ірреального життя нашого, що двигает життєвими масами і в цьому їх інтерес і признання»⁷.

Обставини, які склалися на той час, коли писалася цитована передмова, не сприяли здійсненню надій цього покоління. Але воно свою місію виконало. Журнал «Українська хата» під редакторською орудою Павла Богацького – теж. Часопис згуртував навколо себе ціле гроно письменників, які визначала як рівень тогочасних художніх досягнень (Леся Українка, Володимир Винниченко, Микола Вороний, Гнат Хоткевич, Олександр Олесь), так і перспективи подальшого його розвитку (Павло Тичина, Максим Рильський, Галина Журба, Христя Алчевська, зустрічаємо тут навіть ім'я Михайла Семенка). Журнал охоче надавав сторінки для творів західноукраїнських письменників-модерністів Петра Карманського, Богдана Лепкого, Василя Пачовського, Михайла Яцкова та ін.

Для того, щоб часопис тримав високу планку, багато часу доводилося витратити на передплатні турботи, бо передплатників було небагато, не всі сприймали естетичні засади «Української хати», траплялися випадки повернення деяких чисел до редакції з обуренням. Що ж, це було природно для періоду естетичної переорієнтації, зіткнення поглядів, яке було спонтанним, а не накиненою згори доктриною, як це сталося згодом, за комуністичного режиму. І не

⁶ Цит за: Горбатюк В. Слово і меч / Василь Горбатюк. – Київ : Ярославів Вал, 2013. – С. 34.

⁷ Там само. – С. 327.

останнє, а може, одне з перших – листування з авторами. Так, у листі до М. Яцкова від 3 грудня 1912 р. П. Богацький писав: «За цей недовгий час я полюбив свої пута, я звик ходити в цій ярмі і чомусь маю непоборну тенденцію зтягти до компанії можливо більше людей. Хто брикається, з тим я також борюсь енергійно – певне Євшан жалівся вам за се. Я хочу, щоби стало законом для всіх нас, сучасної (української) інтелігенції ходити в якійсь ярмі для того тільки, щоби там досягти щось краще, свою мрію, свою мету...»⁸. Редактор мусив дбати, щоб у журналі «світилися» першорядні імена, тому писав листи, запрошував до співробітництва, нагадував про обіцянки тощо.

Я так довго зупиняюся на «Українській хаті», усвідомлюючи, що порушив пропорції, щоб підкреслити його роль в українському літературному процесі початку ХХ ст., позначеному новаторськими пошуками в літературі та встановленням тісних зв'язків між східно- та західноукраїнською гілкою спільного попри державні кордони українського літературного процесу. А обличчя «Української хати» – це обличчя передусім його редактора Павла Богацького та його найближчих соратників і співробітників Микити Сріблянського, Миколи Євшана, Андрія Товкачевського та великої авторської когорти.

Але почалася Перша світова війна, і журнал «Українська хата» в числі перших українських видань був заборонений царською владою, а його редактор висланий у Наримський край. Він розповість про цей період свого творчого життя у спогадах «З пережитого» уже з відстані років, бо рукопис зі свіжими враженнями «Віа долороса» загубився по дорозі до журналу «Літературно-науковий вістник».

У 1917 р. після лютневої революції у Росії П. Богацький повертається до Києва і відразу включається у політичне і культурно-мистецьке життя. У квітні цього ж року на Першому Українському Конгресі його обирають секретарем, а потім призначають начальником народної міліції м. Києва і Київського повіту. Працюючи на цих посадах у дуже складних умовах, він не припиняє і літературної діяльності: виступає на сторінках періодичних видань «Книгарь», «Україна», «Шляхи» зі статтями, науковими розвідками, рецензіями на нові книги.

За Гетьманату в 1918 р. П. Богацького арештовують німці, яких покликав в Україну для боротьби з більшовиками гетьман Павло Скоропадський, і він перебуває в ув'язненні до листопада наступного року. А за Директорії виходить із в'язниці і стає столичним отаманом Коша Республіки, бере участь у діях Корпусу Січових Стрільців, з якими відступає до Кам'янця-Подільського, коли Директорія була змушена залишити Київ.

Участь Павла Богацького у подіях складного драматичного періоду боротьби українського народу за державну незалежність, яку тоді не вдалося здобути через підступи близьких і далеких сусідів, а також постійні чвари і непорозуміння у національному середовищі, відобразив Василь Горбатюк у романі «Слово і меч». Епізоди цього роману виразно перегукуються з подіями сучасності, переконливо засвідчуючи й те, що слово і меч були разом протягом усієї української історії, починаючи від часів «Слова о полку Ігоревім» до Майдану 2013-2014 рр.

---

⁸ Там само. – С. 208.

У 1920 р. П. Богацький разом з українським військом, яке змушене було скласти зброю, переходить кордон і поселяється у Варшаві як емігрант. Для проживання мусить займатися фізичною працею, та все ж знаходить час і для творчості, співпрацює у журналі «Українська трибуна». Через два роки на запрошення Українського комітету переїздить до Праги, де стає головою Українського видавничого фонду та секретарем Українського соціологічного інституту, в якому очолює Кабінет шевченкознавства.

У діяльності П. Богацького в цей період особливо важливе місце займає співредакторство у журналі «Нова Україна (Прага, 1922–1928)» разом із давнім соратником і співпрацівником в «Українській хаті» М. Сріблянським (Шаповалом). «Нову Україну» в певному плані можна вважати продовженням у нових умовах «Української хати». Але нові умови диктували і нову стратегію. Якщо «Українська хата» обстоювала орієнтацію на модернізм з «національним обличчям», то «Нова Україна» прагнула об'єднувати представників різних ідеологічних орієнтацій, позиціонуючи себе як «орган української демократії, передусім соціалістичної». І справді, часопис віддзеркалював широкий спектр політичних поглядів і суспільних настроїв. У ньому публікувалися твори еміграційних письменників як старшого покоління – колишніх авторів «Української хати» Володимира Винниченка, Олександра Олеся, Володимира Самійленка, так і молодшого, чия активна літературна діяльність розпочалася уже в умовах еміграції – Юрія Дарагана, Євгена Маланюка, Оксани Лятуринської, Олекси Стефановича. Представники «вістниківської квадриги» сусідували тут з учасниками гурту лівої орієнтації «Жовтневе коло» (Антін Павлюк, Василь Хмелюк, Степан Масляк). Були репрезентовані в журналі й імена західноукраїнських авторів (Ольга Кобилянська, Марко Черемшина) і навіть молоді письменники з того боку Збруча Григорій Косинка, Тодось Осьмачка, Валер'ян Підмогильний, що породило звинувачення в «українському буржуазному націоналізмі», антирадянській діяльності і призвело до репресій.

Не облишив літературної творчості і сам Павло Олександрович. Його повість «Під баштою зі слонової кості», що друкувалася у кількох номерах «Нової України», передає настрої української інтелігенції, яка опинилася в умовах еміграції, почуття розчарування і зневіри та пошуки ґрунту для подальшого життя, пристосування до нових обставин, бо «башта зі слонової кості» власного суб'єктивного світу не є виходом із становища.

Важливе місце в «Новій Україні» займали історичні, мистецтвознавчі та літературознавчі публікації Дмитра Антоновича, Софії Русової, Леоніда Білецького та ін. Так, Л. Білецький у статті «Умови літературної праці в Україні (1917–1926)» пише про перешкоди, які заважають нормальному розвитку літератури внаслідок того, що комуністична влада «українське навіть артистично поетичне слово поставила в такі цензурні умови, в яких воно не було навіть під час царського довоєнного режиму. Система безвиглядного централізму в керуванні навіть культурними справами та система «удержавлення» всієї видавничої справи була й є найбільшою перешкодою до того, щоби який-небудь твір, написаний в некомуністичному тоні на адресу сучасного режиму в Україні, міг бути

надрукований»⁹. При цьому варто зауважити, що стаття стосувалася літературного процесу в Україні 1920-х років, періоду «національного відродження», а що вже казати про «умови літературної праці» наступного десятиліття, коли це відродження було розстріляне.

Обставини еміграції спонукали П. Богацького глибше прочитати сторінки історії, що стосувалися міжслов'янських стосунків XIX століття. Це засвідчує його відгук на книгу І. Брика «Українсько-руський архів» (Львів, 1921). Розглядаючи ідею всеслов'янського єднання від початку її виникнення, рецензент зазначає, що «хоча все позитивне і дало добрий врожай і могло би тішити піонерів національного відродження, але все негативне розвинулось до таких розмірів, що губило і губить високу ідею, якій посвятили себе фанатичні адепти її і Батьки Слов'янщини – Колар з Шафариком, і «Трійця» галицького відродження, і «братчики» на чолі з огненним пророком – Т. Г. Шевченком. І може виникнути питання: чи не належить ідея слов'янського єднання до тих, за яку згорів поет Міцкевич – до ідей месіянізму того чи іншого народу, які є діаметрально протилежними ідеям єднання. Очевидно, правду треба шукати десь поміж ними... Де саме – підкажуть наші дні»¹⁰. «Наші дні», тобто тодішня ситуація, не підказали їй десятиліття та століття, що доходять до нашого часу. Написане свідчить про глибокий аналітичний розум автора, історизм його мислення.

Не послаблювався інтерес П. Богацького й до проблем естетичного характеру. Інтерес викликає, зокрема, його розвідка «Сучасний стан світового мистецтва», що друкувалася у кількох номерах «Нової України». В ній подано стислий огляд літературних стилів кінця XIX – середини XX століть, їх філософське підґрунтя та риси поетики. Хоча автор не формулює власної концепції зміни стилів та прихильності або неприйняття котрогось із них, він дошукується мотивації стильової динаміки та окреслює ознаки основних відгалужень модернізму та авангардизму. Дослідник стверджує, що «найхарактернішою рисою мистецьких шукань є зникнення предмета. Можна знайти частину його, але не можна знайти його в цілості, його сукупність, стале існування в мистецтві»¹¹. Це, на його думку, є виявом руїни після Першої світової війни. Але він переконаний, що «ніяке мистецтво не може згодитися з тим, щоб бути образом руїни. Деструкція мусить перейти в конструкцію, в синтез»¹². Це твердження перегукується з думкою Юрія Лавріненка, висловленою уже в повосенний період теж в умовах еміграції, з приводу українського модернізму а саме, що футуризм заперечив те, що вже вмерло, але нічого нового не створив, здійснив деструкцію, не дійшовши до основного – конструкції. Натомість українські модерністи Павло Тичина, Микола Бажан, Юрій Яновський зробили це,

---

⁹ Нова Україна. – 1927. – С. 67.

¹⁰ Богацький П. Матеріали до історії українських взаємин в першій половині XIX ст. / Павло Богацький // Нова Україна. – 1922. – Ч. 7. – С. 35.

¹¹ Нова Україна. – 1923. – Т. 11. – С. 124.

¹² Там само.

створивши необароко, в якому поєднані риси українського бароко з рисами поезики ХХ ст.¹³.

Та чи не найвагомішу частину творчого доробку П. Богацького періоду еміграції становлять його шевченкознавчі розвідки. На жаль, значна частина їх була втрачена в роки Другої Світової війни, зокрема велика праця «Історія критичного видання творів Т. Шевченка», лише частина якої – «Кобзар» Шевченка за сто років. 1840–1940» – вийшла в «Українській книзі» окремим відбитком у 1942 р.

Досліджувати творчість Т. Шевченка почав ще з молодих років і ця праця тривала протягом усього життя, про що свідчить хоча б такий короткий перелік публікацій: «Проект пам'ятника Т. Шевченку в Києві» («Українська хата». – 1911. – № 5); «Т. Г Шевченко і кн. Респіна («Книгарь». – 1917. – № 2); «Академічне видання творів Тараса Шевченка» («Студентський вісник» [Прага]. – 1927. – Чис. 34); «Фальсифікатори Шевченка» («Сьогочасне і минуле». – 1939. – 1939. – Чис. 3/4); «Трагедія самотньої душі» («Вільна думка» [Сідней]. – 1950. – Чис. 17–21); «Проблеми критичного видання поетичних творів Тараса Шевченка» («Вільна думка» [Сідней]. – 1958. – Чис. 10-14).

У шевченкознавчих працях П. Богацького виділяються дві основні проблеми: науково-критичного видання творів поета та фальсифікації його текстів. Стосовно першого дослідник упевнений, що «без науково-критичного видання «Кобзаря» неможлива жадна наукова праця над ним. А знову таке видання неможливе без ясно й детально окреслених наукових засад, які необхідно треба додержувати, щоби нарешті мати «Кобзар» Тараса Шевченка, а не редактора його»¹⁴. Богацький стверджував, що пореволюційні видання Шевченка були переважно передруками з Василя Доманицького, який мав можливість звіряти тексти творів з рукописами. Найцікавішим серед таких видань дослідник вважав «Повне видання творів Тараса Шевченка» Якова Оренштайна (Київ–Ляйпціг, 1918-1919) за редакцією Богдана Лепкого, який не у всьому йшов за Доманицьким, а насмілювався основними ставити не ті варіанти, що його попередник, обґрунтовуючи при цьому свою позицію. Але ця позитивна риса оберталася недоліком, бо «редактор не подає відразу, на чім опер свій текст, відмінний від інших видань, і треба заглядати аж до 3-го тому, де подані варіанти й доповнення й самому досліджувати редакторську лабораторію, – це трохи незручно»¹⁵. Однак якщо Б. Лепкий обирав за основний той або інший варіант тексту, керуючись власним естетичним смаком, то згодом, при комуністичному режимі почалася тотальна цілеспрямована фальсифікація творчості великого поета – як у виданні його творів, так і в їх інтерпретації. «У цій саламасі «наукової критики» новітніх «шевченкознавців», – пише П. Богацький, – є всього предостатком: незнання, натягання, анахронізмів, самопевности та ще

---

¹³ Лавріненко Ю. До поєднання модернізму і традицій в необароко / Юрій Лавріненко // Слово. – Нью-Йорк, 1968. – Зб. 3. – С. 499.

¹⁴ Богацький П. До історії критичного видання «Кобзаря» Т. Шевченка // Стара Україна. – Львів, 1925. – Чис. 3/4. – С. 70.

¹⁵ Там само. – С. 73.

більше дурноти та нахабства, яке певне що чим бруталніше, тим краще»¹⁶. Водночас дослідник відзначає і досягнення шевченкознавців, називаючи помітні шевченкознавчі публікації як на батьківщині, так і в еміграції за критерієм науковості. Він називає імена Д. Багалія, А. Річицького, В. Залозецького, Ол. Дорошенка, С. Балея, А. Ніковського, В. Щурата, С. Єфремова, М. Мочульського, П. Зайцева...

Діяльність П. Богацького празького періоду була гідно оцінена: він був обраний доктором *honoris causa* з соціології, Дійсним членом Українського історично-філологічного Товариства у Празі, Дійсним членом Наукового товариства імені Шевченка у Львові.

У 1940 р. Павло Олександрович перебирається до Німеччини і працює у часописі «Український вісник» в Берліні (1943–1945), а в повоєнні роки (період ДіПі у гімназії та учительській семінарії у таборі Мітельвальд в Баварії (1945–1949)) – викладачем української літератури. 1950 рік – переїзд до Австралії. Родина оселяється у м. Тіроулі поблизу Сіднея. Перші роки були особливо важкими: фізична праця немолодої вже людини на сталеварні забирала всі сили. Але й тут наукова та літературна праця не припинялася: співпраця з Науковим товариством імені Шевченка в Австралії, газетою «Нова думка». Помер Павло Богацький 22 грудня 1962 р., похований у м. Тіроулі.

Дослідження життя і творчості Павла Богацького ускладнюється тим, що його твори публікувалися у не завжди доступних для нас виданнях, деякі були загублені, а деякі збереглися тільки у фрагментах. Але й те, що збереглося, засвідчує поєднання у його особі письменника, літературного критика, редактора, організатора літературного процесу та громадського діяча. Як прозаїк він реалізував себе психологічними новелами, зібраними у збірках «Камелії» (Київ, 1918) та «На шляху до освіти» (Берлін, 1941), повістю «Під баштою зі слонової кості» (Прага – Берлін, 1923), як літературознавець – низкою розвідок про Івана Котляревського, Григорія Квітку-Основ'яненка, Володимира Самійленка, Грицька Чупринку, розвідками «Сьогочасні літературні прямування», «Сучасний стан світового мистецтва», але найбільше уваги присвятив студіям про життя і творчість Тараса Шевченка.

Протягом багатьох років Павло Богацький наполегливо працював над «Малою літературною енциклопедією», яка була видана у Сіднеї у 2002 р., уже після смерті її автора і в 2013 р. перевидана в Дрогобичі у видавництві «Коло». Це була не перша спроба авторської енциклопедії в українській науці. Відома «Мала українська енциклопедія» Євгена Онацького у 16 томах (Буенос Аїрес, 1957–1967), над енциклопедією української літератури під назвою «Азбуковник» працював журналіст і літературознавець Богдан Романенчук, два томи незавершеної праці якого (Філадельфія, 1969, 1979) охоплюють літери А – Г. Цю практику в сучасній Україні продовжив літературознавець Юрій Ковалів двотомною «Літературознавчою енциклопедією» (Київ, 2007). «Мала літературна енциклопедія»

---

¹⁶ Богацький П. Фальсифікатори Шевченка. Сьогочасне й минуле / Павло Богацький // Вісник українознавства. – Львів, 1939. – Чис. 3/4. – С. 57.

П. Богацького є по суті літературознавчим словником, який міг служити підручником чи посібником для українських гімназій чи коледжів. Подібні довідники писали С. Гординський, В. Державин, І. Безпечний та, певно, й інші автори. Попри стислість викладу «Мала літературна енциклопедія» П. Богацького містить значно більше гасел, аніж тодішні радянські довідники подібного типу, приміром, «Словник літературознавчих термінів» В. Лесина та О. Пулинця (Київ, 1965), а також значно більше число термінів та ширше коло імен, оскільки для нього над жодним з них не тяжіло табу.

Життєва і творча доля Павла Богацького подібна до долі багатьох його сучасників, що змушені були покинути батьківщину і проживати під чужим небом, працювали для неї, для збагачення її культури. Щоправда, він опинився мовби в тіні своїх видатних соратників, таких, як М. Сріблянський, М. Євпан чи Грицько Чупринка. Він був, на відміну від ліричного героя Чупринки, не Лицар-сам, а працівник у гурті однодумців. Але він має вийти з їх тіні, бо у плині часу не повинно загубитися жодне ім'я, якщо з ним пов'язана праця, що зберігає свою вартість для наступних поколінь.

*Примітка. У повному варіанті статтю надруковано вперше.

МАЦЬКО
Віталій

ТВОРЧЕ СЕРЕДОВИЩЕ
ПАВЛА БОГАЦЬКОГО:
КИЇВСЬКА ДОБА

У статті на основі першоджерел, спогадів письменника розкрито формування світогляду, світобудови Павла Богацького. Доведено, що початковий період творчості прозаїка припадає на час, коли він переїхав до Києва, увійшов у коло передової української творчої молоді, до якої належали Г. Чупринка, Д. Донцов, М. Шаповал, Ю. Тищенко та інші. Центральним прагненням для молодого покоління літераторів початку ХХ століття, як і для самого П. Богацького, було якнайшвидше наблизити українську літературу до європейської, подолати старі методи художньої творчості.

Ключові слова: модернізм, стиль, П. Богацький, «Українська хата», творче середовище, київська доба.

In the article based on primary sources, memoirs of the writer, the formation of the world-view, universe of Pavlo Bohatskyi have been revealed. It is proved that the initial period of creativity of the writer comes at the time when he moved to Kyiv and entered the circle of the advanced Ukrainian creative youth, to which belonged H. Chuprynka, D. Dontsov, M. Shapoval, Yu. Tyshchenko, and others. The central aspiration for the young generation of literary men of the early twentieth century, as well as for P. Bohatskyi himself, was to bring the Ukrainian literature to the European one faster, to overcome old methods of artistic creation.

Key words: modernism, style, P. Bohatskyi, «Ukrainska Khata», creative environment, Kyiv period.

Постановка проблеми. В українському літературознавстві до постаті еміграційного письменника Павла Богацького дослідники почали звертатися перед проголошення незалежності України. Так, Ф. Погребенник 1988 р. в «Українському слові» (ч. 39) опублікував дослідження «Повернення спадщини Павла Богацького», згодом пішли в друк інші його матеріали «Письменник і видавець», «Присвята «Українській хаті», в якій дослідник розкрив методи праці П. Богацького, його однодумців, котрі привносили в українську літературу «європейський дух». Окремі статті П. Богацькому присвятили М. Комариця, В. Прокопчук, В. Мацько, Л. Богацький, Г. Сварник, К. Вострякова та ін. У 2015 р. Я. Нагорний захистив кандидатську дисертацію «Жанрово-стильові аспекти творчості Павла Богацького» [11]. Однак, тему, винесену нами у заголовок системно досі не досліджено. Відповідно до порушеної нами проблематики формуємо *мету* дослідження – охарактеризувати творче оточення П. Богацького, розкрити переймання прозаїком від однодумців кращих рис, світоглядно готуючи себе до чистої, високої мети – служінню українській ідеї.

Виклад основного матеріалу. Нахил до літератури Павло Богацький проявив під час навчання в Подільській духовній семінарії, де редагував шкільний часопис «Проба сил», читав нелегальну літературу, за що в грудні 1903 р. його, учня 5 класу, звільнили на підставі резолюції архиєрея «за дух, що не відповідає духові семінарії». Хлопець не розгубився, поступив до офіцерської юнацької школи у Вільно, що її

закінчив 24 березня 1906-го в ранзі підпоручника. Скерований офіцером до Луцького полку піхоти (служив у 10 роті, яка дислокувалася в м. Ромни), згодом Богацького перевели до Києва. Але й там проводив революційну роботу. Військова кар'єра скінчилось тим, що він «відсидів п'ять з половиною місяців у київській цитаделі, а після того його зовсім звільнено з царської армії» [7].

Оскільки шлях до університету йому був закритий, то він поступає на агрономічне відділення Київської політехніки (1907–1908), де знайомиться з молодим Іваном Полуяном – двоюрідним братом білоруського революціонера, публіциста, прозаїка, засновника білоруської професійної критики Сергія Полуяна (1890-1910). У 1908 р. П. Богацький разом з І. та С. Полуянами проводить агітаційну роботу серед студентства. Під впливом Сергія П. Богацький пробує свої сили на літературній ниві. Перше оповідання «Напів дороги» у травні 1908 р. друкує в альманасі Олекси Коваленка «Терновий вінок». Цей твір децю підкоригував В. Чехівський, а вже згодом з червоним олівцем добряче над ним попрацював цензор. Як не є, а першим художнім друкованим твором автор був стішений, пізніше згадував: «Це була дійсно гарно видана книга, розміром великої вісімки, в артистичній обкладинці... Це був чисто літературний збірник поезій та прози різних авторів. Пам'ять моя не задержала всіх його авторів, але твердо пам'ятаю, що на початку книги був твір Лесі Українки, далі М. Славинського, П. Капельгородського...» [2, с. 397].

Як не сприймав програму молодомузівців І. Франко, подібно поставився М. Сумцов до появи «Тернового вінка», критикуючи редакцію «за ошуканство українського читача і за отой злощасний «модернізм», та за «модерні вибрики» найпаче перепало О. Коваленкові» [2, с. 398–399]. Саме 1908 рік став переломним у житті письменника. З цього часу повністю присвятив себе праці на ниві української культури. Провідна мета всього життя П. Богацького – служіння національному визволенню та культурному відродженню України. До Коваленка сходились літератори, там він познайомився з Ю. Тищенком, Г. Чупринкою, Ю. Будяком, О. Журливою (Пашинківською), Василем Скрипником. Останній познайомив його з М. Шаповалом. Тому дивно виглядає стисла інформація в Інтернет-ресурсі, мовляв П. Богацький – «знайомий Володимира Самійленка» [3]. Олену Журливу до О. Коваленка привів батько, сільський учитель, аби прочитав вірші його дочки. Твори прочитав П. Богацький. Ознайомившись з дитячими віршами, побачив, що у цієї дівчинки – велике майбутнє. Він першим підтримав юний талант, посприяв появі друком 1909 р. в «Рідному краї» вірша-«ластівки» Олени Пашинківської «Чогось нема, чого – не знаю». Згодом друзі П. Богацького посприяли дівчині в її заповітній мрії – 1912 р. відбулась зустріч з Лесею Українкою, яка також підтримала творчий потенціал, хист Олени Журливої.

Певна річ, як редактор журналу «Українська хата» П. Богацький був знайомий з багатьма літераторами, культурно-просвітницькими діячами Києва, що склали творче середовище, яке міцно стояло на національному ґрунті. Зокрема прозаїк знав учасників літературно-артистичного товариства, до якого належали Василь Степаненко (1871- ?), Марія Степаненко (1872-?) – рідна сестра І. Степенка, Марія Тимченко (Кістяківська (1864-?), Людмила Черняхівська (Старицька; 1868-1941),

Євгенія-Ївга Кричевська (Щербаківська; 1882-1964), Одарка Романова (1853-1922), Марія Чикаленко (1864-1932), Ізидора Косач (1888-1980), Катерина Лисенко (1879-1948), Галина Лисенко (1883-1964), Мар'яна Лисенко (1887-1946), Євгенія Ливицька (1881-?) – сестра А. Ливицького, Марія Ливицька (Ткаченко; 1879-1971) – мама Наталі Ливицької-Холодної, Наталя Романович-Ткаченко (Красівська; 1884-1933), Оксана Степенко (Старицька; 1874-1942), Ганна Чикаленко (1884-1964), Є. Тимченко (1866-1948), Ніна Дубровська (Трикулевська; 1885 –?), Віктор Дубровський (1876-після 1943), Степан Постернак (1880-1938; убезпечив від знищення архів М. Зерова) [9] та інші.

Революційні події сколихнули народні сили. Вищезначені особи в той чи інший спосіб обстоювали свої права, належали до партій, громадських організацій. Скажімо, Оксана Степенко, чоловіка якої вислали в Слуцьк, повідомляла йому новини: «Дядя Коля (йдеться про М.Лисенка. – В.М.), Л. М. Драгоманова, Ліля, Леся, Грінченко, Чикаленко, Степаненко, Коваленко, Скок, Дурдуківський, Стеценко та ін. були арештовані. Декого уже випустили, а дехто ще сидить». Тут же вона подала чернігівську адресу М. Коцюбинського, якою цікавився чоловік. А 5 грудня 1906 року він писав дружині з Вільно, що уже нарешті їде у свої «невеселі місця» [8, арк. 3]. З осені 1907 року Іван Матвійович учителює в Київській комерційній школі, згодом у Фребелівському педагогічному інституті, на вищих жіночих курсах, в музично-драматичній школі імені М. Лисенка.

Марія Ливицька-Ткаченко пригадала розмову зі своїм чоловіком тієї пори: «Коли б, навіть, не було нової української літератури, то треба було б її створити. І ми створимо, Марусю, українську літературу й українську націю. Яке це щастя, що ми – молоді й нація нас потребує» [10, с. 9]. Про київський період доби революції свідчить: «Наше помешкання на Бульварно-Кудрявському провулку обернулось, так би мовити, в революційний штаб. У нас відбувались засідання Вільної Громади, всякі наради з приводу влаштування концертів і вечірок з метою добуття коштів для РУП. У нас друкувалися відозви, в чому часто помагали М. Гоженко і В. Винниченко. Відозви друкувалися на гектографі. Часом усе помешкання було ними завалене. Наша Натуся (йдеться про майбутню поетесу Наталю Ливицьку-Холодну. – В.М.) одного разу трохи не впала жертвою революційного захоплення. В моїй відсутності вона чогось почала плакати. Няня була зайнята на кухні і зразу не заявила, а Винниченко роззлостився і кинув на дитину подушку, щоб заглушити плач. Дитина мало не вдушилася, поки я прийшла» [10, с. 129].

Якраз В. Винниченко підтримав вихід журналу «Українська хата», був його співробітником. Гонорар на той час отримував солідний. П. Богацький згадував: «Хатяни» спробували фінансово зацікавити нових дописувачів. Так, Д. Дорошенко за статтю «Угорська Русь» отримав по 25 карбованців гонорару за кожен друкований аркуш. До «Української хати» потягнулися такі майстри пера, як М. Гехтер, С. Черкасенко, О. Кузьмінський (Вечерницький), Сабалдир (Майорський), В. Винниченко та ін. У 1910 р. тут друкувався В. Винниченко (йому платили по 100 карбованців за друкований аркуш). Заради інтересів часопису видавці змушені були вдатися до матеріального заохочення. В. Винниченко опублікував новели «Талісман» і «Таємнича пригода». Це дало підґрунтя «цнотливій

«Раді» і радянам зчинити галас про те, що Винниченко пише, а «Українська хата» друкує «страшну порнографію»... Степаненко в книгарні мало не побив автора, а журнал «Українську хату» наказав закинути на горішню полицю і не продавати «такого паскудника»... Знайшовся опікун українофільської моралі?..» [1, с. 21].

Для Павла Богацького період 1908 – 1914 рр. знаменним був тим, що саме в цей час розкрився його хист як літератора, редактора, видавця, критика, публіциста. Серед надрукованих праць помітними є прозові й літературно-критичні праці, рецензії на твори В. Винниченка, М. Вороного, Марії Проскурівни, П. Житецького. Він не лише рецензує твори художньої літератури, а й пише театральні огляди, рецензії, захоплюється публіцистикою [4, с. 176-182]. Більшість авторів альманаху «Герновий вінок» належали до літературно-артистичного товариства, передової української інтелігенції того неспокоїного часу, творили, за висловом А. Ливицького, українську літературу й українську націю. Аналізуючи творчу спадщину письменника київської доби, Я. Нагорний резюмує: «Сенс життя П. Богацького – освіта, культура на національному ґрунті... А коли його звільнили з царської армії, остаточно вирішив присвятити себе українській журналістиці» [11, с. 42].

Василь Степаненко назвав часопис «Українська хата» «паскудником», підтримавши в дискусії «радян», долучившись до бойкоту. П. Богацький на своє ж запитання відшукав відповідь у спогадах Є. Чикаленка: «З яких мотивів вони різними способами нищили нас, наші заходи, початки нашої роботи?.. Пояснення тому, звичайно пізніше, дав сам «пан» (як його звали) Є. Чикаленко, видавець газети «Рада», у своїх «Споминах»... Сенс саме такого ставлення... був у тому, що старі кола, уже досвідчені в тяжких видавничих справах, були певні, що українське громадянство, нечисленне тоді та малосвідоме (це, вважайте, за вісім років перед великою революцією!) ще не могло, як належить, удержати передплатою й тих кілька видань, що вже існували. А тому, на їх погляд, не було рації розбивати увагу й матеріальну спрямованість тих, хто вже передплачував досі існуючі видання (наче все українство одним миром мазане!) ще якимсь новим виданням, бо й існуючих було вже аж забагато...» [1, с. 16]. Чимало новел, оповідань, нарисів П. Богацького надруковано саме в редагованому ним часописі під власним прізвищем, криптонімом П.Б., псевдонімом Як. Стоколос, зокрема «Не доскочив», «Володимир Боніфатович Антонович» (1909), «?»», «Рожеві квіти», «Пам'яті Сергія Полюяна» (1910), «Муравочка» (драматична сцена), «Помстилась», «Нині отпущася...» (Пам'яті П. Житецького), «Сонечко» (1911), «В обіймах минулого», «Етнод», «Август Стріндберг», «Рожеві квіти», «Тільки правду дай», рецензія на твір В. Винниченка «Біля машини» (1912), «Фрагмент», «Осінній цвіт», «Театральні замітки», рецензія на твір Марії Проскурівни «Уляся» (1913), «Театральні замітки» (1914). Як свідчить Левко Богацький, коли з початком Першої світової війни царська охранка закрила журнал, а його редактора відправила на поселення в Наримський край, село Колпашево, тоді П. Богацький написав спогади «Via dolorosa», які не були надруковані [7]. Назва з латинської перекладається як «Шлях скорботи», що взято з біблійного переказу – вулиця в старому Єрусалимі, кудою пролягав шлях Ісуса Христа, якого вели на розп'яття. Наче Via Долороза має дев'ять із чотирнадцяти

зушинок хресної ходи Ісуса, останні п'ять – знаходяться на території Храму Гробу Господнього. Своє вимушене етапування до Сибіру П. Богацький назвав шляхом скорботи, розпинанням його української душі.

Наведений список праць київського періоду творчості переконує в тому, що П. Богацький вдавався до моделювання як фікційної, так і нефікційної літератури. Остання оприявлена спогадами, некрологами про Володимира Антоновича, Сергія Полуяна, Павла Житецького, Юхана Августа Стріндберга (1849-1912), а також листуванням. Зацікавлення творчістю класика шведської літератури, який тяжів до символізму, експресіонізму, натуралізму і розкривав молоді зразки моделювання модерного художнього письма, свідчить про естетичні смаки колективу «Української хати», як і, утім, самого редактора журналу. О. Блок сказав, що А. Стріндберг не завершує модернізм, а лише розпочинає, і його «побожне вивчення є тією ознакою, яка молодить стомлені душі». Як бачимо, водночас звернено увагу на творчість класика шведської літератури, театру, як в російській, так і в українській культурі – смерть письменника болем відгукнулася у серці П. Богацького.

Ідейно-естетичні пошуки П. Богацького в контексті епохи зародження українського модернізму підштовхували його відповідно до таких літературно-художніх обставин початку ХХ століття, які вплинули на формування індивідуальної стильової манери письменника. Він творив у контексті літературно-мистецьких реалій епохи, розкривав проблеми формування нової ідейно-художньої якості української літератури під впливом естетичного змагання народницької та модерністської парадигм (дискусія «радян» і «хатян»), а також – в контексті загальноєвропейського філософського дискурсу. Феноменальність творчості П. Богацького лежить у площині пошуку нових форм, видів естетичного світобачення, базованого на індивідуально-суб'єктивному підході зорення світу й української людини в ньому.

Запозичуючи стильову манеру письма з європейської модерної свідомості, письменник зображав своїх персонажів у національному просторі, з національно-специфічною модифікацією, менталітетом. І хоча П. Богацького літературні критики оминають, не ставлять поруч із літературними величинами початку своєї епохи, все ж таки, вважаємо, що його твори опозиціонують народницько-побутовій літературі й засвідчують симпатію загальноєвропейській культурній традиції, прагнучи оновити літературний процес в Україні початку ХХ століття. Водночас координати ідіостилію прозаїка характеризуються поєднанням різних художньо-стильових практик, синтезом функціональних течій, стилів – реалізм, натуралізм, символізм, неоромантизм, декаданс (особливо повість «Під баштою зі слонової кости») – створюють індивідуальний художній світ. Центральним прагненням для його молодого покоління було якнайшвидше наблизити українську літературу до європейської, подолати старі методи художньої творчості.

Київський період знаменний для П. Богацького й тим, що він 1908 року познайомився з Дмитром Донцовим. Національні ідеї Богацький втілював не лише в художній практиці, а й в публіцистичних працях, намагався залучити до співробітництва свого ровесника Д. Донцова, головного ідеолога українського

інтегрального націоналізму, про що свідчать листи за 1913-14 рр. до нього. Коли перебував за кордоном, то продовжив адресувати листи Донцову [13, с.309]. Редагуючи часопис «Українська хата», Богацький веде жваве листування із позаштатним активом. Серед його адресатів (отримувачів) О. Кобилянська, О. Неприцький-Грановський, М. Федюшка, О. Барвінок, М. Грінченко та інші. В. Горбатюк в структуру біографічного роману «Слово і меч» залучив листи Богацького до Неприцького-Грановського. Так, 19 травня 1914 року Богацький писав товаришеві про фінансові труднощі з виданням не лише свого часопису, а й інших українських: «Записав я твою книгу на рахунок Укр. хати», і я мушу тобі дати справоздання по продажу твоєї книжки. Новини: Олесь покинув (!) редакцію ЛНВ. Редактором є М. Павловський. Черкасенко редактор «Дзвону» і запропонував «ЛНВ» платити йому 48 карб., зам. 24, а не то вийде. «ЛНВ» спізнюється через брак матеріалу. Господарюють там: Леонтович, Ст(арицька)-Чернях(івська), Конор-Вілінська, Русова... «Дзвін» ледве дотягне до кінця року – передплатників не мають досить...» [6, с. 267].

Симпатію до літературно-модерного стилю П. Богацький висловив у листі, задресованому 1913 р. до О. Кобилянської, назвавши її родоначальницею [5, с. 136], до якої «довго ще будемо прислухатись й до Вашого авторитетного голосу в літературі. Тисяча причин стояло в мене на перешкоді до здійснення моєму бажанню писати Вам. За час, коли одержав од Вас останню листівку, я встиг уже двічі побувати у тюрмі, встиг вже збутись трьох судових розправ і з цих всіх халеп вийти цілим і не менш бадьорим в своїй дальшій праці», а далі письменник запрошує О. Кобилянську до співпраці, обіцяє гонорар «1 р. 50. коп. за сторінку друку. Коли при нашій розмірі журналу не можемо друкувати великих річей, то коротші оповідання дуже і дуже були би до речі мати». Редактор журналу просить О. Кобилянську й прислати матеріали з історії літератури, наприклад, про неоромантизм чи щось з «Нічшого» (Ф. Ніцше. – В.М.), або багато де-про-що, що так потрібне нам з теорії, історії і психології сучасного творчества» [6, с. 206-207]. Натякаючи на судові розправи, автор мав на увазі його ув'язнення за опубліковане в квітневому номері часопису (1912) оповідання «Коняка» авторства Галини Журби.

Подібну квінтесенцію висловлює П. Богацький і М. Яцкову в листі 3 грудня 1912 р., запрошуючи до співпраці: «Всі ми давно чекали вас в коло наших співробітників, але тільки вчора Євшан писав, що ви маєте прислати щось для друку в «Укр(аїнській) Хаті»... наша редакція дає волю слова художникові і не накладає ніякої моральної цензури на них. Одна вже шана ваших поглядів і вашої редакції того чи іншого твору, я гадаю, має такі переваги симпатії...» [6, с. 209]. Спостерігаємо в епістолярній спадщині письменника широку палітру засобів мовленнево-стилістичної організації: літературно-книжне мовлення, колоритні народні вислови, фразеологізми, ремінісценції, інтонаційно-риторичні фігури тощо. Ця тема потребує окремого розгляду.

Як же склалась доля сучасників Павла Богацького? Сам письменник 1949 р. з дружиною Валерією Павловською (дівоче прізвище) прибув до далекої Австралії, маючи за плечима 67 років. Переймався пошуком роботи, щоб облегшити матеріальний та побутовий стан родини. У листі до сина Левка (1.02.1950) пише:

«Треба і мені, і мамі шукати собі роботу. Я звернувся до моїх знайомих, наприклад, Олесницького Романа (в Аделаїді), представника українських пластунів, до Євгена Пеленського (в Сіднею) – професора, у виданнях якого я друкувався, до редакції «Єдність» і «Вільної думки» – може вони мені щось знайдуть, як не літературну роботу, то може, якогось сторожа, підмітайла тощо» [2, с. 175]. Молодші побратими Роман Ісидорович Олесницький (1913–1989) поселився в Австралії 1948 року, письменник Євген Пеленський (1908–1956) – в Європі редагував журнал «Дажбог» (1932–34) і бібліографічний місячник «Українська книга» – нічим не могли зарадити. Залишалося П. Богацькому піти на «хитрощі», під час видачі документів зменшив собі вік на 10 років. П. Богацький опиняється на сталеварні «підмітайлом», а у вільний від роботи час не випускає з рук пера. Важка фізична робота підірвала здоров'я, помер письменник 22 грудня 1962 року.

З О. Кобилянською не лише листувався, а зустрівся й розмовляв у Празі. Про цю подію згадує у своєму «Щоденнику» С. Русова, уточнила дату приїзду Кобилянської до Праги: 31 травня 1928 р. Наступного дня С. Русова занотовує: «В п'ятницю 1-го в 6 год. вечора був чай в Соціологічному інституті у Графа. Ми з Шелухіним трохи спізналися... Були промови – Богацький згадував як Кобилянська працювала у їх «Хаті» [12, с. 282].

Жив за кордоном рідний брат П. Богацького Георгій (Юрій), за фахом – юрист (закінчив Варшавський університет) і який не поділяв політичних поглядів письменника. Юрій мав нахил до федералізації, працював у різних державних установах УНР, редколегіях журналу «Село», газети «Вісті» (Київ), був членом Подільської «Просвіти». Після упадку УНР Юрій Богацький працював головою Українського допомогового товариства, що діяло в Острозі і яке було зареєстроване у Волинському воєводстві 2 серпня 1929 року. Нараховувало 150 членів. Згодом емігрував до Аргентини. Брати забули про існування одне одного настільки, що в листі до мене Л. Богацький навіть не міг назвати імені свого дядька. Так, у листі (9.08.1998) повідомляв про родину Богацьких: *«В мене є автоатлас України, і я стараюсь знайти села й містечка, згадані в батькових спогадах «На горбах Поділля»: м. Купин, м. Смотрич, Слобідка Смотрицька, с. Рудка, с. Криничани, с. Карабчиєво, м. Городок. Назви братів і сестер: Дмитро, Павло, Микола, Сергій, Юрко, Олена, Зіна. Всіх дітей народилося 16, жило 10. Один з братів поїхав до Аргентини, забув, який саме»* [7]. *Насправді в отця Олександра і матушки Ганни вижили діти Дмитро, Микола, Павло, Сергій, Георгій (Юрій), Борис, Ліда, Олена, Зіна.* У 1920 р. Дмитра заарештували у справі брата Павла Богацького, який емігрував за Збруч. Після допитів відпустили. 23 квітня 1921 р. чекісти розстріляли Лідію і Бориса, як активістів «петлюрівської організації». 31 січня 1930 р. Дмитра остаточно репресували. Участь у «петлюрівських організаціях» була причиною арешту Михайла, Миколи, Олени Богацьких. Ніхто з них не вижив у сталінських таборах.

З побратимів П. Богацького київського періоду найпершим потрапив в лабету чекістів Г. Чупринка, якого 28 серпня 1921 р. разом з І. Андрухом засудили до найвищої міри покарання – розстрілу, як членів київського Центрального повстанського комітету (за логікою виходить, що лише більшовикам можна вести класову боротьбу, розстрілювати політичних опонентів). У 1996 р. Г. Чупринка

реабілітований рішенням Київської обласної прокуратури. В 30-40-х роках минулого століття під сокиру сталінських репресій потрапили П. Капельгородський, М. Славинський, І. Косач-Борисова, Є. Ливицька, Л. Старицька-Черняхівська, О. Степенко, М. Степаненко, Н. Дубровська-Трикуленко, В. Дубровський, О. Журлива, С. Постернак. А ось О. Коваленко відійшов у небуття 1927 р., перша дружина Є. Чикаленка Марія померла 1932-го, Н. Романович-Ткаченко – на рік пізніше, до масових репресій. В еміграції закінчили земний шлях В. Винниченко, Д. Донцов, С. Черкасенко, О. Олесь, Ю. Тищенко, М. Шаповал, Є. Кричевська, Г. Журба, М. Ливицька-Ткаченко, Г. Чикаленко, І. Косач-Борисова (виїхала під час війни).

Висновки і перспективи подальших досліджень. Аналізуючи творче середовище П. Богацького київського періоду (1907-1914) помітним є той факт, що прозаїк формував світогляд під впливом національно свідомого оточення, передової молоді, особливо у спілкуванні з Д. Донцовим та М. Шаповалом, як і, утім черпав знання від прочитаної новітньої західноєвропейської літератури та філософії, класичної української літератури (твори Т. Шевченка, М. Драгоманова, В. Винниченка, О. Кобилянської, Лесі Українки, М. Коцюбинського, М. Яцкова). Художня творчість П. Богацького суголосна добі, розвивалась у річищі кращих традицій європейської культури, водночас, формуючи нову ідейну якість, в окремих творах письменника спостерігається модель «перехідної» стильової манери, вплив естетичного змагання народницької та модерністської парадигм, поєднання раціо з модерном (оповідання «Чесний робітник», «Глум життя», «Не доскочив»). Усвідомлюємо, що в одній статті немає змоги глибоко розкрити проблему, тому перспективним є подальше вивчення творчої лабораторії митця, адже в Центральному державному архіві вищих органів влади та управління України є фонд 3634 (Оп.1. – Спр.1-26), в якому зберігаються документи політичного діяча, члена ЦК Української партії соціалістів-революціонерів за кордоном, письменника П. Богацького про його службову та громадську діяльність: листування з науковими установами та навчальними закладами української еміграції, редакціями газет та журналів з питань обміну науковими працями, видання книг друкування статей. Є рукописні та друковані матеріали П. Богацького, особисті документи (службові посвідчення, заяви про влаштування на роботу, запрошення на засідання та ювілейні свята), а також листування з різними особами (В. Винниченком, А. Животком, С. Жуком, О. Козловським, М. Шаповалом, Б. Заклинським та ін.), що ними, сподіваємось, зацікавляться аспіранти, молоді дослідники і введуть маловідомі твори П. Богацького в ширший науковий обіг.

Література:

1. Богацький П. Українська Хата. Київ, 1909–1914: Спогади [Упоряд. Сава Зеркаль] / Павло Богацький, Микита Шаповал, Аркадій Животко. – Новий Йорк, 1955. – 50 с.
2. Богацький П. Архіви [збір. Левко Богацький] / Павло Богацький. – Sydney : б.в., 2003. – 432 с.

3. Богацький Павло [електронний ресурс] // <https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%91%D0%BE%D0%B3%D0%B0%D1%86%D1%8C%D0%B8%D1%87>. – Дата звернення : 05.08.2016.
4. Вострякова К. Публіцистичні виступи Павла Богацького у часописах «Рідний край» та «Українська хата» / К. Вострякова, О. Монарєова Н. Овдієнко, Г. Яценко // Журналістика [Текст] : наук. зб. Вип.7 (32) / Київський нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – К. : Інститут журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2008. – С.176-183.
5. Горбатюк В. «Ви наша родоначальниця...» [Текст] : листи Павла Богацького до Ольги Кобилянської / Василь Горбатюк // Дзвін. – 2013. – № 11/12. – С. 136-143.
6. Горбатюк В. Слово і меч [роман] / Василь Горбатюк. – К. : Ярославів Вал, 2013. – 512 с.
7. Життєпис Павла Олександровича Богацького [рукопис], а також лист Л. Богацького від 9 серпня 1998 р. зберігаються в родинному архіві автора цієї статті.
8. Інститут рукописів Національної бібліотеки України імені В.Вернадського. – Ф. III. – Спр. 63863.– Арк.3-5.
9. Історія Академії наук України, 1918–1923: Документи і матеріали. – К., 1993.– С. 258-299.
10. Лівіцька М. На грані двох епох [спогади] / Марія Лівіцька. – Нью-Йорк: Комітет, 1972. – 356 с.
11. Нагорний Я. Жанрово-стильові аспекти творчості Павла Богацького. – Дис ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Нагорний Ярослав Володимирович; Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2015. – 190 с.
12. Русова С. Мемуари. Щоденник / Софія Русова. – К. : Поліграфкнига, 2004. – 544 с.
13. Сварник Г. Листування «вістниківівців» в архіві Д. Донцова: досвід та перспективи публікації / Галина Сварник // Матеріали засідань Історичної та Археографічної комісії НТШ в Україні Випуск другий (1995-1997 рр.). Львів, 1999. – С.308-315.

Мацько Віталій Петрович – доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри української мови і літератури Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

**НАГОРНИЙ
Ярослав**

**ТВОРЧІСТЬ ПАВЛА БОГАЦЬКОГО
В КОНТЕКСТІ ЗАРОДЖЕННЯ
УКРАЇНСЬКОГО МОДЕРНІЗМУ**

У статті з'ясовано особливості творчості Павла Богацького в контексті зародження українського модернізму. Досліджено чинники літературно-мистецьких напрямів першої половини ХХ ст., що мали вплив на формування передового світогляду, індивідуальний стиль письменника. З'ясовано особливості концептуальних структур діяльності П. Богацького, його ставлення до літературно-естетичної дискусії «радян» і «хатян».

Ключові слова: П.Богацький, творчість, український модернізм, українське письменство, світогляд.

The article deals with the peculiarities of creative work of Pavlo Bohatskyi in the context of Ukrainian modernism formation. The factors of literary-artistic trends of the first half of the XXth century that influenced the forming of the leading world outlook of the writer have been studied. Peculiarities of conceptual structures of P. Bohatskyi's activity, his attitude to the literary-aesthetic discussion of "radiany" and "khatiany" have been cleared out.

Key words: P. Bohatskyi's, creative work, Ukrainian modernism, Ukrainian writers, world outlook.

Постановка проблеми. Український літературний процес початку ХХ ст. позначений високим рівнем мистецького осягнення життєвих реалій, розмаїттям естетичних систем, художніх моделей світу, широким спектром стилєвих напрямів, жанрових утворень, репрезентованих письменниками, до яких належить й П. Богацький, художня і публіцистична практика якого ще недостатньо вивчена, потребує глибокого літературознавчого осмислення. Художня спадщина П. Богацького заслуговує пильної уваги дослідників, критичної оцінки для залучення у культурний контекст тих його творів, які й сьогодні мають літературно-естетичне значення.

Мета статті – розкрити особливості національної ідентифікації П. Богацького в аспекті раннього українського модернізму.

Виклад основного матеріалу. Початок ХХ ст. ознаменувався в українському суспільстві складним періодом, що суттєво позначився на розвиткові культурного процесу. Не задовольняючись формами критичного реалізму, письменники не знали, в якому напрямі розвивати літературу. Оновлення внесла молодь, розквіт творчості якої припадає саме на цей період (Олександр Олесь, М. Вороний, І. Огієнко, Г. Хоткевич, М. Федюшка (Євшан), М. Шаповал, П. Богацький, Галина Журба, Г. Чупринка, В. Свідзінський, Н. Трикулевська, Олена Журлива та ін.). Молоде покоління українських письменників під впливом соціально-культурної ситуації в Україні і нового досвіду європейських літератур усвідомлює своє віддалення від критичного реалізму, традиційних проблем і форм їхнього моделювання, у власну творчість вносить елементи змін. У такий спосіб висловлювався протест проти натуралізму, вузького просвітянства, хуторянства, «грубого реалізму», копіювання дійсності. Молоді письменники бажали якомога швидше наблизитися до новітніх течій європейської літератури, зруйнувати стереотипи і норми реалістичного побутописання.

Поруч із модернізмом продовжувала розвиватися нова реалістична література, що живилася ідеалами наукового соціалізму, марксизму (повісті та оповідання А. Тесленка, С. Васильченка, П. Вороніна, В. Чередниченко тощо) і вела боротьбу проти декадентства, «чистого мистецтва», просвітянства. Про цей період свідчить учасник літературного процесу П. Богацький у статті «Українська хата» (До історії української журналістики): «У нашому випадку були на перешкоді не лише матеріальні мотиви, але й наша ідеологічна розбіжність, двох груп, двох

світоглядів українців, т.зв. українофілів (наприкінці ХІХ століття українофіли, під постійним тиском російського уряду, здавали свої позиції, відмежовуючись від будь-якої національно-політичної діяльності (саме таких українофілів мав на думці П. Богацький. – Я. Н.) українців, що перейшли революційну школу і практику. А це саме було тим, що давало нашим противникам в руки «не мир, но меч». А коли так, то і нас вони примушували за всяку ціну озброюватись» [2, с. 6]. Тобто автору йшлося про те, що силу треба підпирати силою (лат. – «vit vi repellere licet»). У такий спосіб письменник змодифіковує справжню картину, власне бачення, як саме на початку ХХ століття в Україні зароджувався художній стиль – модернізм, а з ним і нова генерація українських літераторів.

Із цитати П. Богацького, переконуємося, що серед письменників старшого і молодшого покоління не було єдиної думки про оновлення літературного процесу. Як свідчить час, на перешкоді стояли марксистки, які згодом виступили прихильниками соціалістичного реалізму. С. Павличко, навпаки, теоретичну основу «хатян», їхню діяльність атрибує як політичну, з чим важко погодитися: «Політичну філософію журналу становив націоналізм. Модернізація й радикалізація політичної думки служила тлом і необхідною умовою модернізації естетичної думки й самого дискурсу. Для Павла Богацького (видавця й прозаїка), М. Сріблянського (Микита Шаповал), М. Євшана, нарешті для Андрія Товкачевського – головного соціолога, політолога та філософа журналу, деяких інших авторів «Української хати» націоналізм означав розбудову нації з метою майбутньої автономізації, а також розбудову того, що тепер називається національною ідентичністю, національною свідомістю одиниць, які складала загал, українську громаду» [8, с. 130].

В архівах, спогадах, творах П. Богацького навіть подібної думки немає. Щоправда, філософ «Української хати» А. Товкачевський (1885–1965) застерігав від захоплення комуністичною утопічною ідеєю, яку активно поширювали марксистки, згодом більшовики, бо ця ідея врешті-решт призведе до фатального завершення: «Теоретичний марксизм, визнаючи процес історії до подробиць обумовленим діланнем певних законів, цілком послідовно виганяє з науки саме поняття поступу; але те, що можливо в сфері логіки не все можливо в сфері звичайного життя. Теоретично зовсім відмовляючись від поняття поступу, фактично марксизм визнає фатальність поступу. Фаталізм в історії – це недуга нашого часу, «коник» всіх сучасних ідей» [12, с. 28]. Тому й «хатяни» вели дискусію, а іноді гостру полеміку з «радянами». Останні, як свідчить практика, стояли на позиціях марксистської теорії, фактично вони виступили проти молодшої генерації письменників, а отже, проти нового стилю, нового віяння в українській літературі.

М. Шаповал у своїй статті «Літературна хвиля (погляд на літературу українську за рік 1912)», що її оприлюднив у першому числі журналу «Українська хата» (1913), заторкував не лише культурно-естетичні мотиви, що притаманні традиціоналістам, а й філософсько-соціальні ідеї у їхніх творах як застарілі, а отже, духовного оновлення від яких годі чекати: «Вони держуть теми в межах для народнього добра, по-народньому і т.п. «основ». Це ж вони не знають тем, як окремі нещасливі випадки на селі, злидні і юмаристика в стилі «або сатана в бочці»,

регіт аж щелепи тріщать, або лайка в кілька етажів, починаючи обов'язково од «сто копанок тобі». Це ж вони думають, що побут (та ще народний) – перший «символ віри» всього мистецтва, а популярна література – основа національної культури; що-ж до тривожних запитів сучасної інтелігентської душі, щодо повноти національного життя, поглиблення його русла, підвищення інтенсивності його культурної творчості, то вони тепер вважають шкочливими навіть говорити про це. То-ж їм не подобається все, що не походить на сіру мишу «загалом» галушкового патріотизму; все, що живе, пульсує, рветься і любить Україну по-іншому. То ж вони колись не подавали руки І. Франкові, обвинувачували М. Драгоманова за марнотратство, то ж не розуміли Франкового «*nie t. Rusi*». Отже, Шаповал згадав відомий вислів «*nie t. Rusi*», джерелом якого є передмова до польського перекладу збірки оповідань під назвою «*Obrazki galicyjskie*». У цій передмові під назвою «*Niesco o sobie samym*» І. Франко мотивував, якої саме Русі й за що не любить. П. Богацький передмову І. Франка «*Niesco o sobie samym*» називає автобіографічною [3, с. 12].

Неможливою була, отже, й будь-яка кооперація І. Франка у спільній праці з іншими національними чинниками. Письменники старшого покоління відвернулися від нього, закидаючи «українофільську правовірність до паплюження й доносів» на ревних українців, не оправдуючи «навіть найвищими мотивами не шаблонув любов до України і боячись навіть натякнути ворогові-чужинцеві, що він ворог» [11, с.30], однак І. Франко знайшов прихильність серед письменників молодшої генерації.

На початку ХХ століття модернізм як явище «усвідомлено суб'єктивне» розгалужувалось за стилістичними напрямками, до яких відносять неоромантизм, імпресіонізм, символізм, футуризм, декадентизм, дадаїзм, імажізм, кубізм, експресіонізм, сюрреалізм, конструктивізм. Орієнтацією на Європу появилися твори «хатян», зокрема оповідання П. Богацького «Камелія» (1908), «Рожева квітка» (1910), які написано з урахуванням естетичних настанов, притаманних символістичним мотивам, їх втіленням у художньому творі. Деякі новели П. Богацького містять імпресіоністично-психологічні елементи, що характеризує модерне т. ідентиф перших десятиліть минулого сторіччя. Вони вказують на відхід автора від застарілих літературних стереотипів, на глибокий психологізм розкриття внутрішнього світу персонажів й водночас відзначаються демократичною та гуманістичною спрямованістю.

Аналізуючи літературну дискусію, М. Ільницький посилається на спогади П. Богацького, який завважував: «незважаючи на тісний «обмін» автурою, «війна» з «Радою» не вгавала, а «доходила вершка після виходу в світ брошури С. Єфремова «Серед сміливих людей» та памфлету О. Білоусенка. Все скеровано проти «Української хати», М. Шаповала, як критика і публіциста її, який «не спускав з ока всі ходи і слова «Ради». Але це нашої справі не тільки не перешкодило, але й допомагало, бо читач починав розбиратись у справах і займав ту чи ту позицію» [4, с.21–22].

У листі до О. Неприцького-Грановського 9 лютого 1913 р. П. Богацький називає прізвища авторів журналу «Українська Хата», а також скаржить на те, що

Олександр Олесь (Кандиба) на прохання подати оголошення про журнал у «Літературно-науковому віснику» відповів, що редактований П. Богацьким часопис є «антикультурним». Отже, Олександр Олесь відкрито став на бік «радян». Але й П. Богацький залишався оптимістом, вірив, що модерний дискурс – це оновлення змісту і форми новітньої української літератури, літератури ХХ століття: «Питасш, чи є матеріял який?.. Є добрячі вірші Гр.Чупринки, твої... Зо статей Андрія [Товкачевського. – Я. Н.]: «Приятелі і вороги народа». Далі підуть: твоя, Сріблянського, та ще може злагодить п. Трикулевська своєю. А коли б Євшана – то і № всей. Преси також Євшана, щоби рецензій дав на ті книжки, які вийшли в Австрії: Лепкого Б., Щурата і т.д. Обов'язково. «ЛНВ» починає все більше виявляти свої вуха довгі в образі Олеся. Я ж, до речі, пригадав, що ми друкували оповістку «ЛНВ» – прошу, щоби й вони видрукували нашу. Але Олесь досить твердо заявив, що він буде проти сього, бо вважає «Хату» органом «антикультурним» і «антигромадським» ... Що мене турбує – Олесь, Рада, якась помилка в коректі, а там цілий світ, стихії будуть у тебе ворогами. Чи не титаном ти себе почувеш, коли їх переможеш і досягнеш, чого бажав» [1, с. 226–228]. Останнє речення, гадаємо, атрибутує світогляд письменника, його вірність обраному стилю оновлення художньої літератури і, найпаче, перемогу в гострій суперечці з «радянами». Наведені цитати переконують, що дискусія «хатян» із «радянами» мала швидше за все характер естетичної дуелі, ніж конфлікту літературних поколінь.

У період «активної фази» наступу «радян» на «хатян», тобто традиції на модерн, П. Богацький ще завзятіше береться до літературної праці, як редактор журналу підтримує зв'язки з авторами. Так, у листі до Христини Алчевської просить суттєвої допомоги, матеріальної і моральної підтримки: «Ви би там у Харкові, маючи великі зв'язки з «сильними міра цього», розжились би хоч на якусь сотню підмоги «Укр[аїнській] Хаті»... А жить нам необхідно, бо «ЛНВ» в новім составі перейшов цілком у руки «Радян», і вони гублять та і «хатян» не пускають. А згубивши орган, і ми, і наші змагання згинуть на віки... Треба держатися, хоч як важко. Листуетесь Ви також, певне, з п. Кобилянською, от і черкнули би їй, щоби дала якийсь малюночок до «Укр[аїнської] Хати»... Я писав сам, але вона обіцяла і не дає...» [1, с. 211].

Як згадував сам П. Богацький, ходили чутки, що «Українську хату» ранком (1911) покинув видавець. Такі чутки поширювали «радяни», зокрема О. Кузьмінський, який був постійним співробітником «Ради». З неприязню писав П. Богацький і про С. Черкасенка – «придворного «радянського», який «силкувався смикнути нас за холоші...» (це стало наслідком того, що С. Черкасенко висловив своє невдоволення гонораром за драму «Петро Кирилюк»). Також П. Богацький згадував, що Є. Чикаленко на традиційних зборах (так званих «понеділках») звернувся до його сестри, мовляв, він із симпатією ставиться до «доброго ідейного хлопця», тож попросив передати, що він, меценат, може виділити кошти для закриття журналу, щоб згодом не трапилося непередбачених ситуацій [1, с. 22].

У цей період у пресі поняття «хатянство» вже мало деякий ідеологічний зміст – як певний світогляд. Часописом зацікавилась молодь – студенти Петербурга, Москви, Харкова, Одеси, навіть Томська. Зокрема, в українських громадах за

звичасм були заведені так звані «українські мінімуми». Це докладніше описав О. Лотоцький: мовляв, робилося все для того, щоб молодий студент виконував розроблений кілька років тому «Радою громади» «український мінімум», що передбачав обов'язкову передплату власним коштом «Ради» й «Української хати», а коли цього не міг зробити сам, йому підшукували компаньйона, але тоді до їхнього обов'язку входила передплата ще якого-небудь часопису [7, с. 104].

У перманентній дискусії уже в Радянській Україні перемогла позиція «радян», а відтак, реалістичний дискурс. Прийшовши до влади, більшовики здійснювали ідеологічний контроль за «інженерами людських душ», упродовж майже сімдесяти років забороняли будь-які «модерні штучки», крім розвитку літератури у річищі соцреалізму.

Зовсім інша ситуація з розвитком літературного процесу склалася поза межами колишнього радянського простору. Прозаїк Василь Дацей, який мешкає в Словаччині, в одному з листів до В. Мацька писав: *«Про власну творчість я не привик говорити. Одна з причин може бути й така, що я не міг писати так, як хотів, але душею не кривив. Мені сподобався вислів німецької авторки Тані Дюкерс (1968 р. н.), яка є автором десяти книжок лірики, оповідань, романів та есе; роман «Небесне тіло» («Himmelskörper», 2003) – це багатовекторний родинний портрет, в якому прозаїк на підставі спогадів про війну і втечу із Західної Пруссії через Балтійське море змальовує, як злочини минулого до сьогодні позначаються на перебігові дитинства. В книжці есе й репортажів «Завтра до Утопії. Критичні причинки» («Morgen nach Utopia. Kritische Beiträge», 2007) авторка подає власний голос в сучасних дискусіях: про часи націонал-соціалізму та їх наслідки, проблеми і непорозуміння у стосунках Німеччини з її східноєвропейськими сусідами та США тощо. Таня Дюкерс каже, що автор не повинен описувати те, що бачить, це справа журналістів, автор мав би читачеві відкривати двері у світ фантазії» [6]. Отже, адресанту йдеться про те, що письменник не повинен копіювати довілля, а творити різновекторний художній світ як полісинтетичне, багатоголосе нагромадження, згушення думки, закодованої в текст.*

Перед письменниками модерного напрямку, до яких належав і П. Богацький, стояло завдання осмислити кризу в соціальному середовищі та мистецтві і віднайти шляхи подальшого розвитку культури. За висловом М. Грушевського, після лютневих подій 1917 р. народилася нова історична епоха – епоха «нової України». Українська мова і література вперше за тривалі віки вільно, без перешкод і заборон прийшла до свого читача. Тому впродовж кількох бурхливих років національно-державного відродження і національно-визвольних змагань сформувались основи ряду літературно-мистецьких шкіл і напрямів. До них належали колишні «молодомузівці», «хатяни» – в тому числі й П. Богацький, хоч після упадку УНР мешкав за кордоном. Його малу прозу оприявнює світ у період духовної кризи через призму бачення центрального персонажа. Подібний стан і психологічні мотиви письменник змодлював у такій ситуації, в якій перебуває літературний герой: хвороба, психологічне збудження, враження від довілля, перебування на грані життя і смерті тощо. Означені стани є предметом аналізу в психологічних дослідженнях К. Ясперса [13, с.396].

Модерний рух набув поширення не лише на Наддніпрянській, а й на Західній Україні, особливо у Львові, де культурно-мистецьке життя наповнюється глибоким змістом. Це місто, за визначенням М. Ільницького, «зберігає роль українського Р'ємонту, що здобув у другій половині ХІХ століття, коли в Східній Україні було заборонене українське друковане слово... Успішно розвивав і збагачував цю традицію «Літературно-науковий вісник», який почав видаватися у Львові з 1898 р. на базі «Зорі» та «Життя і слова». Його головним редактором був Михайло Грушевський, а літературну частину вів Іван Франко. Журнал швидко здобув велику популярність на всіх теренах української землі, об'єднавши навколо себе представників різних літературних поколінь, і хоча в 1907 р. його було перенесено до Києва, до 1910 р. «Літературно-науковий вісник» мав у Львові свою редакцію, яку очолював Володимир Гнатюк» [5].

Редагуючи часопис «Українська хата», беручи участь в «конкуренції» та боротьбі за єдину українську літературу під прапором національного визволення України, П. Богацький сформувався як письменник модерного стилю. Чітка національна лінія, любов до України, її культури, української мови, літератури, звичаїв і традицій рідного народу скеровували письменника до патріотичного чину. У листі від 21 серпня 1916 р., адресованому О. Неприцькому-Грановському, стверджує: «Я не хочу чути і знати, що «хатяни» – се такі ж гастролери в літературі і в цілому українстві, як де-не-де. Бо для мене «Укр[аїнська] Хата» не лише журнал, не лише напрямок (мабуть, стилістичний напрям. – Я. Н.), а якась своєрідна моральна засада. Я не можу згодитись, що ми колись станемо *зрадниками* її («Українській Хаті». – Я. Н.) і людьми байдужими до інтересів української літератури і взагалі українського мистецтва» [1, с. 277–278].

Оцінюючи дискусію «радян» і «хатян» з історичної відстані, відзначаємо, що модернізм не можна розглядати поза реалізмом чи протиставляти йому, адже модернізм формувався в глибинах реалізму й закономірно поступово, згодом напружено формувався сепесійний, іншими словами перехідний, етап (тут варто згадати літературний діалог І. Франка і «молодомузівців», І. Франка й М. Вороного). «Молодомузівці», які були наступниками народників, «врівноважили критерії правди і краси», і навіть за умов царського режиму, який переслідував українську мову, дбали «про іманентну сутність мистецтва» (Ю. Ковалів).

Наприкінці квітня 1918 р. німецька влада запроторила П. Богацького до буцегарні з причини викрадення цукрозаводчика, банкіра Абрама Доброго, який працював на німецьку розвідку. Насправді ж Богацький до цього інциденту не був причетний. Однак для письменника в творчому плані ув'язнення йшло на користь: саме в Лук'янівській тюрмі він завершив збірку новел під назвою «Камелії», яка на початку 1919 року вийшла друком у видавництві «Грунт», написав ряд рецензій для журналу «Книжник».

Досліджуючи життєвий і творчий шлях П. Богацького, переконуємося в тому, що це була харизматична особистість в українському культурному просторі, постать, яку тривалий час, на жаль, не помічали на літературній карті України. Ф. Погребенник подібну ситуацію пояснює так: «Він був активним у національно-визвольному русі, і відповідні служби мали уявлення, хто такий Павло Богацький.

Тому і в спецзбиранищах було надійно заховано багато його творів, а також багато матеріалів про нього» [9, с. 187].

Прозова збірка «Камелія» свідчить про радикалізм письменника в оновленні української прози, адже він вдавався до застосування різновекторних художніх прийомів. Так, в оповіданні «Чесний робітник» прозаїк звертався до дрібниць життя, щоб у малому знайти велике. Однак у цьому творі змодельовано й самодостатність та безмежжя людської душі. В новелах «Рожеві квіти», «Не доскочив», «Камелія» увага письменника зосереджена на смаках, кольорах, звуках для того, аби пробудити забуті враження. Ці твори ототожнюються з естетикою імпресіонізму. Художній метод прозаїка увиразнюється дослідженням свідомості своїх персонажів через підсвідомі імпульси, враження, інтуїтивну пам'ять, складні асоціативні образи. У повісті «Під баштою зі слонової кости» П. Богацький моделює образ персонажів у песимістичному сприйнятті світу, у світі внутрішньої тривоги за майбутнє. В структурі тексту помітний внутрішній неспокій і самого автора, який долав еміграційний «шлях невідомого» (І. Качуровський), а відтак відображено й світоглядний концепт письменника, його психологічний, тривожний стан.

Особливості національної ідентифікації П. Богацького розглядаємо в контексті раннього українського модернізму, до стильових течій якого відносять декаданс, неоромантизм, символізм, неореалізм, імпресіонізм тощо. У стилетворчій манері прозаїка вловлюються риси імпресіонізму, декадансу. До уваги беремо мотиви його творів, які є домінантними, основними. Екзистенційно-антропологічні чинники спонукають реципієнта спостерігати за літературними персонажами у площині унікальності екзистенції людини, її психічного стану, внутрішнього світу. Автор розкриває причини трагічної невлаштованості людського буття, художньо моделює образ персонажа як істоту унікальну.

Людина у творах П. Богацького постає не просто як суб'єкт суспільних відносин, а як своєрідний феномен, поле автентичності: кожний персонаж має свій характер, сформовані цінності, ідеали, світогляд. Суб'єкта пізнаємо не за зовнішніми ознаками, а внутрішніми. Тому сміливо можна говорити, що така проза має екзистенційний характер. Будь-який твір прозаїка не ілюструє заздалегідь визначену центральну думку. У такий спосіб автор надає можливість самому реципієнтові, прочитавши увесь текст, знайти головну ідею твору. Відбувається ніби своєрідна інтелектуальна гра з читачем.

Автор підходив до моделювання образу персонажа з різних аспектів модернізму, який передовсім поставав певним стилем, культурною антропологією і рецепцією. Художнім словом на практиці він намагався розкрити український модернізм як культурно-історичне явище, подолати провінційність національної культури, долучити свій голос до надбань європейської цивілізації. Український модернізм початку ХХ ст. розглядаємо як символ переходу суспільства від етнографічно-побутової ідентифікації до національного самоусвідомлення, беручи до уваги той факт, що Україна не мала своєї державності, чинився внутрішній спротив усьому національно-культурному розвитку. Відтак український модернізм не міг сформуватися як самобутній. З естетичного феномену означений стилістичний

напрямок став культурно-історичним явищем. Він знайшов своє вираження лише у творчості окремих письменників, до яких належав і П. Богацький.

Отже, можна констатувати, що світогляд П. Богацького формувався у межах європейської та української модерної культури початку ХХ ст., його перші твори були яскравим контрастом на фоні традиційної літератури. Погляди прозаїка спиралися на передову світову культуру, філософію. У межах модернізму, як єдності різних напрямів, письменник реалізує своє завдання – атрибутувати гармонію, рух до самовдосконалення, довершеності людини, моделюючи власний світ на засадах єдності добра та краси, які є стержнем його художньої спадщини.

Література:

1. Богацький П. Українська Хата. Київ, 1909–1914 [спогади] / П. Богацький, М. Шаповал, А. Животко ; упоряд. С. Зеркаль. – Нью-Йорк, 1955. – 50 с.
2. Богацький Павло. «Українська хата» (До історії української журналістики) / Павло Богацький // Українська мова та література. – 1999. – Ч. 10 (122). – С. 6.
3. Богацький П. Мала літературна енциклопедія = Ukrainian concise encyclopedia of literary terms / склав Павло Богацький. – Сідней : б.в., 2002. – 244 с.
4. Ільницький М. Від «Молодої Музи» до «Празької школи» / Микола Ільницький / Інститут українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України ; Львівський обласний науково-методичний інститут освіти. – Львів, 1995. – 319 с.
5. Ільницький М. Літературний Львів першої половини ХХ ст. [Електронний ресурс] / Микола Ільницький. – Режим доступу : <http://map.lviv.ua/statti/ilnyckij.html>. – Дата звернення : 21.04.2013.
6. Лист Василя Дадея до Віталія Мацька від 5 лютого 2007 р. // Сімейний архів В. Мацька.
7. Лотоцький О. Сторінки минулого / Олександр Лотоцький. – Варшава : б.в., 1933. – 481 с.
8. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі / Соломія Павличко. – К. : Либідь, 1999. – 447 с.
9. Погребенник Ф. Присвята «Українській хаті» / Федір Погребенник // Українська мова та література. – 1999. – № 10 (122). – С. 1–8.
10. Рибчин І. Павло Богацький / Іван Рибчин. – Сідней, 1953. – 15 с.
11. Товкачевський А. Утопія і дійсність (до характеристики української інтелігенції) : зб. статей / Андрій Товкачевський. – К. : б.в., 1911. – 112 с.
12. Шаповал М. Літературна хвиля (погляд на літературу українську за рік 1912) / М. Шаповал // Українська хата. – 1913. – № 6. – С. 27–35.
13. Ясперс К. Смысл и назначение истории / Карл Ясперс ; пер. с нем.; 2-е изд. – М. : Республика, 1994. – 527 с.

Нагорний Ярослав Володимирович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

Павло Богацький (1883–1962) – письменник, літературознавець, журналіст, редактор, літературний і театральний критик, видавець, педагог, січовий стрілець і пластовий діяч. Його ім'я маловідоме широкому загалу і згадується в контексті розмов про журнал «Українська хата», ідеологом якого він був упродовж 1909–1914 років, і тоді, коли йдеться про еміграційні часописи «Нова Україна» (Прага) й «Український вісник» (Берлін), де тривалий час цей винятковий інтелектуал був членом редакційних колективів.

Багатогранна спадщина багатьох митців-емігрантів інтенсивно повертається в Україну, тоді як біографія і діяльність Павла Богацького відображена в нечисельних публікаціях останнього часу. Між іншим, він був відомим бібліографом (упродовж 1923–1929 років публікував щорічні бібліографічні огляди праць із шевченкознавства); упорядником найповнішого видання творів Григорія Чупринки (1926) і збірки політичних творів Михайла Драгоманова (1937); автором студій «Сучасний стан світового мистецтва» (1923), «Нові літературні прямуння», «До історії критичного видання «Кобзаря» Т. Шевченка» (1925), «Нове про Шевченка» (1929), ««Кобзар» Т. Шевченка за сто років. 1840–1940» (1942), численних літературно-критичних заміток і рецензій. Є в доробку Павла Богацького і довідкове видання, підготовлене вже в еміграції, – «Мала літературна енциклопедія», початок роботи над якою припадає на час перебування упорядника в таборах для інтернованих осіб.

Любомир Винар з Кентського державного університету (США) зауважив про т.зв. «Ді-Пі період чи депівський період»: «Це був короткий, але переломний час в українському науковому житті <...>, що тривав лише 7 років: від 1945 до 1952» [1, с. 60]. Тут концентрувалися значні сили української еміграції, які в складних умовах продовжували наукову працю. «У сьогоднішніх трагічних для нашої нації часах, – писав про тогочасні проблеми української науки Володимир Кубійович, – український вчений повинен в першу чергу займатися не цими проблемами, які йому особисто любі і милі, а цими, які сьогодні зв'язані з потребами нації. Серед соток проблем повинен український вчений присвятити свій труд в першу чергу тим, на розв'язку яких жде нація й сучасне життя» [2, с. 9.]

Зрозуміла річ, еміграційне середовище відчувало брак синтетичних наукових праць, в тому числі і літературознавчих. Тож праця над укладанням «Малої Літературної Енциклопедії», відомості для якої Павло Богацький зібрав з доступних йому в еміграційних умовах джерел, розпочалася 1948 року в Міттенвальді і закінчилася на околиці австралійського міста Вуллонгонг в 1950 році. До співпраці над енциклопедією долучилися Володимир Дорошенко і Євген-Юлій Пеленський, котрі внесли свою коректу в рукопис і яким упорядник висловив у вступному слові подяку за допомогу і братню підтримку.

На жаль, упорядкована вченим енциклопедія так і залишилася в рукописі. Іншим енциклопедичним виданням, створеним науковцями-емігрантами,

пощастило більше: 16-томна «Мала українська енциклопедія» Євгена Онацького друкувалася у Буенос-Айресі протягом десяти років (1957–1967), два томи «Азбуковника» Богдана Романенчука побачили світ у Філадельфії відповідно 1969 і 1979 року. «Мала Літературна Енциклопедія» Павла Богацького видана тільки через півстоліття стараннями Левка Богацького – сина відомого вченого (Сідней, 2002) [3] і перевидана в наші дні видавництвом «Трек» (Дрогобич, 2013) [4]. Доречно буде наголосити, що до книжкової серії «Із словникової спадщини» Інституту енциклопедичних досліджень НАН України, покликаної здійснити перевидання раритетних термінологічних словників, інтелектуальна праця Павла Богацького не ввійшла. Однак, незважаючи на віддаль у часі і просторі, вона, на думку Федора Погребенника, цінна і важлива для пізнання естетичного і громадсько-культурного функціонування художнього слова, має історико-культурне і навчально-педагогічне значення [5, с. 6].

Задумувалася енциклопедія як «<...> скромний довідник для тих, хто в наших тяжких умовах життя (мова йде про еміграцію. – Авторка) цікавиться українською мовою і літературою і взагалі історією та формами слова» [3, с. 4]. Сам упорядник зізнавався, що вибирати було ні з чого, але конче треба було запропонувати шкільній молоді, позбавленій вільного доступу до підручників, довідник, яким можна було б скористатися при вивченні рідної та світової літератур [3, с. 4]. Тож головним його завданням були типологізація, класифікація і систематизація масиву знань з літературознавства, мовознавства і фольклористики.

Ідею створити довідкове видання, що містило б найістотнішу інформацію з літературознавства і суміжних наук, підказали Павлові Богацькому його вихованці. Саме їм, «<...> любим учням, які піддали <...> думку й додали охоти зробити те, що зроблено» [3, с. 5], присвятив упорядник свою книгу. Орієнтація на школярське юнацтво була зумовлена викладацькою практикою вченого, котрий мав досвід педагогічної праці в Українській Гімназії та Українській Учительській Семінарії в Міттенвальдському таборі. Однак уже в процесі роботи над енциклопедією Павло Богацький, орієнтуючись загалом на культурну українську людину в екзилі, змушений був вийти за рамки шкільництва. Позбавлені української наукової книжки емігранти, отримавши енциклопедію, мали б можливість поновити свої літературознавчі знання, отримати нову інформацію про літературне життя в еміграції, ознайомитися з уривками текстів українських письменників і класиків світової літератури. Якоюсь мірою енциклопедія мала би відіграти роль культурного фактору гуртування освіченого емігрантського середовища, основним покликанням якого було цементування всього українства за кордоном.

Павло Богацький був свідомий того, що нічого нового не запропонував тогочасному інтелектуалові, оскільки обрана ним форма фіксації, зберігання і впорядкування літературознавчого знання виникла не на порожньому місці. Не випадково у вступному слові він згадав незакінчену «Літературну енциклопедію», підготовлену за редакцією Миколи Скрипника в 1932–1934 роках, першу видану українською мовою у Львові тритомну «Українську Загальну Енциклопедію: Книгу знання» (1930–1933) за редакцією Івана Раковського й «Енциклопедію Українознавства» за редакцією Володимира Кубійовича, перший том якої побачив

світ 1949 року. Із цих видань Павлові Богацькому була доступна тільки львівська «Українська Загальна Енциклопедія», звідки взяв усе, що відповідало його меті. Щоправда, це не було механічне копіювання словникових статей. Упорядник часто поширював відомості про те чи інше поняття, доповнював більш розлогими прикладами.

Гаслова частина енциклопедії охоплює 232 сторінки, де проінтерпретовано півтори тисяч понять. Більшість словникових статей про літературознавчі, мовознавчі та мистецтвознавчі поняття і категорії враховують тогочасні наукові досягнення. Статті різні за обсягом, що пояснюється установками упорядника.

Коментуючи окремі терміни, Павло Богацький широко посилався на праці українських *літературознавців* Леоніда Білецького, Степана Гаєвського, Остапа Грицяя, Сергія Єфремова, Євгена-Юлія Пеленського, Володимира Радзиковича, Степана Смаль-Стоцького, Дмитра Чижевського, Юрія Шереха; *теоретиків та істориків літератури, літературних критиків* Миколи Гнатюка й Олександра Лотоцького; *фольклористів та етнографів* Володимира Гнатюка, Філарета Колесси, Михайла Максимовича, Павла Чубинського; *мовознавців* Бориса Грінченка, Миколи Грунського, Василя Сімовича, Івана Шалі; *мистецтвознавців* Якова Гніздовського, Святослава Гординського, Зиновія Лиська, Ярослава-Богдана Рудницького; *дослідника історії української преси* Аркадія Животка; *істориків* Дмитра Антоновича й Ольгерда Бочковського і багатьох інших.

Подаючи ілюстративний матеріал до понять, упорядник відкриває реципієнту розмаїтий художній світ репресованих чи заборонених у СРСР українських письменників, а також тих митців, котрі розділили з ним емігрантську долю: Олексі Влизька, Михайла Драй-Хмари, Миколи Зерова, Юрія Клена, Юрія Косача, Богдана Кравціва, Романа Купчинського, Сергія Ледянського, Євгена Маланюка, Олександра Олеся, Тодося Осьмачки, Уласа Самчука, Миколи Філянського, Спиридона Черкасенка й інших. Осібно місце займають твори письменників давньої доби («Слово о полку Ігоревім», митрополита Іларіона, Мелетія Смотрицького, Іоанікія Галятовського, Лаврентія Величковського й інших).

Вагому наукову цінність мають матеріали, взяті як ілюстративний матеріал з таких еміграційних українських літературно-мистецьких *часописів*, як «Рідне слово», «Орлик», «Літературно-науковий вістник», «Хоро», «Арка» й інші.

З-поміж особливостей наукового видання варто назвати увагу Павла Богацького до маловідомих у наш час термінів. Серед них: *автографія* [3, с. 9], *адонік* [3, с. 10], *акантологія* [3, с. 10], *антитип* [3, с. 21], *мімодрама* [3, с. 127], *неогелленізм* [3, с. 137], *неографія* [3, с. 138] тощо. Окремі звичні для нашого сучасника категорії отримали оригінальне тлумачення. Наприклад:

Еротизм (гр.) – повсякчасне думання про кохання; літературний напрямок, предметом якого є статеві любов; статевий гін [3, с. 79].

Еротика (гр.) – пісня кохання; первісно: любовна лірика, що оспівує кохання поета; пізніше: твори, що їх темою є змислове кохання, яке під пером деяких письменників переходить у порнографію [3, с. 79].

Єрчик (ст.-слов.) – знак пом'якшення – Ъ, ь [3, с. 80].

Журналістика (фр.) – денникарство [3, с. 82].

Енциклопедія Павла Богацького, крім даних філологічних наук, подає відомості про інші культурні досягнення людства, зокрема іншомовні ідіоми. Наприклад:

Alla burleska (іт.) – у стилі бурлески, жартівлива, жартома, розпустливо [3, с. 16].

Alla cossaka (іт.) – у стилі козака [3, с. 16].

Errata (лат.) – похибки друкарські, що їх подають в кінці книги [3, с. 79].

Idée fixe (фр.) – постійна думка, з'єднана з певною поетичною уявою, близько до вагнерівського – *Leitmotiv*-у (провідного мотиву) [3, с. 87].

Привертає увагу і тлумачення окремих іншомовних слів:

Ноншальянція (фр.) – недбайливість, байдужість, неухважність [3, с. 139].

Тушувати (фр.) – не розголошувати чогось, промовчати, зам'яти щось [3, с. 214].

Хрія (гр.) – реторична упорядкована форма казання; опрацювання певної теми; шкільна праця [3, с. 231].

Чимало словникових статей побудовані однотипно, містять точні фактичні відомості, іноді – занадто щільну інформацію й оцінку певних явищ. Незрідка трапляються і лакуни, переважно непослідовне використання написання мовою оригіналу іншомовних термінів, відсутність потрібних ілюстрацій з художніх текстів до окремих понять.

Найменш вдалими сам Павло Богацький вважав подані матеріали про літературно-мистецькі напрями й угруповання, які потребували більш докладних і вичерпних студій. Зробити це напередодні від'їзду до Австралії, та ще й в умовах відсутності бібліотек чи якихось інших джерел, не було змоги. Тож упорядник визнавав наявність у своїй праці «на коліні» помилок, хиб і недопрацювань. Хоча в енциклопедії можна знайти достатні відомості, наприклад, про Бібліотеку Конгресу у Вашингтоні [3, с. 31], *Братство тарасівців* [3, с. 208], *Літературний гурток «Гляду»* [3, с. 163], *Мистецький Український Рух* [3, с. 135], *Українську школу в польській літературі* [3, с. 214–215], *Харківську школу романтиків* [3, с. 226–230] тощо.

Сучасному реципієнтові може видатися, що традиційно укладена «Мала Літературна Енциклопедія» Павла Богацького є рудиментом попередньої епохи, що вона втратила своє первинне призначення і вже не задовольняє ті вимоги, які висуває сучасний інтелектуал до подібних видань. Тим паче, що сьогодні широко доступні електронні енциклопедії, які користуються все більшим попитом. Однак варто наголосити, що в просторі аналізованої енциклопедії цікаво знаходити щось незрозуміле, а то і несподіване. Наприклад, *сфїкання* – це не сердите бурчання, а вживання «БІ» згідно офіційного російського правопису [3, с. 80]. *Рептилька* не має ніякого відношення до плазунів, бо це газета, що служить тому, хто їй платить [3, с. 178]. *Словолитня* – це не безупинне говоріння, а установа, яка виготовляє шрифти для ручного набору [3, с. 198]. А *Великоднім островам* в енциклопедії названо острів Пасху, де розмовляють мовою *рапа нут* [3, с. 175]. На питання «Який стилістичний ресурс фонетичного рівня використав автор такого рядка: «На горі араратській корова порола рогами?» наш сучасник відповів: «Какофонія». В енциклопедії

Павла Богацького її названо *тавтацизмом* [3, с. 207]. Жоден сучасний молодий здобувач наукового ступеня не знає, як готуватися до *ригорузу*, допоки йому не пояснити, що це звичний іспит на академічний титул доктора якоїсь науки [3, с. 181].

Історія укладання і видання «Малої Літературної Енциклопедії» є наочним прикладом специфіки наукової праці українських учених за кордоном, водночас це вагома частина української культурної історії, яка продовжує сприяти розвитку наших знань про культуру. Художню й інтелектуальну спадщину Павла Богацького необхідно належно осмислити, і запропонована стаття – одна з небагатьох спроб у цьому напрямі.

Література:

1. Винар Л. Відродження українського наукового життя після Другої світової війни: 1945–1952 / Л. Винар // Наукові записки [Національного університету «Острозька академія»]. Історичні науки. – 2007. – Вип. 9. – С. 60–71.
2. Кубійович В. Сучасні проблеми української науки / В. Кубійович // Сьогочасне й минуле (Мюнхен). – 1948. – Ч. 1. – С. 5–17.
3. Мала літературна енциклопедія / склав. П. Богацький. – Sydney: [б.в.], 2002. – 244 с.
4. Мала літературна енциклопедія / уклад Павло Богацький; відп. ред. і упоряд. Олег Баган. – Дрогобич: Трек, 2013. – 260 с.
5. Погребенник Ф. Післямова до «Малої літературної енциклопедії» Павла Богацького / Ф. Погребенник // Мала літературна енциклопедія / склав. П. Богацький. – Sydney: [б.в.], 2002. – С. 6–7.

Руснак Ірина Євгеніївна – доктор філологічних наук, професор кафедри української літератури і компаративістики Київського університету імені Бориса Грінченка

ГУЛЯК
Анатолій,
НАУМЕНКО
Наталя

СУТНІСТЬ НАЙМЕНУВАНЬ
ХУДОЖНІХ ТРОПІВ У
«МАЛІЙ ЛІТЕРАТУРНІЙ ЕНЦИКЛОПЕДІЇ»
ПАВЛА БОГАЦЬКОГО

У статті розглянуто інтерпретації літературознавчих термінів на позначення художніх тропів за «Малою літературною енциклопедією» Павла Богацького. Показано, що наукові концепти, які відрізняють авторські тлумачення термінології від загальноприйнятих, дозволяють не лише спостерегти нову грань у термінові як такому, а й увиразнити бачення прийомів художньої мови в аналізі окремого поетичного твору.

Ключові слова: термінологія, енциклопедія, доробок П. Богацького, епітет, порівняння, метафора, літературний твір, критичний аналіз.

The authors of this article examined the interpretations of literary critical terms for artistic tropes, accomplished by Pavlo Bohats'ky in his *Small Literary Encyclopedia*. There was shown that the certain scientific conceits to distinguish Bohats'ky's explanations of terms from those traditional allowed not only observing the new side of the term itself, but also outlining the vision of means of artistic language in analyzing a separate poetic work.

Key words: terminology, encyclopedia, P. Bohats'ky's works, epithet, simile, metaphor, literary work, critical analysis.

У формуванні енциклопедії як явища світової культурної парадигми, символічного аналога «Книги світу», ключову роль відіграли античні митці, арабські мислителі, французькі вчені-енциклопедисти, автори-упорядники «Зборників Святослава» [див. 5, с. 277], Шестодневів, Фізіологів... У ХІХ столітті побутував погляд на енциклопедію як підручник для «навчання з усіх знань».

«Мала літературна енциклопедія» Павла Богацького як науково-довідкове видання зберігає історико-культурне і навчально-педагогічне значення, містить чітко сформульовані визначення літературних термінів з історії і теорії красномовства, а також видавничо-поліграфічної справи; понад півтори тисячі дефініцій, що дають ключ до розуміння тих чи тих важливих понять і термінів.

Історико-культурні умови, в яких творилася ця праця (1940-1950-ті роки), не могли не позначитися на її повноті, характері висвітлення певних явищ; під руками автора не було багатьох материкових видань, деякі літературні терміни окреслені надто стисло, подані без відповідного історико-літературного ілюстрування. Але те, що зробив автор, позначене професіоналізмом, має науково-педагогічний характер, заслуговує на позитивну оцінку.

Однак, як справедливо зауважує Ф. Погребенник у передмові до книги, виникає питання, чи праця не втратила сьогодні своєї актуальності, чи не застаріла? «Відразу скажемо: навіть маючи у своєму доробку «Словник літературних термінів» В. Лесина і О. Пулинця (1971), перші три томи «Української літературної енциклопедії» (1988-1995), колективний «Літературознавчий словник-довідник» (1997), двотомний «Азбуковник» В. Романенчука, що в підзаголовку названий «Енциклопедією української літератури» (1969-1973) [а також двотомну «Літературознавчу енциклопедію» під редакцією Ю. Коваліва (2007). – А.Г., Н.Н.], ми повинні віддати належне праці Павла Богацького» [2, с. 5].

Отже, **метою цієї роботи** є висвітлити сутність назв тропів художньої мови, статті про які подано у «Малій літературній енциклопедії», та спроеціювати їх на прийоми аналізу сучасного поетичного твору.

Про саме поняття **тропів** науковець висловлювався так: «Троп – це **вислів, зворот або образ, прикраса в мові; поетичний засіб, щоб якнайприродніше висловити свої думки на письмі та у промовах. На це вже дуже велику вагу клали, напр., старожидівські письменники (пророки) та й в інших народів – в Греків, а за ними і в Римлян; троп – уживання слова в переноснім значінню. Тропами є: епітети, порівняння, метафора, метонімія, алегорія, персоніфікація, синекдоха, гіпербола, іронія, символ, перифраза та емфімізм.**

Тропи – це об'єктивні засоби поетичного змалювання» [2, с. 234-235]. На означення деяких тропів відповідно до «Енциклопедії» П. Богацького варто звернути окрему увагу.

Епітет – образ, який утворюється перенесенням ознаки одного предмета на інший. Висловлюючись граматичними категоріями, епітет – означення, але не логічне, а художнє. Такі функції в епітеті вбачає П. Богацький: *«Епітети бувають прозаїчні, що визначають такі ознаки предмету, які ніколи від нього не відіймаються (дубовий ліс), і поетичні (співучий ліс). Поетичні епітети бувають: 1) випадкові або апостеріорні, себто такі, що даються вже після того (aposteriori), як предмет зробив на нас враження; 2) постійні або апіорні: коли хтось спостерігає ту чи іншу ознаку предмету й підбирає епітет; ми його прийняли не перевіряючи, «на віру» (apriori) і постійно в цім самому сенсі ним користуємось. Оці останні епітети, себто **постійні**, і є найпопулярнішими в українській народній поезії»* [2, с. 87-88].

З точки зору Л. Озерова, епітет – це своєрідний лакмусовий папірець літературної майстерності: «Посередній поет може довго приховуватися за метафорами та порівняннями, але рано чи пізно його викаже епітет. Неточність, замінність, випадковість епітета помітні, вони різьнуть око уважному читачеві. Епітети говорять про глибокий або поверхневий погляд поета, про його мудрість чи верхоглядство» [«Ода епітетові». 8, с. 356].

Л. Озерову належить і поширена в літературній критиці фраза, що назвати небо синім, а сніг білим – не означає утруднити себе тим, щоб заглибити своє бачення світу (адже то не епітети, а логічні означення). Наприклад, А. Малишко, розбираючи твори Т. Масенка зі збірки «Київські каштани», робить висновок: *«Мова цих віршів бліда... епітети прохідні – радісний, золотий, голубий, завітчаний, прекрасний, квітучий, щасливий, невтомний, завзятий, багатий, ясний, могутній, величний, славний – повторюються десятки разів... Треба дбати про збагачення свого лексичного словника»* [«Думки про поезію». 6, с. 142].

Проте навіть такі означення, сполучені глибинним змістом, яскравою ідеєю, виступають як самодостатні образи. Так, українська література – і не лише поезія – знає чимало прикладів, коли «одіозність» зазначених у нарисі епітетів знімається, за законом «художньої компенсації», несподіваним *означуванним* [10, с. 114-115]. Адже не можна заперечити естетичну цінність *«сонячних кларнетів»* Павла Тичини, *«заквітчаного сну»* Григорія Косинки, *«прекрасної Ут»* Юрія Яновського, *«золотих лисенят»* Юліана Шпола, *«голубих оленів»* О. Коломійця, *«важкого ячменю»* Миколи Вінграновського, *«містично-білих свічок»* Ігоря Качуровського, *«пташиної артикуляції»* Ігоря Калинця, *«вчарованого ранку»* Анатолія Мойсієнка...

Сучасні «постмодерністи», свого роду послідовники Валеріана Поліщука, котрий у 1920-х роках глузував із нібито «бідних» епітетів П. Тичини – *«сизокрилим голубками, весна запашна, вино червоне»* (див. «Думки проти течії» М. Хвильового), – могли б закинути ту саму «бідність» будь-кому... Але ж у вдалій образній сполуці «прикметник + іменник» або «дісприкметник + іменник» епітет «тримає на віддалі» явища чи предмети, які беруть участь у переносі значення [10, с. 111].

А оскільки такі образні сполуки актуальні й до сьогодні, якщо їх у власних творах застосовують не лише початківці, а й досвідчені літератори, – у тому їхня естетична сила. Не забуваймо: тонкий знавець поезики художнього твору, цінитель краси поетичного слова Ігор Качуровський справедливо вважав, що, незалежно від контексту, **будь-яке означення в художньому творі стає епітетом.**

Наприклад, коли письменник говорить «срібний місяць», він не порівнює місяць зі сріблом, але на другому плані срібло присутнє – воно віддало слову «місяць» свою головну ознаку: блиск. Послугуючись епітетом, літератор може висловити оцінку, своє ставлення, а отже – проявити нову іпостась звичного предмета або явища.

Термін «**порівняння**» – назву тропа, утвореного зіставленням або протиставленням у теперішньому часі двох предметів чи явищ – П. Богацький окремо не розглядав, проте доцільно згадував його в контексті споріднених літературних понять: різновид *паралелізму* [2, с. 180], формотворчий чинник *загадки* [2, с. 93], *притчі* [2, с. 187], засіб утворення *алегорії* [2, с. 12], маркер *класицистичного* напрямку [2, с. 113], прийом у «цвітистому» стилі оратора-*вітії* [2, с. 48] або *трон* серед інших [2, с. 235].

Особливий акцент науковець зробив на так званому заперечному порівнянні. За «Енциклопедією», це засіб народної поетичної творчості. Своєю формою заперечене порівняння більш яскраво підкреслює певне явище, наприклад «в чистім полі не орел літає, то козак Голота добрим конем гуляє». Але водночас заперечне порівняння часто вживають і наші письменники, наприклад у Т. Шевченка: «*Не тополю високую вітер нагинає, дівчинонька одинока долю зневажає...*», «*Не сон-трава на могилі вночі розцвітає, то дівчина заручена калину сажая...*» («Калина»). «*Не русалочка блукає, то дівчина ходить...*» («Причинна») [див. 2, с. 95].

Метафору П. Богацький визначає як «образовий зворот; поетичне слово або цілий вираз, ужитий поетом не в безпосередньому розумінні, а в переносному, як засіб викликати більшу емоційність, засіб піднести значіння слова, прим.: *золоте серце, гострий вітер, кришталева сльоза*». Типів метафори відтак описано чотири: «1) перенесення абстрактного зображення на абстрактне, 2) перенесення конкретного на абстрактне, 3) одухотворення матеріального, змислового явища, 4) перенесення ознак, властивостей з одного матеріального явища на друге матеріальне явище» [2, с. 142].

Як відомо, у метафорі інтенсивність перенесення досягає найвищої напруги: один предмет наділяється не просто якістю іншого (як епітет), не просто виявляє за допомогою іншого приховані риси (як порівняння), а наділяється здатністю діяти, як інший предмет.

Метафора виникає тоді, коли один предмет перебирає роль іншого, а отже – автор, а згодом і науковець, може не обмежуватися однією дією, а розгорнути цілий сюжет. Тому вельми цікавими виступають розмисли Богацького про метафору у сучасних йому українських митців: «*Богатство квітів красне, пишнобарвне, / мозаїка жива перед очима / моїми розстелялась...*» (М. Орест); «*Тиша треться до колін, мов кіт*»; «*День давно від'їхав у порт*...» (Б. Нижанківський – «Щедрість»); ...У

Т. Осьмачки: – «*Нечистий пустив у Бога стрілу кам'яну, яка, відскочивши від неба, вп'ялась у гору і стромить там церквою св. Андрія* («Поет»)» [див. 2, с. 142].

Та якщо приклади у статті Богацького можна сприймати як засновки до читацької творчої роботи, то, приміром, А. Ткаченко сміливо експериментує з образами Б.-І. Антонича, розгортаючи їх у сюжет: «...порівняння *Вливається день до долини, / Мов свіже молоко до миски* можна було б перетворити на дві напівметафори *Вливається в долини миску / Нової днини молоко*, або й на цілковиту метафору: *Вливається в зелену миску / З-за лісу свіже молоко*» [11, с. 251]. І відтак деталь «день» стає практично непізнаваною, зникає з тексту (на неї натякає лише сполука «свіже молоко»).

Представник чеського «поетизму» В. Незвал вважав одвічним завданням поета не притерпітися до знебарвленої фразеології, а знайти «свої» способи поєднання слів і предметів, які вони позначають: «Колись слова були новими та світилися одне поряд із одним завдяки своїй природній інтенсивності. Але поступово від постійного вживання народилася фразеологія... Логічно склянка відноситься до столу, зірка – до неба, двері – до сходів. Необхідно було зірку покласти на стіл, склянку поставити біля піаніно, а двері розмістити по сусідству з океаном... Асоціація – це алхімія, ще швидша, ніж радіохвиля. І природна, як кровообіг».

У представників «Київської поетичної школи» такий спосіб образотворення отримав назву «приголомшливої метафори», котру можна кваліфікувати як вияв «переведення» значень іменників у силове поле неспоріднених із ними прикметників:

*Дівчина, завжди рожево-голуба,
із зеленим поясом,
дивиться на себе –
на воду.*

*А навколо гаряча земля.
Трактор, мов холодок.
І хлопець майструє гніздо
із серцевини
двох гілок* [3, с. 16].

У цитованому верлібрі М. Воробйова творення ліричної оповіді нагадує також «біном фантазії», описаний Дж. Родарі [див. 9, с. 21]. А саме: прийом довільного вибору словесної пари, де перший складник – постать або річ, а другий – її ознака або дія: *рожево-голуба дівчина* (річка, в якій відбивається вранішнє або вечірнє небо); *трактор мов холодок*; *хлопець майструє гніздо* – і побудова ліричної оповіді на цих образних парах.

Часто до прийому бінома фантазії удається В. Голобородько, творячи так звані «загадки-градації»:

*Пляшка березового соку
завита в пошарпану газету,
в горло вставлено кілька фруктів
із використаного в лазні березового віника,*

дно пришите білими нитками до землі...

У змалюванні дерева за допомогою деталей «пляшка» (стовбур), «газета» (кора), «лазневий віник» (гілки) відчувається неприхована іронія поета над тими, хто оцінює природу винятково за «утилітарними» критеріями, що видно в останньому рядку-відповіді на загадку: «Це береза» [4, с. 205].

Ономатопея (або **Ономатопея**, за текстом «Енциклопедії»), – це «утворення слова звукоподібленням; звуконаслідування – добір таких виразів, що наслідують звуки в природі; ономатопетичні слова, звукопідроблені або звуконаслідні, тони, шепоти, напр.: кудкудакати, мекати, кукати, шушукати, хохотати». Приклади поетичних ономатопей дібрано, цілком закономірно, із класичних творів: «– Хто се, хто се по цім боці чеше коси..., «вітер шелестить осокою» (Т. Шевченко); – «Косять коси, луг голосе, косять, косять косарі...» (О. Олесь); – «Крав! крав! крав! Крав Богдан крам...» – каркання ворон; або у М. Ореста: – «чи чуєш лепети й рокоти потоків...»)» [див. 2, с. 164].

На жаль, такий дієвий і сьогодні троп, як градація, схарактеризовано лише кількома рядками, без прикладів: «**Градація** (лат.) – ступневе зісилення або подвоснення – одна з стилістичних фігур; зворот поетичної мови, коли подається ряд определень, то зменшуючих, то збільшуючих» [2, с. 56].

Водночас під кутом зору інтерпретованих у «Малій літературній енциклопедії» термінів на позначення тропів можна оприявнити нові шляхи аналізу поетичного твору – зокрема, й сучасного. Так, і **ономатопея**, і **градація** – образотворення «з ряду в ряд», і **метафоричний** переклад мови птахів на фонетику людської мови актуалізуються в поезії Івана Андрусика з промовистим заголовком «Неможливості мови», яку варто навести повністю:

цюрли-цінь

цїть-цїть

цвітця

і знову:

цїть-цїть-цїть-цїть-цїть

цюррр

і дзззззззззз – комаха

і далі:

цїть-цїть-цїть

цвітця

якби ж то я їх бодай бачив

а то ні – лише комаху

та з комахою розмовляти не хочеться

бо що

ну що я скажу комасі?
Самі подумайте... [1, с. 7]

Отже, наявні у творі тропи, їхнє чергування та взаємо доповнення дозволяє визначити цей невеликий за обсягом вірш як поетичну новелу.

Узагальнюючи, варто наголосити на наступному:

Про свою велику розвідку водночас науково-методичного та літературно-художнього змісту П. Богацький висловлювався скромно, але образно: *«Розуміється, така праця в нормальних умовах не робиться «на коліні», та й не робить її одна людина, але вимоги обставин були сильніші й довелося їм підкоритися, щоб допомогти українській молоді. І складач присвячує свою, хоча й ще недосконалу спробу, саме своїм любим учням, які піддали йому думку й додали охоти зробити те, що зроблено»* [2, с. 4].

Співіснування в аналізі поетичного твору термінів, яким надано таких різних дефініцій, без сумніву, сприятиме більш різнобічному осмисленню літературного явища. А уміння осмислити його в усіх іпостасях – «необхідність істинного таланту»: **письменника**, для якого першоджерелом творчості є саме життя, і **реципієнта**, який здатен не лише побачити, а й «перебачити» [7, с. 37] оформлену в образах конкретну життєву реальність. Звісно ж, якщо це «перебачення» буде не простим пересіванням слів і реалій, імажиністським «натовпом образів» або хворобою «терміноманії», а засвідчуватиме намагання відкрити нову грань слова.

Подальше вивчення семантики літературного терміна в інтерпретаціях різних авторів-упорядників енциклопедій дозволить побачити: що глибше дослідник проникає у внутрішній вимір поняття, то ширшим стає коло його значень для реципієнта. І тим важливішим є значення «Малої енциклопедії...» в нашу добу, коли філологія особливо відкрита до співтворчості з іншими галузями науки та виробництва, зокрема й видавничо-поліграфічної справи.

Література:

1. Андрусак І. Неможливості мови : поезії та переклади / І. Андрусак. – К. : Ярославів Вал, 2011. – 151 с.
2. Богацький П.О. Мала літературна енциклопедія [Електронний ресурс] / П. Богацький. – Sydney, 2002. – 269 с. – Режим доступу : www.ukrcenter.com
3. Воробйов М. Без кори / М. Воробйов. – К. : Сталь, 2007. – 684 с.
4. Голобородько В. Летюче віконце : поезії / В. Голобородько. – К. : Либідь, 2005. – 463 с. – (Б-ка Шевченківського комітету).
5. Изборник Святослава 1073 г. : сб. статей / отв. ред. Б.А. Рыбаков. – М. : Наука, 1977. – 314 с.
6. Малишко А.С. Думки про поезію / А. Малишко. – К. : Рад. письменник, 1959. – 148 с.
7. Мойсієнко А.К. Мова як світ світів : поетика текстових структур / А. Мойсієнко. – Умань : РВЦ «Софія», 2008. – 240 с.
8. Озеров Л.А. Мастерство и волшебство : кн. статей / Л. Озеров. – М. : Сов. писатель, 1972. – 392 с.

9. Родари Дж. Грамматика фантазии / Дж. Родари ; пер. с итал. – М. : Радуга, 1990. – 191 с.

10. Семенюк Г.Ф. Літературна майстерність письменника : підручник / Г. Семенюк, А. Гуляк, Н. Науменко. – 2-ге вид., доп і перероб. – К. : Видавництво «Сталь», 2015. – 367 с.

11. Ткаченко А.О. Мистецтво слова (Вступ до літературознавства): підручник для гуманітаріїв / А. Ткаченко. – 2-е вид., випр. і доповн. – К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. – 448 с.

Гуляк Анатолій Борисович – доктор філологічних наук, професор кафедри новітньої української літератури Інституту філології КНУ імені Тараса Шевченка

Науменко Наталія Валентинівна – доктор філологічних наук, професор кафедри українознавства Національного університету харчових технологій

ПОЛЯРУШ

Ніна

ПАВЛО БОГАЦЬКИЙ

КРИЗЬ ПРИЗМУ СПОГАДІВ

«З ПЕРЕЖИТОГО»

У статті досліджено провідні мотиви й образи спогадів П. Богацького «З пережитого», автор яких висловлює свої думки й враження від буремних подій кінця XIX – початку XX століття в Україні. Це збагачує духовний портрет митця у процесі нового прочитання його життєвого та творчого шляху.

Ключові слова: спогади, враження, портрет, національно-визвольні змагання
Principal motifs and characters of P. Bohatskyi's memories «From One's Experience» are researched in the article.

The writer expresses his thoughts and impressions from dramatic events at the end of the 19th – at the beginning of the 20th century in Ukraine. It enriches the writer's spiritual image in the process of his life and creative way new reading.

Key words: memories, impressions, character, national-liberation struggle.

Буремні події кінця XIX – початку XX століть не могли не позначитися на світобаченні письменників, культурних діячів, а через них – і на всьому літературно-культурному дискурсі. Літературна мемуаристика є важливим складником українського літературного процесу, яка хоча й суб'єктивна за своєю природою, однак забезпечує можливість встановлення природи, осягнення об'єктивного змісту історії. Спогади Павла Богацького «З пережитого» є зразком мемуарної літератури початку XX століття і потребують належного вивчення.

Останнім часом помітним став інтерес українських літературознавців до літературної мемуаристики з метою вивчення ідеології I половини XX століття, оскільки її віддуння і досі позначається на бутті незалежної України. Найбільш прикметними досягненнями в дослідженні літературної мемуаристики є праці І. Василенко, Т. Гажі, О. Галича, А. Костенка, Г. Маслюченка, Т. Мережинської, Л. Сергійчук та ін. Сфера наукових інтересів сучасників лежить у дослідженні мемуарів як літературного жанру, класифікації мемуарів за типами та ін.

Мета статті – проаналізувати спогади Павла Богацького «З пережитого» і довести, що мемуаристика є одним із шляхів створення епох, відображення літературного життя та творчої індивідуальності письменника.

Мемуари називають підсумковим типом творчості, бо писати спогади починають тоді, коли настає час робити підсумки життя. Вони є складною формою літератури факту, оскільки дають можливість авторові охопити значний відрізок часу. Як відомо, для спогадів характерна більша «фільтрація» буденних подій, у них відтворена тільки частина дійсності, що була, звичайно, у полі зору мемуариста. Основою для спогаду є безпосереднє враження, причому в мемуарах завжди на першому місці мемуарист чи його погляд на описуване. «Тому мемуари певною мірою суб'єктивні, за фактичною точністю вони завжди поступаються документалістиці. Однак неповнота фактів і майже обов'язкова односторонність інформації повсякчас компенсуються в мемуарах живим і безпосереднім враженням особистості їх автора, що є по-своєму цінним документом часу» [2, с. 3].

Павлу Олександровичу Богацькому – українському письменникові, журналісту, літературознавцю, літературно-театральному критикові, бібліографу, редакторові часопису «Українська хата», політичному і військовому діячеві, дійсному членові Наукового товариства імені Тараса Шевченка належить помітна роль в українському літературному процесі початку ХХ століття.

Своєрідним доповненням до осмислення цієї неординарної постаті є його спогади «З пережитого», у яких відображено складний життєвий період редактора «Української хати»: повернення із заслання до Києва, де він одразу включився в політичне та культурно-мистецьке життя, аж до кінця 1920 року, коли він разом з українським військом, яке змушене було скласти зброю, переходить кордон і згодом поселяється у Варшаві як емігрант. Відомо, що у 2013 році у видавництві «Ярославів Вал» (Київ) вийшов роман «Слово і меч» Василя Горбатюка, автор якого щедро послуговувався окремими матеріалами цих спогадів, щоб з'ясувати участь Павла Богацького в подіях складного драматичного періоду боротьби українського народу за свою державність.

За епіграф до спогадів Павло Богацький бере рядки зі щоденника: «...Крізь старечу діряву пам'ять хочу пересіяти події пережитого, може й затримається щось цінне і цікаве» [1, с. 3]. Це відкриває нову перспективу осмислення життєвої та творчої долі митця.

Свої спогади П. Богацький ділить на окремі розділи, як певні етапи власного життя. Так, перші 17 розділів – це розповідь про його перебування на посаді Начальника Міліції Київського повіту. Про це призначення він довідається від Шаповала Микити Сергійовича, співредактора журналу «Українська хата». Цю несподівану новину він сприйняв сумно: «Тільки-тільки щойно я позбувся зв'язку з поліцією, а тут знову в'яжуть з нею, хоча й в іншій ролі. Я ремствував, що отак, без мого дозволу й згоди сталися ці вибори» [1, с. 1]. Навіть на засіданні Повітової Громадської Управи письменнику не вдалося відмовитися від цього «немилого» вибору. Тогочасну міліцію П. Богацький характеризує як «царську поліцію, яка лише для розрізнення стала називатися і носити на лівім рукаві одержі темно-червону опаску з чорним написом Київська Повітова Міліція» [1, с. 2]. Помічником

начальника був призначений пан Ковенко. За словами М. Шаповала, цей чоловік «надавався» цій ролі «як людина революційно настроєна, рішуча і вільна від будь-яких обов'язків». Стосунки між начальником і помічником не склалися. Гарячий та не зовсім тактовний Ковенко після кількох, на думку П. Богацького, «дражливих вчинків» зрозумів, що це не його місце, і, заявивши М. Шаповалові, що начальник (П. Богацький) обмежує його ініціативу, його рішучі і сміливі методи праці, відмовився від посади.

Як начальнику міліції, П. Богацькому доводилося часто виїжджати на села і на власні очі бачити, що діялося там. З болем у серці письменник напише: «За короткий революційний час на селах виробився погляд, що фільварки, лани і все, що належало тому чи іншому панові, є тепер власністю того села, в межах якого те все знаходилось. І цей погляд суворо додержувався, і село без пана воювало з сусіднім селом з паном... Розбирали худобу, коней, розтягали збіжжя і все-все рухоме майно. Робилось це без якогось пляну, системи, а кожний хапав, хто скільки міг» [1, с. 3].

У контексті опису подій на селі П. Богацький розповідає про історію нападу сільських жінок на молоду вчительку, яка вела «чорну книгу», їздила з нею до Києва. Селянам хтось з міста радив спалити і дівчину, і книжку. П. Богацькому вдалося захистити від обуреного натовпу вчительку і від неї дізнатися, що книга була книгою вправ з бухгалтерії.

Великим злом на селі, на думку автора спогадів, був «самогон, який гнав майже кожен господар і споживав, хто більше, хто менше, а всі на зло собі і життю села» [1, с. 3]. П. Богацького як людину вражали вандальські і нерозсудливі вчинки селян, які в одному панському маєтку навіть «поздирали зі стін великі портрети та образи і спалили їх разом з бібліотекою, порубали крапці дерева» [1, с. 3].

У розділі 13 (Пам'яті Віктора Мусійовича Чехівського) привертає увагу спогад про родину священника Чехівського, зокрема Віктора Чехівського – підпоручика російської армії, який на початку Першої світової війни переконав свою роту перейти до Легіону Українських Січових Стрільців. Ще більше автора спогадів схвилювала згадка про Володимира Чехівського, учителя і друга, який загинув у більшовицькій неволі в справі Спілки Визволення України.

П. Богацький з трепетом згадує часи своєї молодості і свою участь у становленні Української держави, згадує події Першого Зимового походу і перехід через річку Збруч після поразки від більшовиків Росії. Це живі спогади щирої і чесною людини, головною справою життя якої була незалежна Україна.

Духовні портрети митця і громадянина доповнюють і спогади про сумні події у Києві тих часів: «Сумний і приголомшений сумними подіями, я перебував день за днем під тяжким питанням: і що ж буде з Україною та її молодого державою далі? Вороги, як не одні, то другі, наседають на неї і не дають вільно жити...» [1, с. 14]. Назавжди запам'яталася П. Богацькому зустріч із головою Директорії В. Винниченком та його коротка доповідь: «Панове! Київ, як столичне місто, дістає тепер назву – Київ – столиця України» [1, с. 18].

У спогадах П. Богацького зафіксовано чимало знакових для історії України подій, зокрема і таке: «Зміни на фронтах тяжко відбивались на організації

українського уряду і усієї його праці. Київ як центр відчував ті зміни найбільше і остільки, що вже 5 лютого 1919 року мусів залишити і переїхати до Вінниці. Через кілька днів мав виступити з Києва і Осадний Корпус Січових Стрільців. Тоді ж на приказ коменданта Осадного Корпусу, полковника Євгена Коновальця, я зі складом Столичної міліції був приділений до складу Корпуса і мав переїхати також до Вінниці» [1, с. 19]. П. Богацький зазначає, що до Вінниці Осадний Корпус відбув 8 лютого 1919, де не просто було знайти собі помешкання, бо... всюди повно прибулих урядових установ, урядових людей і різного люду» [1, с. 19]. Як відомо, місцем проживання стало приміщення «Психіатричної Лічниці», що стояла майже порожня на окраїні міста Вінниці.

У складні часи національно-визвольних змагань П. Богацькому довелося зазнати чимало поневірянь, переслідувань, розчарувань. У розмаїтій і різнобарвній мозаїці його спогадів органічно вплетено Кам'янець-Подільський період його життя: це праця на посаді архіваріуса Українського Державного Університету, де його зацікавили справи колишнього жандармського управління. Митець згадає, як у часописі «Слово» він «помістив листування Б. Затонського з товаришами, в якому той скаржився на безцеремонне поводження В. Леніна з грішми партії і диктаторське його поводження взагалі». Зацікавили його і матеріали переходу кордону В. Винниченком.

Коли місто Кам'янець-Подільський стало вільною територією, П. Богацького, про що ми довідуємося зі «Спогадів», було призначено начальником Міліції Повітової: «Я прийняв це призначення навіть з приємністю. Подільський «бурсак» стає тут в ролі начальника повіту. Повіту, де я родився, виріс і виховався, і вийшов, як кажуть, в люди... Я радий був послужити своїм близьким людям, а особливо в цих важких годинах...» [1, с. 42].

Спогади «З пережитого», подані в хронологічній послідовності, завершено з приходом більшовиків до Кам'янця-Подільського. П. Богацький змушений був виїхати до польського села Вікно. Саме тут, у сільській хаті, радіючи своїй «самітності» він напише новелу «Під баштою слонової кості». Літературна праця заповнить його «порожні дні галицької холодної, дощової осені, які були би тяжкою карою, будучи відірваними від людей, без часописів і книг» [1, с. 44].

Отже, зі спогадів П. Богацького «З пережитого» постає панорама життя митця, його входження в художній та суспільно-політичний процес доби. Йдеться про пережите й передумане, відстоєне в пам'яті душі. Усе це увиразнює портрет Павла Богацького – талановитого письменника, літературознавця, критика, організатора й редактора журналу «Українська хата», політичного й військового діяча.

Література:

1. Богацький П. З пережитого : Спогади / П. Богацький [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.ukrcenter.com/>
2. Гнатюк М. У колі друзів і приятелів // Спогади про Івана Франка / Упоряд., вступна стаття і прим. М. І. Гнатюк. – Львів : Каменяр, 1997. – С. 3.

Полярш Ніна Степанівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

ВІННИЧУК

Алла

**«ТРАГЕДІЯ САМОТНЬОЇ ДУШІ»
ТАРАСА ШЕВЧЕНКА
В РЕЦЕПЦІЇ ПАВЛА БОГАЦЬКОГО**

У статті на матеріалі дослідження «Трагедія самотньої душі (Інтимна сторінка біографії Тараса Шевченка)» діаспорного шевченкознавця Павла Богацького простежено життя і творчість великого Поета крізь призму душевних страждань, пов'язаних із його нещасливим коханням. Закцентовано увагу на особливостях жіночих образів у творчості Т. Шевченка.

Ключові слова: діаспорне шевченкознавство, Павло Богацький, Тарас Шевченко, рецепція, літературна рефлексія.

The article on the study of «The tragedy of a lonely soul (Intimate page of Taras Shevchenko biography)» diaspora Shevchenko expert Pavlo Bogatskyi traced the life and work of the great Poet through the prism of mental suffering associated with his unhappy love. The attention is focused on the nature of female images in the works of Taras Shevchenko.

Key words: diaspora shevchenkiana, Pavlo Bogatskyi, Taras Shevchenko, reception, literary reflection.

Про Тараса Шевченка – поета, людину – написано не одну сотню книжок мовами різних народів світу, не одну тисячу наукових та публіцистичних статей, зібрано величезну кількість спостережень, фактів та інтерпретацій, які поглиблюють розуміння його творчості. Та все ж Шевченко – поет є глибоким і складним, Шевченко – людина має різні образні модифікації – Кобзар, Велич, Пророк, Месія та ін., тому у різні часи науковці намагалися дослідити життєвий і творчий шлях письменника, простежити вплив досвіду на його творчість, розкрити крізь призму створених ним образів, мотивів сутність самого Митця. Серед таких шевченкознавців чільне місце належить Павлу Олександровичу Богацькому (1883-1962) – прозаїку, літературознавцю, редактору, літературному і театральному критику. Саме цей діаспорний шевченкознавець є автором наукових розвідок «До історії критичного видання «Кобзаря» Тараса Шевченка» (1925), «Нове про Шевченка» (1929), «Кобзар» Тараса Шевченка за сто років. 1840-1940» (1942), «Трагедія самотньої душі (Інтимна сторінка біографії Тараса Шевченка)» (1950). Зупинимось детальніше на останній із них. П. Богацький вважав: «Зрозуміти, як належить, твори якогось ...поета, композитора, маляра і т.д. не можна без досконалого ознайомлення з його життєписом. Бо творчість художника тісно пов'язана з фактами його життя і є проявом його думок, переживань і поступувань. Не можемо ми пізнати глибини та всебічної творчості Тараса Шевченка, не ознайомившись у подробицях із його біографією» [1]. Розпочинаючи роботу над дослідженням інтимних сторінок життєпису Т. Шевченка, П. Богацький

обґрунтовує такий вибір насамперед відсутністю детальної, науково опрацьованої біографії митця, хоча і згадує праці С. Єфремова, В. Доманицького, Дм. Дорошенка, Василя Сімовича, Ол. Кониського, П. Зайцева та ін., та все ж висловлює думку щодо повної «нестачі на еміграції будь-яких джерел про Поета».

У дослідженні «Трагедія самотньої душі...» науковець має намір з'ясувати значення та роль жінки у житті та творчості Т. Шевченка, зазначаючи, що «студії бо творчості світових письменників свідчать про незвичайну пов'язаність між глибокими сердечними переживаннями та їх творами» [1], згадуючи до прикладу Данте Аліґ'єрі та Беатріче, Петрарку та Лауру, Леонардо да Вінчі та Мона-Лізу, Ріхарда Вагнера та Матильду Візендок, Шопена – Жорж Занд та ін.

Розпочинає дослідження П. Богацький зі згадки про Оксану Коваленко – першу велику пригоду серця малого Тараса, з якою майбутній поет знався ще з раннього дитинства. Науковець цитує поезію «Мені тринадцятий минало...» (1847), де йдеться про зустріч стривоженого, заплаканого сироти-пастушка з дівчиною, що «при дорозі ... плоскінь вибирала, та й почула, що я плачу; прийшла привітала, утирала мої сльози ще й поцілувала» [1]. Цей випадок у житті юнака залишив глибокий слід, оскільки присвяту «Оксані К-ко» знаходимо у поемі «Мар'яна-черниця» (1841), її ім'я згадується у поемі «Гайдамаки» (1841), згадки про неї наявні й у поезії «Ми в купочці колись росли...» (1847). Отже, від дитинства Тарас Шевченко мав «те, що не вмира», світло від чого гріло все життя і багато в чому визначило його ставлення до жінки, озивалося в самотньому житті пекучою потребою жінки-подруги.

У дослідженні П. Богацький досить побіжно згадує про Дуню Гашовську (в інших джерелах Дзюню (Ядвігу) Гусиковську – А.В.), з якою поет познайомився у Вільно. У літературі наявні розповіді І. Сошенка, який пригадує, що саме з нею Тарас Шевченко «...первый раз тогда пришел к мысли – отчего и нам, несчастным крепачкам, не быть такими же людьми, как и прочие свободные сословия?» [2, с. 418]. Очевидно, що з цими спогадами був знайомий і П. Богацький, оскільки в його праці знаходимо: «Дуня звертає Шевченків погляд на його неволю, на кріпацтво, на різницю національну його та її...» [1]. Посилається науковець і на щоденниковий запис від 1857 року (5 вересня 1857 року – А.В.), в якому Т. Шевченко напише, що ця дівчина снилась йому.

Досить детально П. Богацький описує приїзд у 1843 році Тараса Шевченка до України, його знайомство із П. Кулішем, В. Закревським, Яковом де Бальменом, М. Репніним та ін. Та найяскравішим спогадом зазначеного періоду була все ж подорож до Яготина та зустріч із Варварою Репніною. Цьому етапу життя Т. Шевченка відведено у науковій розвідці П. Богацького досить багато місця. Насамперед, йдеться про переписку княжни із її духовним сповідником Шарлем Ейнаром, де вона щиро зізнається: «Шевченко зайняв певне місце в моєму серці... Я найганебнішим чином, цілими годинами, віддаюсь під владу своєї уяви, яка малює мені жагучі картини пристрасті... Моє захоплення ним виявилось щораз більше, він же відповідав мені теплим почуттям, але пристрастю ніколи...» [1].

П. Богацький намагається з'ясувати природу стосунків між княжною та поетом, пишучи, що «...Шевченко в тих обставинах не втратив голови, не згубив рівноваги

та розуміння свого стану і ролі. Він був уважним, вдячним, і, може, часами вдавав з себе закоханого» [1]. Про що свідчить промовистий факт: читання присвяченого Т. Шевченком княжні поеми «Тризна» (На пам'ять 9-го листопада 1843 року княжні Варварі Миколаївні Рєпніній), «з особливо підкресленою ніжно-глибокою передмовою-присвятою саме їй «Душе с прекрасным назначением»» [4, с. 57]. Акцентуючи увагу на спогадах та листах Варвари Рєпніної П. Богацький лише частково скористався щоденниковими записами, окрім спогаду про повернення Т. Шевченка із заслання та його відвідини княжної, після чого було записано: «княжна значно змінилася», відсутніми у розвідці залишилися записи Т. Шевченка від 31 жовтня 1857 року («Увечері І.П. Грас познайомив мене з Марією Олександрівною Дороховою, директрисою тутешнього інституту... вона живо нагадала мені своєю уривчастою, прямою мовою, жестами і взагалі зовнішністю мого незабутнього друга княжну Варвару Миколаївну Рєпніну» [5, с. 148-149]) та 20 березня 1858 року (про відвідини В. Рєпніної (побіжно) – А.В.).

Апелюючи до творчої натури Тараса Шевченка, П. Богацький зазначатиме: «Шевченко...був надзвичайно вразливий, і на жіночу красу особливо» [1]. Науковець акцентує увагу на захопленні поетом Ганною Закревською: «Шевченко згадує її на засланні, Кос-Аралі, 1848 року, у вірші під криптонімом Г.З., де й виявляє своє глибоке почуття». У поезії читаємо:

А я про тебе, воленько моя,
Оце нагадую. Ніколи
Ти не здавалася мені
Такою гарно молодого

І прехорошою такою..., називаючи Ганну своєю долею: А ти, доле! А ти, мій покою! Моє свято чорнобриве... [6, с. 298].

Чимало місця у розвідці відводиться знайомству Т. Шевченка із Катериною Піуновою. Науковець вважає, що ця зустріч мала корисливий характер, оскільки напише: «Шевченко знайомиться з нею, з її батьками, які одразу задумали використати це знайомство» [1]. Оповідаючи про захоплення Т. Шевченка, П. Богацький згадує лише про щоденниковий запис від 13 жовтня 1857 року, у якому йдеться про відвідини ним театру у Нижньому Новгороді та блискучу гру Катерини: «Легка, грайлива роль Піуновій і до лиця, і по літах», але далі вчений не розкриває подробиць розгортання історії кохання, не посилається на спогади письменника. У дослідженні не було використано щоденникових записів від 6 січня, 14 січня, 19 січня, 21 січня, 30 січня, 31 січня, 3 лютого, 7,8 лютого, 24 лютого 1858 року, що дало б змогу глибше дослідити страждання самотнього серця поета.

Йдеться у розвідці і про дружні стосунки Т. Шевченка із дружиною Михайла Максимовича та його прохання до неї знайти йому наречену: «Я Вас просив, щоб Ви мене оженили, а то, як Ви не оженили, то й сам Бог не оженив, так і пропаду бурлакою на чужині. На те літо, як Бог допоможе, буду в Києві і на Михайловій горі, а Ви там де-небудь, під явором або під вербою і поставте мою уквітчану княгиню, а я підую огулять і зустріну...» [1]. Звертається поет із аналогічним проханням і до свояченика Варфоломія Шевченка, якого раз у раз квапить, щоб добився згоди на шлюб від його наймички Харитини Довгополенко: «...Будь ласкав, поверни цим

ділом на мою руку, а то не втерплю – одружуся з такою шерепою, що й тобі сором буде» (пізніше в поезії «Якби з ким сісти хліба з'їсти...» буде ще розпачливіше: «Ні. Треба одружитись, // Хоча на чортовій сестрі!») [6, с. 297]. Отже, такі прохання, свідчать про міркування літнього вдівця, якому страшно доживати віку самому.

Та, напевно, найбільше у розвідці зосереджено увагу на стосунках Т. Шевченка з Ликерою Полусмаківною. П. Богацький про їх знайомство писатиме: «Буваючи у Стрільній (дачна місцевість біля Петербургу) у знайомої пані Карташевської, сестри пані Кулішевої (Ганни Барвінок з дому Білозерських), Т. Шевченко стрічається там з двадцятилітньою дівчиною, покоївкою Ликерою Полусмаківною і закохується в ній» [1]. Учений подає портретну характеристику Ликери і разом з тим висловлює досить негативну думку про неї: «Була це золотоволоса, повновида дівчина, «горда та пишна», але легкодумна, неосвічена і, як скоро пересвідчився Т. Шевченко, навіть цинічно-грубувата та зіпсута містом...» [1]. Простежуючи стосунки між поетом і дівчиною, автор розвідки згадує про те, що Т. Шевченко «добивався, щоб Ликеру відпустили на окреме життя», дарував їй подарунки, які вона «приймала, але їх не цінила, лише пишалася ними перед іншою прислугою». Ликера, як зазначає П. Богацький, відмовила Т. Шевченкові: «на його освідчення 27 липня 1860 року відповіла, що не любить його і за старого лисого пана не піде» [1]. І знову науковець зацентрує на душевній трагедії поета: «Все це дуже й дуже переживав Шевченко... Розхід з Ликерою був смертельними ударом для нього». П. Богацький цитує сповнені безнадії поетові слова: «Минули літа молодії... Холодним вітром од надій уже повіяло. Зима!... Сиди один в холодній хаті, нема з ким тихо розмовляти, ані порадитись нема, а нікогісінького нема!... Сидиш один собі в кутку, не жди весни, святої долі! Вона не зійде вже ніколи, садочок твій позеленить, твою надію оновить, і думу вольную на волю не прийде випустить... Сиди і нічогісінько не жди!» [1]. Саме на такій песимістичній ноті П. Богацький закінчує оповідь про інтимні сторінки життя Тараса Шевченка, називаючи їх «жахливою трагедією самотньої душі великого Поета».

Отже, проаналізувавши розвідку «Трагедія самотньої душі (Інтимна сторінка біографії Т.Г. Шевченка)» Павла Богацького, слід зауважити, що вчений намагався якнайдетальніше простежити стосунки Т. Шевченка з жінками, використовуючи шевченкознавчі студії, щоденникові записи, прагнув збагнути причини трагічних подій та щиро переймався долею Поета.

Література:

1. Богацький П. Трагедія самотньої душі (Інтимна сторінка біографії Т.Г. Шевченка) [Електронний ресурс] / Павло Богацький. – Режим доступу: <http://www.yatran.com.ua/articles/579.html>.
2. Дзюба І. Тарас Шевченко. Життя і творчість. – 2-ге вид., доопрац. – К.: вид. дім «Києво-Могилянська академія», 2008. – 718 с.
3. Нагорний Я. Рецептивний метод дослідження в літературознавчій практиці Павла Богацького // Іван Огієнко і сучасна наука та освіта. Серія: Історична та філологічна. – Кам'янець-Подільський. – 2013. – Вип.10. – С. 85-92.

4. Чумарна М. Тихий ангел пролетів. Сповідь Тараса Шевченка. Тризна. – Львів: Априорі, 2007.- 80 с.: іл.
5. Шевченко Т. Щоденник / Пер. з рос. О. Кониського; Передм. та пер. віршів В. Шевчука. – К.: школа, 2003. – 272 с.: іл.
6. Шевченко Т. Кобзар. – К.: т-во «Знання» України, – «United Service» LTD, 1992. – 384 с.

Віннічук Алаа Петрівна – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

ШВЕЦЬ
Тетяна

**ОБРАЗ «Я» - ЕГО
В НЕФІКЦІЙНІЙ ПРОЗІ
ПАВЛА БОГАЦЬКОГО ТА ДОКІЇ ГУМЕННОЇ:
ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ**

У статті вперше аналізується егоцентричний образ наратора (автора). Доведено, що «Я»-Его в прозі non-fiction Павла Богацького і Докії Гуменної відображає цілу низку функцій – образотворчу, аксіологічну, пізнавальну, естетичну, інформаційну, комунікативну, оцінну, гедоністичну, компенсаторну, які оприявнюють стиль автора і стиль епохи, сприяють розширенню кола знань реципієнта про історико-літературний процес, про світ і людину в ньому. П. Богацький проектує свою суб'єктивну оцінку на прикладі власного життя, оточення, громадської праці, формування світогляду на народній традиції, і його егоцентричний образ є екзистенційним. Докія Гуменна нарацію власного життя підсилює постійною присутністю «Я»-Его, яке завжди прагне «бути самим собою».

Ключові слова: автобіографізм, егоцентризм, наратор, автотематизм, проза non-fiction

The paper first analyzes the image of the self-centered narrator (author). Proved that the «I» -Ego prose non-fiction and Paul Bogatsky Dokie Humenna reflects a number of functions - Fine, axiological, cognitive, aesthetic, informational, communicative, evaluative, hedonistic compensatory which opriyavnyuyut style and the style of the author, contribute expand the range of knowledge recipient of historical and literary process, the world and man in it. P. Bogatsky projecting their subjective assessment by the example of his own life, environment, public works, on the formation of world folk traditions and its self-centered image is existential. Dokia Humenna narrative of his own life reinforces the constant presence of «I» -Ego, which always seeks to «be yourself.»

Keywords: autobiographism, egocentrism, narrator, avtotematyzm, prose non-fiction.

Постановка проблеми. В закордонній та вітчизняній періодиці не часто згадували творчість письменника-модерніста П. Богацького, який свого часу листувався з В. Винниченком, О. Кобилянською, О. Куліш, М. Грінченко, О. Неприцьким-Грановським та ін. До його 60-річчя А. Животко в газеті

«Краківські вісті» (1943, 4 березня) надрукував статтю біографічного характеру п.н. «Павло Богацький». Австралійське відділення НТШ чомусь вирішило заздалегідь вшанувати 70-річчя з дня народження П. Богацького – 23 січня 1953 р., тоді ж у Сідней вийшла тоненька брошура Івана Рибчина [12].

Аналіз останніх досліджень і публікацій... В українську літературу призабуте ім'я Павла Богацького першими заходились повернути Ф. Погребенник і В. Мацько. Згодом з'явилися статті про нього, авторами яких були В. Прокопчук, М. Комариця, В. Просалова; в 2015 р. Я. Нагорний захистив кандидатську дисертацію «Жанрові аспекти творчості Павла Богацького» [11]. Проте психологію митця, образ «Я»-Его як П. Богацького, так і Д. Гуменної – репрезентантів нефікційної прози в еміграційному середовищі – досі ніхто не розглядав.

Мета дослідження – з'ясувати функціональність художньо-документального твору з точки зору творчо-психологічного феномену через освітлення образу «Я»-Его.

Виклад основного матеріалу... Слід зазначити, що український письменник Павло Богацький (1883-1962) у повосний час жив і працював на сталеварні в Австралії. До виїзду на інший континент був відомим як редактор журналу модерного спрямування «Українська хата» (1909-1914), автор збірок новел «Камелії» (К., 1918), «На шляху до освіти» (Берлін, 1941), повісті «Під баштою зі слонової кости» (Прага; Берлін, 1923), есе «Сучасний стан світового мистецтва» (Прага, 1924), спогадів «Мій дім, мій край... моє життя: Хроніка життя родини Богацьких» [4, с. 28-129], «Українська хата». Київ, 1909-1914» (1955), «З пережитого» [2, с. 249-352], «На горбах Поділля» [2, с. 216-248], наукового дослідження в галузі шевченкознавства «Кобзар» Т.Шевченка за сто років: 1840–1940» (Л.; Краків, 1942). Він упорядкував видання вибраних творів М. Драгоманова (Прага, 1932) з досить об'ємним науковим апаратом, «Малу літературну енциклопедію» (Сідней, 2002). За активну діяльність у Пласті нагороджений орденом св. Юрія в золоті. Був секретарем і почесним доктором Українського соціологічного інституту (Прага), дійсним членом НТШ у Львові і Празі, провідним діячем УПСР.

У передмові до «Малої літературної енциклопедії», залишив погляд на пошукову працю: «... для наведення прикладів покладав *він* [автор. – Т.ІІІ.] чимало уваги і праці, хоч, розуміється, багато чого ще слід би було ілюструвати докладніше, вичерпливіше. Але це дуже часто було неможливе в тих умовах, в яких доводилося складати йому довідник. Серед пояснень гасел, може, найбільш незадовільні саме пояснення літературно-мистецьких напрямків та угруповань, тощо. Для цього треба б було перевести докладніші й ширші студії, та це в емігрантських умовах, напередодні переїзду в Австралію, без потрібних джерел, без бібліотек, була річ неможлива. Упорядчик, звичайно, й сам бачить, що його спроба має, та й мусить мати, з огляду на згадані вище умови, багато хиб, пропусків і недотягнень, але *він* дає те, що міг дати в цих умовах... «Хоч щербатий ківш, та без його ще гірш...» (народня приповідка)» [3, с. 4].

Наведена ілюстрація переконує в тому, що свою скромність, авторське «Я»-Его письменник замінив займенником третьої особи «він», виходить, наче не сам автор розповідає про свою працю, а інша, третя особа. У передостанньому реченні

займенник першої особи «я» змінив на іменник «упорядчик», далі ж знову вживає займенник третьої особи. Не забув П. Богацький подякувати й редакторам, упорядкованого ним видання, зокрема відомим літературознавцям Ю. Пеленському й В. Дорошенкові.

Ф. Погребенник висловив думку про те, «що рідна земля достойно пошанує працю вірного сина, творча спадщина якого є складовою частиною нашої культури, чекає на публікацію у вільній, незалежній українській державі» [3, с. 6]. Насправді в незалежній державі літературна спадщина не перевидана досі, а ось син Левко Богацький (1927–2010) переймався нею, видрукувавши в Сіднеї «Архіви» (2003), «Малу літературну енциклопедію» (2002), написав статтю «Про наукову і творчу спадщину батька» [1, с. 177-183], увівши твори письменника в ширший науковий обіг.

У спогадах про журнал «Українська хата», розповідаючи про конкуренцію між газетою «Рада», П. Богацький знову ж своє «Я»-Его не виставляє на люди, воно екзистенційне, езотеричне, прочитується в контексті, як хвилювання за культурну справу, що йому, як редакторові, довелося виконувати, перебуваючи між Сідллою і Харибдою. Радяни наступали на хатян, мовляв, журнал «сьогодні є, а завтра вже й нема!..», окремі книгарні відмовлялися розпродувати «Українську хату» через її бойкот «Радою». Автор спогадів скрушно описує тодішню ситуацію: «Київ увесь був під ідеологічною п'ятою «Ради» і дивився на «Українську хату» лише через окуляри С. Єфремова і «радян». Навіть М. Зеров потай приходив до редакції купляти примірник...» [5, с. 17].

Спогади «З пережитого» у 1955 р. були надруковані сіднейською україномовною газетою «Вільна думка» (Ч.12-52), «На горбах Поділля» – 1959 року в означеному друкованому органі (Ч. 8-22). Власне великої «хроніки» немає, бо йдеться про кілька дошкільних дитячих років персонажа Гарасимка (Павла. – *Т.ІІІ.*), які він провів у селі Грицьків (нині Городоцький район Хмельницької області). Географічні назви, події відтворено правдиво, а ось прізвище батька змінив на Івана Григоровича Багатенького, однак авторефлексні тенденції, автотематизм яскраво виражений. У спогадових творах П. Богацького автотематична стихія – центральний елемент мемуарної прози, що спроектовується на реконструкцію пам'яті «родинного апокрифу». «На горбах Поділля» за жанровою ознакою нагадує лірично-автобіографічні образки, а в мемуарах «З пережитого» автор акцентує увагу на проблемі ретроспективного погляду щодо жанрової дефініції автобіографії, еволюції самоусвідомлення особистості. Дослідниця Елізабет Брюсс у праці «Автобіографічні діяння: зміна літературного жанру» ознакою автобіографізму вважає співвіднесеність із текстами попередників [13, с. 166]. Хоч авторське «Я»-Его не виступає на передній план, однак є помітним в поєднанні автотематизму, автобіографізму, опису історії та сучасності. Твір «На горбах Поділля» позначений світом автобіографічного письма ХХ ст., трансформований самоусвідомленням, сприйняттям П. Богацьким завдань художньої автобіографії.

У спогадах «З пережитого» концентрується увага на особі автора, що є ознакою егоцентричності. Композиційна структура твору доволі проста, оповідь «вмонтована» у тридцять сім невеликих розділів, кожен з яких складає окремий

фрагмент з біографії письменника, і вони є «психоавтобіографічними». Гадаємо, більш колоритною розповідь П. Богацького була б, якби він вів щоденник чи використав листи. На жаль, письменник документальних матеріалів під рукою не мав, бо, спішно емігрувавши 21 листопада 1920 року, залишив удома все редакційне листування, як і листи до нього М. Шаповала, М. Євшана, А. Товкачевського, співробітників журналу О. Кобилянської, Г. Хоткевича, Артема Хомика, О. Неприцького-Грановського (США) та ін. Щоправда, перебуваючи в еміграції, налагодив нетривале листування з І. Айзенштоком, секретарем Інституту літератури імені Шевченка в Харкові, який цікавився архівом журналу «Українська хата» [6, с. 6].

Семантика автотематизму прочитується й в художніх творах Д. Гуменної (1904-1996), яка позиціонує себе крізь призму персонажів у романах «Золотий плут», «Мана», «Хрещатий Яр», книзі спогадів «Дар Евдотеї» – використання стилістично маркованих одиниць різних стилів робить мемуари Д. Гуменної яскраво достовірними. Технікою нефікційної прози позначено й щоденникові зошити письменниці, що їх започаткувала ще у 1933 р. й постійно вела до 1984 р.

Її егоцентризм оприявлений образом самоти і розпачу. Так, свій еміграційний зошит за номером 20 розпочинає записом від 19 березня 1948 р. Запис як запис, лише у стилі Д. Гуменної, недомовлений, позначений символами, песимізмом: «44 роки, 45 років життя якраз добре... Може й перейду через ніж, але чи я вже буду та? Чи буду Явдоня, якою була змалку й досі?.. Інакше: я хочу не перейти 45 років. Це була б найкраща розв'язка» [7: 1, арк.2]. І вкотре внутрішнє «Я» бореться зі світом, де для неї немає затишку, образ самоти супроводжує письменницю постійно, упродовж ведення діаріуша. Розпач, самота, безнадія, безпомічність, песимізм, марнота життя – екзистенція у плані існування «Я–соціум», «Я–довкілля», «Я–Ми», «Я–Інший», це те езотерично хитке внутрішнє буття наратора, що відображено в структурі тексту, тим часом «життя різнобарвними клаптями сунеться довкола і треба студій лише про запис. Як його все зрозуміти і якої дороги триматися, на якому сучку зачепитися? Від цього залежить як мені бути і де подіти свій дух. Була творчість. Те – припечатане, як негодяще. Нема сили опертися присудові... О, Докіє, поможи мені!» [8: 5, арк. 11]. Задекларована внутрішня тривога майбутнього зринулася 11 липня 1950 р., коли письменниця кілька місяців тому як ступила на американську землю і не знала, чого сподіватися.

Якщо П. Богацький не виставляє своє «Я» напоказ, то в Д. Гуменної «Я»-Его трансформовано в центральний образ, займенник першої особи присутній у неї майже на кожній сторінці: «Ну, я ще розриваю зі «Словом». Костюк хоче Дончука конче в «Слові» зберегти, то як їм хочеться такого члена, хай тіпаться ним. «Слово» ніколи нічим мені не стало в пригоді за ці важкі роки виживання. Не маю за чим шкодувати» [10 : 9, арк. 64]. Зголосилась, але не вийшла Д. Гуменна зі спілки письменників, про що свідчить її роман, виданий 1968 р. під маркою ОУП «Слово». Або ще промовистий факт зі щоденника: «Почула доповідь Шевельова, що з міркувань науки треба прийняти в чужомовних написах Київ (не Kyiv), а як так, то й Lvov, не Lviv. Для цього він годину обґрунтовував «женевами» і «флоренціями», а тоді два слова про необхідність Київ, Lvov. І всі дякували, аплодували «чистій

науці», яка хоче протягти русифікаційну тенденцію. Я спробувала заперечити, але Ветухов збив мене словами: «Це не запитання». І я замовкла. Бридко йти в таку «Академію». Тепер хочу написати Шевельову листа, хай хоч так почує, що не всі згодні» [9: 6, арк. 60].

У такий спосіб образ українських письменників, середовища й образ автора постає в щоденнику як синкретичне явище. Д. Гуменна була особистістю тонкої душевної організації, володіла талантом, сильним моральним почуттям, даром надмірної чутливості до розвитку майбутніх суспільних і культурних процесів, передбачення, прораховувала логічні ходи з тим, щоб ніде не помилитись. У сфері суспільно-історичного процесу сповідувала національний принцип політичної рівності між сусідами-країнами, тому вірила в майбутнє України як незалежної суверенної держави, у щоденникових записах зчаста звертається до її минулого з проекцією на майбутнє. Свободу індивіда і свободу творчого процесу розглядала як апріорі суспільного цілого, що не суперечить загальнодержавним інтересам, а навпаки, наближає незалежність державного суверенітету. Письменниця усвідомлювала свободу – «бути самим собою», мовляв, свобода волі визначає моральну відповідальність особистості за свої дії. Вона позиціонує себе з демократичними принципами, що базуються на власне сформованому світогляді, у щоденникових записах представляє підкреслено власну точку зору на події і факти. Остання передається через «Я»-Его й проектується на «Іншого». Авторка розкриває панорамну картину літературного життя за особистими спостереженнями, переважно через оцінку творчості близьких до неї по духу колег, моделює за індивідуальною природою буття, залучивши «на підмогу» внутрішній стан, емоційні порухи душі, інтуїтивні передчуття, передбачення, набутий досвід. Її Его-ідеал, як свідчать нотатки, супроводжує все життя й становить високі стандарти, водночас спрямовує автора до досконалості у вчинках, помислах. Ідеалізуючи власні міркування, їх перевагу над ідеями реалістичними, апелюючи до аргументів, саме так фактографічно я фіксую момент дня: думка моя об'єктивна, то умовисновок є також вірним. Насправді, в тексті взаємодіють бінарні суб'єкт /об'єктні відношення, тобто суб'єктивні твердження (вірні чи хибні), думки автора перетворилися в текст і разом з оповідачем стали об'єктом для читача. Текст щоденника існує тепер незалежно від автора і став об'єктом дослідження, в якому увиразнено суб'єктивно-психологічну оцінку письменниці щодо розвитку літературного процесу ХХ ст. Означена парадигма в щоденниковій прозі репрезентована талантом, начитаністю, інтенційною свідомістю, з допомогою якої порушується певна проблема.

Висновки... Стисло проаналізувавши нефікційну прозу П. Богацького і Д. Гуменної, можна зробити висновок, що проза non-fiction відображає цілу низку функцій – образотворчу, аксіологічну, пізнавальну, естетичну, інформаційну, комунікативну, оцінну, гедоністичну, компенсаторну. Останні вказують на стиль автора і стиль епохи, сприяють розширенню кола знань реципієнта про історико-літературний процес, про світ і людину в ньому. П. Богацький проектує свою суб'єктивну оцінку на прикладі власного життя, оточення, громадської праці, формування світогляду на народній традиції, дотримуючись християнських звичаїв, біблійних десяти заповідей, найголовніше – «не суди». У нього образ «Я»-Его, наче

равлик, захований у внутрішню оболонку і треба бути добрим езотериком, щоб дешифрувати внутрішній світ. У щоденниках і спогадах Д. Гуменної увиразнена суб'єктивно-психологічна оцінка літературного процесу, власного життя й супроводжується під постійним «прицілом» «Я»-Его, що завжди, за її ж висловом, прагне «бути самим собою». У щоденниковій прозі авторка моделює образ наратора в комунікативному аспекті, через соціальну апперцепцію, соціальних груп, творчість окремих письменників. Апперцепція для Д. Гуменної стає життєвим стилем. Свій образ вона сприймає через компаративну матрицю, усвідомлення матеріалу під впливом попередніх знань, досвіду. Внутрішня психічна сила обумовлювала її поведінку в соціумі, ставленні Я до Іншого. Занотовані думки в щоденникові увиразнюють внутрішній світ авторки, підсвічують її світобудову, світорозуміння, розкривають «секрети» творчої лабораторії митця й, сподіваємось, стануть об'єктом наступних студій.

Література:

1. Богацький Л. Про наукову і творчу спадщину батька / Левко Богацький // «Просвіта» в духовно-культурному піднесенні України : зб. наук. праць / за ред. В. П. Мацька. – Хмельницький : Просвіта, 2005. – С. 177–183.
2. Богацький П. Архіви : збір. Левко Богацький / Павло Богацький. – Sydney: б.в., 2003. – 432 с.
3. Богацький П. Мала літературна енциклопедія = Ukrainian concise encyclopedia of literary terms / склав Павло Богацький. – Сідней : б.в., 2002. – 244 с.
4. Богацький Павло. Мій дім, мій край... моє життя: Хроніка родини Богацьких / Павло Богацький // Пам'ятки України. – 2000. – № 3–4. – С. 128–129.
5. Богацький П. Українська Хата. Київ, 1909–1914 [спогади] / Павло Богацький, Микита Шаповал, Аркадій Животко ; упоряд. С. Зеркаль. – Нью-Йорк, 1955. – 50 с.
6. Богацький Павло. «Українська хата» (До історії української журналістики) / Павло Богацький // Українська мова та література. – 1999. – Ч. 10 (122). – С. 6.
7. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України / Щоденники Докії Гуменної. – Ф.234. – Оп.1. – 111 арк.
8. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України / Щоденники Докії Гуменної. – Ф.234. – Оп.5. – 118 арк.
9. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України / Щоденники Докії Гуменної. – Ф.234. – Оп.6. – 104 арк.
10. Відділ рукописних фондів і текстології Інституту літератури імені Т.Г.Шевченка НАН України / Щоденники Докії Гуменної. – Ф.234. – Оп. 9. – 107 арк.
11. Нагорний Ярослав Володимирович. Жанрово-стильові аспекти творчості Павла Богацького.— Дис ... канд. філол. наук: 10.01.01 / Нагорний Ярослав

Володимирович; Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2015. – 190 с.

12. Рибчин І. Павло Богацький / Іван Рибчин. – Сідней, 1953. – 15 с.

13. Bruss E. Autobiographical Acts: The Changing of Literary Genre / E. Bruss. – Baltimor, 1976. – 184 p.

Швець Тетяна Валентинівна – аспірант Тернопільського національного педагогічного університету ім. В. Гнатюка. Хмельницька гуманітарно-педагогічна академія. Викладач кафедри української мови та літератури. Науковий відділ Хмельницької гуманітарно-педагогічної академії

ПРОСАЛОВА

Віра

«КАМЕЛІЯ» ПАВЛА БОГАЦЬКОГО ЯК «ПСИХОЛОГІЧНА АРАБЕСКА»

«Творчість в найширшому змислі стала тою мрією раба, єдиною формою повною свободи його та гармонією з самим собою»

Микола Євшан.

У статті виявлено відповідність ранніх творів Павла Богацького їх авторському жанровому визначенню – арабески, обґрунтовано поєднання в «Камелії» різних, як у східному орнаменті, елементів, з'ясовано риси імпресіоністичної образності, значення символу камелії у творі.

Ключові слова: імпресіонізм, етюд, арабеска, актуальний хронотоп, символ.

The article casts light upon the accordance of early works of the author Pavlo Bogatsky to their genre's definition – arabesque. It also focuses on reasonable combination of different, like oriental ornament, elements in «Camellia» and reveals features of impressionistic imagery, the meaning of the camellia's symbol in the artistic work.

Key words: impressionism, sketch, arabesque, the actual time-space, symbol.

«Камелії» (1918-1919) – так називається збірка новел, етюдів та оповідань Павла Богацького, що складається з шістнадцяти досить різних за стилістикою творів, позначених пошуками автором свого індивідуального стилю. Творче становлення прозаїка відбувалося напередодні Першої світової війни, що підтверджує хронологія його ранніх творів («Осінній цвіт» (1909), «Рожева квітка» (1910), «В обіймах минулого» (1911), «Етюд» (1912) та ін.), в атмосфері гострої естетичної боротьби, що розгорілася між «хатянами» і «радянами». Представники «Української хати», як стверджує Віра Агєєва [1], прагнули «утвердити автономність літератури щодо ідеології й політики», відмовлялися «ставити її «на службу» навіть і найшляхетнішим позамистецьким завданням», що призвело до надзвичайно гострої ідейно-естетичної боротьби. Роботу над збіркою «Камелії» письменник мусив

завершувати вже в Лук'янівській в'язниці, куди потрапив наприкінці квітня 1918 року, заарештований німецькою владою у зв'язку зі зникненням банкіра Абрама Доброго. «Я [тобто Павло Богацький. – В. П.] далі розважав себе переважно читанням, а то й писанням [тобто під час перебування у в'язниці. – В. П.], – згадував письменник. – Так в ці місяці я на прохання українського видавництва «Ґрунт» (О.Лебеденець) злагодив збірку своїх новель, яку видавництво видало під титулом «Камелії – психологічні арабески» з вступною статтею Мик. Шаповала, перед очима якого пройшла моя літературна праця (1908 – 1914)» [2]. Збірка з того часу в Україні більше не перевидавалася.

Актуальність цієї статті зумовлюється:

- недостатньою увагою до епічного доробку чільного представника «Української хати», письменника, редактора і видавця П. Богацького;
- відсутністю в читацькому обігу творів письменника та ґрунтовних літературознавчих праць про його творчу діяльність;
- необхідністю неупередженої оцінки ранніх творів автора, що підтвердили прагнення модернізувати українську культуру.

Галина Журба, яка добре знала П. Богацького, вважала його «душею і нервом збірного життя хатян, їх літературних, родинних, політичних та любовних справ» [5, с.7]. Критик «Української хати» Микола Євшан [3] намагався відчитати в художньому творі внутрішній стан митця, спроби його гармонізації, порив до ідеалу; Микита Шаповал (Сріблянський) помітив прагнення «писати об'єктивно навіть свій суб'єктивний світ» [10, с. 6]. Соломія Павличко характеризувала дискурс «хатян» у цілому, виділяючи в діяльності критиків національні акценти, що, проте, не знайшли належної артикуляції у художніх творах. Визначальним для хатян (і з цим варто погодитися) був, на її думку, «культ краси й культ чуття» [9, с. 118]. Дослідженню творчої діяльності письменника сприяв його син – Левко Богацький, який в Австралії видав архіви батька. В незалежній Україні в числі перших дослідників творчості Павла Богацького слід назвати Ярослава Нагорного, який звернув увагу на те, що «пошуки прозаїком своєї ідентичності, оригінальних художніх засобів творчої реалізації відбувалися відповідно до концептуальних засад епохи» [7, с. 16].

Назвою збірки – «Камелії» – акцентувалася краса життя, кохання, природи, зокрема квітів, письменницька орієнтація на естетизм, засвоєння творчого досвіду західноєвропейських літераторів. Павло Богацький, мабуть, знав історію написання роману Олександра Дюма (сина) «Дама з камеліями», що мав значний резонанс у читачів, адже героїня етюд «Камелія», як і Маргарита Готьє О. Дюма, також прикрашається білими камеліями, що набувають у творі символічного значення.

Камелії – це, як відомо, ніжні вишукані квіти, що не мають запаху, з глянцеvim, наче покритим воском листям. Історія їх появи така. За однією з легенд, Амур був

пересичений успіхами в жінок і, за порадою своєї матері Венери, почав шукати любовних утіх на Сатурні. На цій планеті він почув ангельські голоси і побачив біля замерзлого озера красунь, із сріблястим волоссям, блакитними очима, холодних, мов лід. Юнак, вражений їхньою зовнішністю, заходився випускати стріли, проте жодна з них не досягла мети, не вразила серця, адже лід охолоджував пристрасті. Венера, обурена їх ставленням до сина, вирішила помститися і перетворила їх у камелії, що манять красою, проте не віддають нікому свої чари. З тих пір ніжні, витончені камелії асоціюються не лише з красою, а й із бездушністю, безсердечністю, черствістю. Символіка цих квітів багатозначна, адже вони позначають вишукану красу, що, однак, не дає бажаної насолоди.

Твори, що ввійшли до збірки «Камелії», П. Богацький назвав «психологічними арабесками». У підзаголовку слово «арабески» вжито у множині, очевидно, тому, що письменник не обмежується творенням якогось одного орнаменту, а нанизує їх, варіюючи: емоційно-суб'єктивні, об'єктивно-раціоналістичні та драматичні компоненти. Авторським визначенням – арабески – пояснюються повтори на різних рівнях тексту: мотивному, композиційному, ритмічному.

Авторське жанрове визначення в цьому випадку відсилає до цілої низки творів-попередників, з-поміж них слід згадати «Арабески» М. Гоголя, що склалися з наукових, науково-популярних статей і таких художніх творів, як «Невський проспект», «Портрет», «Записки божевільного». Сам автор цей збірник назвав «усякою всячиною», адже поєднав наукове і художнє сприйняття світу, тобто досить різні, як в орнаменті, елементи, що повторюються, варіюються і становлять складне ціле.

Актуалізацією назви складного східного середньовікового орнаменту, що складається з геометричних і стилізованих рослинних елементів, автор акцентував неповторне поєднання у творах різних сюжетних перипетій, художнього слова і розмаїтості барв, музики звуків. «Арабески» П. Богацького актуалізують збірку повістей та оповідань (1864) з однойменною назвою чеського письменника Яна Неруди, «Арабески» (1911) символіста Андрія Белого, однойменний твір М. Хвильового, «Вечірні арабески» (1923) Степана Васильченка. Цей перелік, звичайно, не претендує на повноту, проте достатньо переконливий, щоб продемонструвати використання назви середньовікового орнаменту для позначення непоєднаних елементів у новій структурній цілісності.

Новелу «Камелія» (1908) Ярослав Нагорний [7] вважає знаковою в довоєнному доробку письменника тому, що вона демонструє пошуки нових засобів вираження, естетизм авторського мислення. Назва твору глибоко символічна: дівчина і кохання асоціюються з вишуканою ніжною квіткою камелії, що приваблює своєю красою, проте не гріє серце закоханого. Мета цієї статті – виявити в етюді «Камелія»

характерні для української літератури перших десятиліть ХХ століття тенденції, властиві автору ознаки індивідуального стилю.

Як у символічних творах, час і місце дії в етюді «Камелія» не конкретизовані, головний герой – інтелігент – постає у стані очікування. Сюжет твору сконцентрований навколо однієї події, що стає фокусом біографії героя, обмежує межі новелістичного нарративу. Йдеться про день народження Ганки, якій мав виповнитися двадцять перший рік. День народження зображується поза соціальним контекстом – як імпульс для відтворення вражень героя, який спрагло чекає «завтра», щоб зрозуміти таємницю душі дівчини, відчути взаємність. «Завтра день її ангела... О, чудово!.. Завтра, значить, легко, без жадних турбот і страждань взнаю я її, розгляну добре її серце, її думи, настрої, словом, завтра я нарешті прочитаю таємницю її душі і впевнюсь: чи пан, чи пропав я» [3, с. 107]. Апосіопезою відтворюється збуджений стан юнака, який намагається розгадати, як ставиться до нього дівчина, і робить усе, щоб кохана відчула себе по-справжньому щасливою.

В етюді письменник передає переживання схильного до рефлексій юнака, який перебуває у стані самозаглиблення, тому не помічає симптомів байдужості дівчини. Закоханий не бачить, як поступово перетворюється для неї у звичний атрибут побуту. «Я більш була б здивована, коли б того всього не було, – зізнається Ганка, – а зараз хоч вони [тобто знаки уваги. – В. П.] і потрібні мені, але такі звичайні і обов'язкові, що не зворушують мене, мов квіти в літі» [3, с. 112]. Актуальний хронотоп фіксує хвилинні враження героїні, яка не реагує на звичні для неї речі.

Автор здійснює «дослідження душі ніби під мікроскопом у нормі і в екстремальному стані» [6, с. 258], простежує боротьбу сумнівів і віри, вдається до численних повторів мікрообразів, нагнітання деталей, графічних засобів, передаючи спрагло очікування героєм інтимної близькості: «*Завтра* день її ангела...», «В неї *завтра* свято...», «*Завтра* я розрубую наш вузол...», «*Завтра, завтра* або гімн, або requiem...». Хронотоп «завтра в будинку Ганки» стрімко змінює перебіг подій, долає інерцію очікування. У день народження камелії набувають зловіщого значення: «Кинувсь я в бік камелії. Вона, мов затаїла страшну тайну, мов щось підглянула та мовчить, стояла нерухома і темна осторонь на круглому столикові. Я вгледів її і вже здогадався, що вона знає наші відносини, але чомусь знає їх краще від мене. Се мені не подобалось. Се здавалось ганьбою нашої тайні любови і я її ненавидіти починав» [3, с. 111]. Змінюється ситуація – і, відповідно, змінюється ставлення до квітки. Засобами імпресіоністичної поетики передається «діалектика почуттів», болісне усвідомлення юнаком марності своїх сподівань на взаємність. Сміслова динаміка образу камелій зумовлюється відсутністю в них запаху, а також тим, що у зрізаному вигляді ці квіти швидко в'януть.

У творі, очевидно, відбилися особисті переживання автора, які можна зрозуміти завдяки згадкам Галини Журби про численні любовні історії, які траплялися з закоханими у красуню Олену Папінківську юнаками. Наділена чудовим голосом, екзальтована, молода літераторка зі Сміли, відома під літературним ім'ям *Олена Журлива*, легко підкоряла серця чоловіків. До її краси, як звирявся Галині Журбі сам П. Богацький, він виявився також небайдужим. Отож, спогади допомагають зрозуміти причини, що призвели до актуалізації автором такої теми, як кохання без взаємності.

У «Камелії» відбилися ідеї модного на той час філософа і психолога Отто Вейнінгера про те, що жінки не люблять схильних до рефлексій чоловіків, бо вважають їх заняття забавою, марною тратою часу. Викладені у праці «Стать і характер» ідеї мали значний резонанс, зокрема, в «хатян», які індивідуалізм проголосили своїм життєвим принципом, а творчість – «єдиною формою повної свободи» [8, с.18] творчої особистості.

В етюді відтворено, як усі намагання юнака вразити кохану кількістю і вигадливістю подарунків лишилися марними тому, що її серцем, як з'ясується пізніше, заволодів інший. Дівчина реконструює історію одержаних подарунків на свій кшталт, не замислюючись чи, точніше, не бажаючи здогадуватися, хто ж за всіма ними стоїть, адже таким чином вона створює свій віртуальний світ, напрочуд суб'єктивний і зручний для неї, що, однак, гине від зіткнення з реальним.

В етюді «Камелія» мотив «свій» / «чужий» трансформується в мотив «я» / «інший». Своє вже не протиставляється чужому, бо задля коханої, щоб задовольнити всі її бажання, юнак готовий підпорядкувати своє власне чужому. «Я оглядав кожну рослину пильно і старанно. Так, наче в давнину на східних базарах живого товару розглядали молодих невільниць, – акцентує герой. – Моє око нахабно оцінювало постать красуні, заглядало їй у вічі, білі зуби, а руки досить делікатно торкались її пишних форм» [3, с. 108]. Квіти сприймаються як знаки жіночого тіла, асоціюються з *кутівлею/ продажем* невільниць.

Після трьох років очікування в передчутті взаємності юнак підмінював реальне бажаним, вимріяним, тому в етюді поєдналися лірично-суб'єктивізовані й епічно-об'єктивізовані фрагменти, що змусили героя, нарешті, відкрити очі на реальний стан справ: «Я вийшов на вулицю, мов з душного храму, де залишив у труні дорогі останки, де під шклом важкої труни були ще цілі і не зруйновані, милі мені риси дорогого коханого лиця» [3, с. 114].

Як естет юнак прагнув зворушити кохану, викликати в її душі цілу гаму почуттів, розповісти мовою квітів про свої наміри щодо неї: «А я ж міркував, що кожну тасмну думку мою розкажуть їй сі квіти красні, що кожне бажання моє, мов аромат сей, розворушить її серце, що я стану завдяки їм зрозумілішим, дорожчим і

цікавішим для неї... Що вона вгледить і вчує той тихий шепіт моєї душі, ту пісню моєї любові, сьогодні, бо ж то сьогодні вона одірвалась од землі, од її буденщини і знеслась у просторінь ясного неба і безмежного бажання... А вона... вона...» [3, с. 117]. Пуант перевертає прогнозований перебіг свята – свята, що перетворилося в похорон ілюзій, відкриття нових відчуттів: нерозуміння, болю, образи.

Подаровані юнаком квіти – туберози, троянди, хризантеми, камелії, гвоздики, волошки – мали б розповісти про його почуття, передати силу його кохання. Кожна квітка при цьому мала своє значення. Так, тубероза символізувала чуттєвість і недовговічність почуттів, хризантема – радість, легке життя, камелія – не лише відсутність взаємності, а також тугу, смуток і навіть смерть (за японською традицією). Квіти викликають асоціації зі сподіваним раєм, святковим настроєм. «І так, квіток!.. Квіток цілі пучки, у вінках, у горшках, у кошницях... Білих, рожевих, червоних і ще, ще... Ріжних... Щоб в очах стояло море фарб, щоб маячили різні тони, різні комбінації їх... Щоб у кімнаті стояв аромат квіток перемішаний, мов у багатім саду, щоб він п'янив голову і радував серце... Щоб вінок на голові був, бутоньєрка на грудях, кошниця на столі між нудними лекціями, горшки на вікнах... О, се буде гаразд!.. Мов у Флори на святі...» [3, с. 107]. Експресивність висловлювань передає силу почуттів юнака, який виявляє максималізм, готуючись до свята, продумуючи всі деталі дня народження, проте при цьому воліє залишитися нерозпізнаним. Елемент загадковості, таємничості додає інтриги до взаємин, відкриває простір для домислювання, відгадування, хто б міг подарувати квіти, статую, столик тощо.

Важливою є і символіка кольору: білого, рожевого, червоного, синього. Так, червона гвоздика вважається символом любові та захоплення. До речі, сам юнак дарує коханій волошки, що символізують простоту, скромність, святість почуттів. Ці квіти, що мають сильний запах, протиставляються камеліям, від яких віє холодом, неповнотою щастя.

Колір у творі подається через сприйняття героїв: Ганці подарована копія статуетки білого кольору «Ромео і Джульєтта» Огюста Родена здається «емблемою чистоти», юнак ідентично сприймає цей витвір мистецтва, що символізує велике кохання, на заваді якому постають інтриги, ворожнеча. Невипадково руки коханої нагадують йому Джульєтту: «Так ясно горіли її оченята, так ніжно, мов руки Джульєтти, обвили її тонкі руки мою шию, а губи, червоні, палкі, мов шишшина на снігу, так палко цілували мене» [3, с. 110-111].

Різкий контраст між очікуваним і реальним змушує його намагатися привернути увагу коханої до себе, адже це він за всіх готував подарунки, скуповував квіти, щоб переконати її в тому, що її люблять, про неї пам'ятають. Однак, як виявилось, про її день народження забули всі, окрім нього. І в цій ситуації герої

виявляє альтруїзм, щедрість, намагається нагадати знайомим Ганки про її свято, самозречено відшукує їх, не передчуваючи, до яких наслідків призведуть його власні дії. У цей час чуже розцінюється ним як своє, адже герой прагне заповнити весь простір існування коханої, стати для неї всім відразу: коханим, другом, захисником.

Коли ж юнак переконався, що Ганка віддала перевагу іншому, чуже оцінюється ним інакше: як низьке, буденне, приземлене, засуджується як інше, набагато гірше, нижче, ніж «своє», бо не відзначається тією самозреченістю, саможертвовністю, які він виявив, щоб подарувати коханій свято. «За камелію, квітку вічнозелену, красиву холодною красою і позбавлену аромату... П'ю за Камелію – жінку, котра є вічна, молода, котра чарує своєю красою, але не гріє і не пестить душі, котра холодна, наче мармурова статуя, за жінку позбавлену аромату кохання... за її серце для всіх і ні для кого, за її облудливе слово, за її красу божевільну й нечутливу... п'ю за Камелію...» [3, с. 118], – промовив юнак. Під «Камелією» з великої літери мається на увазі Ганка, яка не оцінила зусиль юнака, його саможертвовності. В естетичній системі символістів слово ставало натяком, що потребує декодування, відкриває вищі істини. Таким натяком стала виконана Ганкою опера французького композитора Жака Оффенбаха «Казки Гофмана», в якій ішлося про долю автора та героїв його казок. Як Гофман відкрив для себе, що має справу з жінкою легкої поведінки, так і герой «Камелії» усвідомлює це, нарешті.

Ображений юнак, скориставшись французькою ідіомою, до складу якої входить слово «камелія», називає кохану куртизанкою. Його вислів, підхоплений і повторений іншими героями, набув у творі нових конотативних відтінків: подиву, констатації. Коли юнак купував камелію, то навіть не підозрював, що вона виявиться знаковою в його житті, відкриє йому очі на сутність дівчини. Кінець твору обірваний, автор свідомо дає простір читацькій уяві, змушуючи його уявити майбутню зустріч героїв, що може призвести до примирення чи остаточного розриву. Поетика відкритого твору передбачає активність реципієнта, який прогнозує перебіг подій – залежно від свого життєвого досвіду, внутрішнього стану тощо.

Арабеска «Камелія» відзначається глибоким психологізмом, ускладненою асоціативністю, фрагментарною побудовою. У творі зображуються не події, а реакція героя на них, спроби аналізу ним свого психічного стану. Для твору характерні повторюваність важливих компонентів (наприклад, вибору подарунків від себе та знайомих дівчини), варіювання, як у східному орнаменті, подібних фрагментів, поетика недомовок. Жанровий підзаголовок – «психологічна арабеска» – характеризував напрямок творчих пошуків автора, який відкривав тасмниці людської душі, простежував боротьбу в ній свідомого і підсвідомого.

Література:

1. Агеева В. Мистецтво інтерпретації // Режим доступу: smoloskyp.org.ua/bulPDF/AheevaP.pdf.
2. Богацький П. З пережитого // Режим доступу: http://bukvoid.com.ua/library/pavlo_bogatskiy/z_perezhitogo_sporadi/36.html
3. Богацький П. Камелії [психологічні арабески] / Павло Богацький. – К. : Грунт, 1918-1919. – 162 с.
4. Євшан М. Критика. Літературознавство. Естетика / Микола Євшан / Упор. Н.Шумило. – К. : Основи, 1998. – 658 с.
5. Журба Галина. Від «Української хати» до «Музагету» / Галина Журба // Українська мова та література.– 1999. – Ч. 10 (122). – С. 7.
6. Кузнецов Ю. Б. Імпресіонізм в українській прозі кінця ХІХ – початку ХХ ст. : Проблеми естетики і поетики / Ю.Б. Кузнецов. – К.: Зодіак ЕКО, 1995. – 304 с.
7. Нагорний Я. Дифузії жанру і стилю в прозописемі П.Богацького на фоні дискусії «хатян» і «радян» / Ярослав Нагорний // Філологічний дискурс. – 2015. – Вип. 1. – С. 30–33.
8. Нагорний Я. В. Жанрово-стильові аспекти творчості Павла Богацького / Ярослав Володимирович Нагорний; Терноп. нац. пед. ун-т ім. В. Гнатюка.– Тернопіль : Б.в., 2015.– 19 с.
9. Павличко С. Модернізм як ніцшеанство: дискурс Миколи Євшана та «Української хати» / Соломія Павличко // Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія.– 2-ге вид., перероб. і доп. – К.: Либідь, 1999. – С.127–166.
10. Сріблянський М. Огнепоклонники / М.Сріблянський // Богацький П. Камелії [психологічні арабески]. – К. : Грунт, 1918-1919. – С. 3-6.

Просалова Віра – доктор філологічних наук, професор кафедри теорії та історії української і світової літератури Донецького національного університету імені Василя Стуса

ТКАЧЕНКО

Вікторія

РОМАН ОЛЕКСАНДРА ДЮМА

«ДАМА З КАМЕЛІЯМИ»

ЯК ІНТЕРТЕКСТУАЛЬНЕ ТЛО

НОВЕЛИ «КАМЕЛІЯ»

ПАВЛА БОГАЦЬКОГО

У статті досліджується інтертекстуальний вплив роману «Дама з камеліями» Олександра Дюма на новелу «Камелії» Павла Богацького.

This article examines intertextual influence of Alexander Dumas's novel «The lady with Camellias» on the novel by Pavel Bogackij «Camellia».

Ключові слова: інтертекстуальність, алюзія, прототекст, архітектоніка, заголовок, новела, роман.

Key words: intertextuality, allusion, prototext, architectonics, title, novel, short story.

Феномен запозичення, або інтертекстуальності дослідники літератури спостерігають у письменстві з давнини. Вчений Ю. Ковалів трактує його як «використання ліричних, фольклорних, літературних текстів у новому літературному дискурсі» [4, с. 431]. Серед теоретиків інтертекстуальності – М. Бахтін, Ю. Крістева, Р. Барт, Ж. Женнет та ін.

У працях французького вченого Р. Барта йдеться про те, що «кожний текст виступає як інтертекст; інші тексти існують у ньому на різних рівнях у більш чи менш пізнаваних формах: тексти попередньої культури і тексти культури нинішньої. Кожний текст – це нова тканина, що створена зі старих цитат. Фрагменти кодів культур, формул, ритмічних структур, соціальних ідіом і т. ін. – усе увібрано текстом та перемішано в ньому, бо завжди до тексту й навколо нього існує мова. Як необхідна умова для кожного тексту, інтертекстуальність не може бути зведена до проблем джерел і впливів, вона є загальним полем антонімічних формул, походження яких рідко можна виявити, неусвідомлених або автоматичних цитувань, які наводяться без «лапок» [1, с. 415]. Учений вважав, що будь-який текст є діалогом автора із культурою сучасною та попередньою.

Прототекстом новели П. Богацького «Камелія» став роман французького письменника О. Дюма, що побачив світ 1848 р. В основі твору – історія головної героїні Маргарити Готьє. Прототипом її стала кохана письменника Марі Дюплессі. Життя дівчини було коротким. Вона померла у 23 роки від туберкульозу, а закоханий письменник увіковічнив її образ у романі. Знайомство О. Дюма з Марі Дюплессі відбулося завдяки Ежену Дежазе, який був сином відомої акторки. Молоді люди відпочивали, подорожували, а згодом повернулись до Парижу, в театр Вар'єте. У цьому театрі можна зустріти жінок, яких у суспільстві називали легкодоступними.

Цього вечора в одній ложі авансцени сиділа жінка, що помітно вирізнялася не лише виразною зовнішністю, а й естетичним смаком. О. Дюма, описуючи героїню, зазначає: «Вона була високою, дуже вишуканою брюнеткою з біло-рожевою шкірою... Вираз чистоти й невинності, байронічна бліда шкіра, довге волосся, декольтоване вбрання, діамантове кільце, золоті ланцюжки на руках – такий вигляд зближував її з королевою. Дюма був вражений у серце» [5, с. 173].

Тема кохання у світовій літературі завжди була знаковою, тому не дивно, що й в українському письменстві вона знайшла своє належне місце. Новела П. Богацького на змістовому рівні містить прямі відсилання до роману французького автора, в якому переосмислено тему сліпого кохання, вірності, зради та чекання.

Назва новели «Камелія» «може сприйматися як зовнішній код, важливий композиційний компонент тексту, що виконує номінативну функцію» [4, с. 277-378]. У той же час назва «відкриває текст і тим самим... виконує роль анотації, оскільки повідомляє про що піде мова у цьому тексті» [6, с. 30]. Із заголовку роману О. Дюма читачеві стає зрозуміло, що він містить у собі «ідейно-тематичну настанову твору, сприяє його ідентифікації» [4, с. 377].

О. Дюма головною героїнею роману зробив жінку з квітами, яка символізує холодну красу. Назва твору О. Дюма має реальну історію. Коли через хворобу

кохана письменника Марі не сприймала різкі та сильні запахи квітів, бо вони викликали у неї головний біль, хвора надавала перевагу камеліям (з латинської вічнозелена рослина), квітам, які не мають запаху. Згодом жінка, аби привернути до себе увагу представників чоловічої статі, прикрашала себе такими квітами. Саме з того часу ця квітка стала символом легковажності та легкої здобичі для охочих чоловіків.

Заголовок своєї новели П. Богацький значно звужує, що за класифікацією Ю. Коваліва належить до першої групи – рослини. Оскільки заголовок вважається частиною архітекtonіки, це є свідченням того, що український автор основний акцент сфокусував на квітці, її символічному коді, що призведе закоханого героя до невимовних переживань, оскільки жінка перестала бути символом величного кохання. Приклад алюзії, як інтертекстуального прийому у заголовку, розрахований на значний читацький досвід та можливість порівняти настрої, характер і ментальність зображуваних подій французького та українського письменників. «Чуже» слово у заголовку робить акцент на ключовому понятті, дає оцінку самого автора щодо головного символу. Тому у новелі П. Богацький щоразу повертається до деталі – квітки камелії. Спочатку головний герой, як митець і письменник, бачить виключно її зорові характеристики: «гарненьке деревце» [2, с. 108] з «великими, темно-зеленими, наче полякерованими листками» [2, с. 108], на ньому великі червоно-рожеві квіти з пуп'янками. За першим враженням приходить розуміння того, що квітка несе енергетику жаху, байдужості, відстороненості. Вона з гарною кроною, але «з холодною, гордою красою» [2, с. 108], «з нею пов'язаний невідомий містичний страх» [2, с. 108], квітка, що «затаїла в собі якесь лихо» [2, с. 114], «чарує своєю красою, але не гріє і не пестить душі» [2, с. 118], деталь холоду стане першим сигналом того, що почуття приречені: «холодна, наче мармурова статуя» [2, с. 118], до того ж з «холодною, мертвою красою» [2, с. 109], стане «символом чогось неприємного» [2, с. 108], що перейде згодом і на характер власниці – дівчину Ганку. До того ж тост, який виголосить закоханий юнак під час урочистостей «*La dame aux camelias*» був лаконічний, саме він є алюзією до однойменного роману О. Дюма. У ньому використана алегорія, адже юнак не міг відверто сказати, що в цей момент переповнювало його ество, а завуальовано передав свій біль цією лаконічною промовою.

Складається враження, що головною героїнею є не дівчина, а квітка, від її енергетики народжується холод почуттів її власниці, а відтак мотив квітки стане кодом.

Схожість між текстами спостерігається на рівні сюжету, який визначає зміст творів. В основі роману О. Дюма та новели П. Богацького історія про молоду жінку Маргариту Готьє та Ганку. В одному і другому випадку – це молоді, гарні, веселі, привабливі та радісні жінки двадцяти та двадцяти одного року. Якщо О. Дюма описує відносно великий проміжок життя героїні, де читач дізнається про її бідне життя, статус утриманки, легенеvu хворобу, смерть від життя, в якому було чимало коханців, спокус і розваг, то П. Богацький концентрує увагу на кількох моментах у житті Ганки – підготовці до дня народження і його святкуванні. Таким чином,

наявність діалогу між текстами відчувається на рівні заголовків, сюжетній та образній канві.

Алюзійно П. Богацький увів у тканину новели такі інтертекстуальні фрагменти: згадку про ряд творів класичної літератури – книгу в гарній оправі «Портрет Доріана Грея». Очевидним є факт, що вибір книги безпосередньо пов'язаний із перспективами, на які очікує закоханий юнак, адже тема, яку порушив О. Уайльд у своєму романі-виховання та моральній притчі одночасно – співвідношення естетичних проблем з етичними нормами суспільства, а конфлікт твору – між мистецтвом та внутрішнім еством людини. Ці проблеми згодом змушений буде вирішувати не тільки закоханий митець, вони постануть перед Ганкою, яка шукатиме розваг, визнання в загального захоплення одночасно. Цікаво, що й О. Дюма у своєму романі використовує такий інтертекстуальний фрагмент. Арман Дюваль подарував Маргариті Готьє книгу «Манон Леско». Ця книга стала шедевром світової літератури, у ній порушується тема кохання та пристрасті до спокусливої Манон Леско, яка символізує приземлене і возвеличене кохання. Цими творами закоханий юнак у П. Богацького та Арман Дюваль у О. Дюма натякають обраницям, що саме є найважливішою цінністю у житті та стосунках між чоловіком і жінкою.

Не випадковими є згадки про інші інтертекстуальні фрагменти. Серед богинь, які є у світових міфах, П. Богацький називає Мадонну, Венеру та Фльору. Таке звертання спрогнозоване, воно асоціюється із жіночністю, вірою, та силою кохання. Вибір між Мадонною та Венерою відбувається під час святкування дня народження Ганки. Чоловіки, присутні на святі, дискутують, хто із них важливіший у житті: Мадонна – у католицькій релігії назва Богородиці, це матір Ісуса Христа, Діва Марія. Це людський і божественний ідеал одночасно. Саме на такий високий ступінь моральної чистоти розраховує юнак у цих взаєминах, чи Венера – давньоримська богиня жіночої вроди і кохання. Цей вибір між тілесним і духовним.

Про інтертекстуальний хист П. Богацького свідчать також образи відомих у філософії, мистецтві та літературі осіб: Ніцше, Шопенгауер, Вайнінгер – філософи, які досліджували тему страждання у житті, цікавилися питаннями статей, Леопарді, Гартман, Стріндберг – письменники, скульптори, живописці, які мали різнобічні зацікавлення, поєднували у своїй праці кілька видів діяльності.

За допомогою інтертекстуальності у П. Богацького з'являється нагода вкласти у новелу підтекст. Читач має вловлювати сенс її вживання у музичних чи художніх образах, а відтак орієнтуватись у мистецтві. Звернемо увагу на музичний підтекст зазначених творів. Якщо у О. Дюма звучить «Запрошення до танцю» Вебера, то у П. Богацького Ганка виконує «Казки Гофмана» французького композитора Оффенбаха. Обидві дівчини уміють грати на піаніно, мають музичний смак, тільки Маргарита має труднощі «в третій частині, пасаж з дієзами» [3, с. 336]. Іноді навіть сидить із цим пасажем до другої години ночі. Ці музичні композиції тематично стосуються почуттів, любовної сфери, нерозділеного кохання.

Цікаво, що композитор Вебер присвятив «Запрошення до танцю» своїй коханій Кароліні Брандт. Унікальність цього музичного твору полягає в тому, що його називають гірляндою настроєвих вальсових епізодів, в яких має місце лірика,

блиск, вишуканість, бажання хлопця та дівчини знайти свої почуття у танці кохання.

В опері «Казки Гофмана» головний герой – митець, він перебуває у пошуку ідеальної пари, а отже, не знає з ким поєднати життя, оскільки є три дівчини, що ваблять чимось неповторним: Олімпія – ілюзією, Антонія гарним співом, але потерпає від сухот, Джулія – куртизанка, яка має палац розваг. Романтична тема життєвого ідеалу, близького й сумнівного, бажаного й потрібного наповнює зміст музичного твору.

Отже, вибір музичного змісту текстів свідчить про те, що енергія «чужого» слова в інтертексті стає значимим, сприяє виникненню імпліцитних смислів.

Алюзія вживається у новелі з метою пов'язати українську літературу зі світовою. Так, наприклад, відсилання до образу Джульєтти зустрічаємо у різних контекстах. Коли хлопець обирає подарунки для Ганки від ніби різних прихильників, він побачив статую «Ромео і Джульєтта», копію роботи Родена. Уже тоді «постать Джульєти, наче символ її глибокого кохання, хвилювала мене» [2, с. 108-109]. Вдруге цей образ зустрічаємо в момент щирого вітання Ганки, коли «ясно горіли її оченята, так ніжно, мов руки Джульєти, обвили ... мою шию, а губи... так палко цілували мене» [2, с. 110-111]. Про те, що історія кохання Ромео і Джульєтти закінчилась трагічно, розповів свого часу В. Шекспір. Тому і в цьому моменті є алюзія, що це романтичне кохання не матиме свого щасливого продовження.

Згадкою про давньогрецьку богиню Флору – богиню квітів, весни та веселощів, починається новела «Камелія». Закоханий юнак усвідомлює, що дівчина і квітка – це єдине ціле у своїй бездоганній величі. Дівоча краса асоціюється із красою квітковою, тому й рослинний світ у новелі представлений широко.

Пошук незвичайних подарунків розпочався з магазину тропічних рослин, які оповідач порівнює зі східними базарами, на яких обирали невірниць. З-поміж ряду квітів і рослин увагу привернуло деревце, у якого «гарна крона з досить великими, темно-зеленими, наче полякерованими листками. Гілочки вкриті великими червоно-рожевими квітами. Воно... подобалось своєю холодною, гордою красою, вразило силою впливу і зачарування. Як красуня одаліска, воно вабило і покоряло» [2, с. 108]. У порівнянні з одаліською маємо натяк, який означає рабиню, служницю в гаремі, наложницю та коханку [8, с. 475]. Цікаво, що порівняння з невірницьким ринком виникне у магазині тропічних рослин, де герой обирає квіти для своєї обраниці. Натяк на те, що ці стосунки не будуть вільними та щасливими, стають засторогою для чоловіка.

Уже в той момент серце героя відчуло якусь біду, адже камелія – символ чогось неприємного, що прийде незабаром, було слабким передчуттям з майбутнього. Образ камелії мучив чоловіка якоюсь таємницею, з'явився невідомий страх, що «тряс моєю душою» [2, с. 108].

Вибір квітів, які герой приготував для іменинниці, доволі великий. З-поміж них – туберози, хризантеми, червоні гвоздики та білі троянди. Всі вони – дарунок жінці, від ніби різних прихильників.

Зустрічаємо у новелі чимало висловів, що є прикладом фразеологічної стилізації. Як алюзію можна трактувати вислів «я розрубав наш вузол» [2, с. 107].

Тут, звісно, йдеться про гордіїв вузол, що означає «складну, заплутану справу; складний збіг обставин» [7, с. 139], є вираз «чи пан, чи пропав», що означає «ризикуючи, домогтися усього бажаного або все втратити» [7, с. 484], то у П. Богацького він звучить «або гімн, або реквієм» [2, с. 107]. Герой розуміє: схвальна відповідь можлива лише за умови абсолютного щастя іменинниці, а для цього «треба вгадати її бажання і задовольнити її» [2, с. 107].

Таким чином, сюжет «Камелії» містить посилання на культурний досвід. Ідея новели розкривається через інтерпретацію художніх, музичних, філософських творів та через міфологію.

Література:

1. Барт Р. От произведения к тексту // Избранные работы: Семиотика. Поэтика. – М.: Прогресс, 1989. – С. 413-423.
2. Богацький П. Камелія// Богацький П. Камелії. Психологічні арабески. – К., 1918. – С. 107-119.
3. Дюма О. Дама з камеліями // Дюма О. Син Партоса. Дама з камеліями. – Хмельницький: Поділля, 1993. – 446 с.
4. Ковалів Ю. Літературознавча енциклопедія у двох томах. – Т. 1. – К.: Академія, 2007. – 608 с.
5. Моруа А. Три Дюма: роман. – Єкатеринбург, 1992. – 432 с.
6. Руснак І. Назва твору й епіграф як форми діалогу з «чужим» словом у прозі Уласа Самчука// Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського: Збірник наукових праць. Серія: філологія, 2007. Вип. 9. – С. 29-35.
7. Словник фразеологізмів української мови /Уклад. В. Білоноженко. – К.: Наукова думка, 2008. – 1104 с.
8. Глуначний словник української мови/ Уклад. Н. Кусайкіна, Ю. Цибульник. – Харків: Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля», 2010. – 608 с.

Ткаченко Вікторія Іванівна – кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету.

ВЕШЕЛЕНІ

Олександр

**ЖАНРОВІ ПРОЯВИ ГОТИЧНОЇ ПРОЗИ
В НОВЕЛІ «КАМЕЛІЯ» ПАВЛА БОГАЦЬКОГО**

У статті розглянуто вплив жанрової структури готичної прози на новелу «Камелія» Павла Богацького. У полеміці з упорядниками антологій готичної прози автор спростовує належність тексту до «адреналінових» жанрів, однак виокремлює механізми функціонування жаху в ньому.

Ключові слова: готична проза, новела, жах, Павло Богацький.

The article deals with the genre structure of gothic prose in the novella “Camellia” by Pavlo Bohatskyi. The author discusses the choice of the editors to put this text in the

anthologies of gothic prose, denying the affiliation of this text to adrenaline genres, although he shows the mechanisms of horror in it.

Key words: gothic prose, novella, horror, Pavlo Bohatskyi.

Українська література упродовж XIX і поч. XX століття засвоювала як уснонародні, так і світові жанрові форми. Доба романтизму з її тяжінням до фольклору великою мірою спричинялася до побутування у поетичній та прозовій традиції елементів містики й жаху (це притаманно, зокрема, стилізованим баладам та повістям й оповіданням про нечисту силу). Саме така «тримуча суміш» вплинула на формування стилю раннього М. Гоголя, котрий вивів елементи «народного саспенсу» на чи не найвищий художній рівень. Українські автори так чи інакше тяжіли у своїх текстах до готики не тільки у випадку фантастичних, але й побутових чи навіть мелодраматичних (сентиментальних) сюжетів – щоправда, цю тенденцію дослідники й критики помічали лише до приходу радянського літературознавчого дискурсу. Тож можемо цілком погодитися з думкою А. Раті про те, що «питання відтворення жанрових особливостей літератури жахів, і зокрема – готичної прози, видається актуальним на теренах України, оскільки тривалий час означений жанр був на маргінесі на відміну від інших літературних жанрів» [5, с. 4]. Дослідниця вбачає причину цього в тім, що радянськими історико-методологічними канонами готика не вважалася повноцінним літературним жанром чи навіть стилем, який може естетично впливати на читача.

Питання про існування повноцінної готичної традиції в українській літературі особливо актуалізувалася в останні десятиліття XX століття і нині, адже повернення в інтелектуальний дискурс величезного пласту барокової літератури, а також зникнення ідеологічних рамок доповнило і розширило уявлення про еволюційний шлях українського художнього письма. На думку В. Шевчука, «українець в усі часи [...] мав інтерес і до того, що відбувається з людиною за межею буття, образно кажучи, в Задзеркаллі, відповідно простежував чи вимріявав, чи психологічно прочував нитки, які в'яжуть буття з небуттям, і це завжди було реальною субстанцією його розуміння світу» [6, с. 3]. Дослідник стверджує, що психічна організація значної частини українських письменників XIX–XX століття штовхала їх до висновку, що творення готичної прози є відбитком національної ментальності. Щодо того, чи були спроби українців писати готичну прозу проявом наслідування, В. Шевчук стверджує, що «суто літературні, європейські готичні форми з'єднувалися з поетикою народного оповідання, передусім фольклорно-фантастичного, демонологічного зокрема» [6, с. 3], а отже можемо впенено говорити про національні риси української готичної прози. Водночас І. Качуровський, маючи дещо обмежений доступ до таких зразків, констатував наприкінці XX ст., що твори «готичного типу» «жодної ролі в літературному процесі дотепер не відігравали» [3, с. 191], що пояснюється як тим, що найвдаліші спроби писання готики українці здійснювали російською мовою (М. Гоголь, О. Толстой), так і певним «оберненим» шляхом розвитку нашого письменства – від бурлеску до серйозної літератури.

На тлі цього відкриття активізувалися спроби систематизувати українські твори, що в жанрово-тематичному і стилевому вимірах тяжіли до європейських форм готичної прози. Першу системну роботу в цьому ключі здійснили згадані В. Шевчук та І. Качуровський, котрі у 90-х роках підготували двоухтомник під робочою назвою «Задзеркалля. Українська готична новела», що містив також дві ґрунтовні статті упорядників – «Про готичну прозу як явище» І. Качуровського та «З темних джерел життя: Українська готична новела ХХ ст.» В. Шевчука (опубліковані в періодиці ще до завершення роботи над двоухтомником [див.: 3; 6]). На жаль, це видання не було реалізоване, однак було випущено сигнальні примірники для презентації проекту. Як стверджує В. Шевчук, під час однієї з книжкових виставок у Львові «хтось другого тома вкрав», і згодом його підозра впала на Ю. Винничука, який у книжках «Огненний змії», «Нічний привид», «Потойбічне» та у пізніших їхніх републікаціях (зокрема в останньому двоухтомнику «Антологія української готичної прози», виданому у 2014 році) відтворив план-проспект Шевчукового видання [2, с. 64]. Про це свідчить хоча б те, що обидвоє включили до переліку творів новелу «Камелія» П. Богацького, однак лише В. Шевчук навів свої аргументи щодо цього вибору. У світлі того, що зазначений твір П. Богацького мало де ще кваліфікувався як готичний текст, постає питання, наскільки аргументованим і правомірним було його включення до подібних антологій.

Теоретик і практик літератури жахів Г.Ф. Лавкрафт у своїй праці «Надприродний жах у літературі» (1927) пов'язав існування «лякаючих сюжетів» з природою людського несвідомого, наповненого пізніше окресленою К.Г. Юнгом Тінню. За твердженням письменника, «найдревніше і найсильніше почуття людства – страх, а найдревніший і найсильніший різновид страху – страх перед невідомим» [7]. Називаючи таку творчість «літературою космічного жаху», Г.Ф. Лавкрафт доводить, що навіть письменники різного естетичного та світоглядного спрямування випробовують її в своїй творчості, «ніби намагаючись звільнити свою думку від окремих фантазмагоричних образів, котрі інакше б їх переслідували» [7]. Очевидним є те, що класична готична література XVIII-XIX століття аж ніяк не застигла у своїй добі, а дала поштовх численним жанровим модифікаціям та дифузії. Це формувало не лише стиль письма, але й читацькі запити. Серед рис, притаманних читачам і шанувальникам таких творів, дослідник А. Приймко виділяє особливий інтелект, аристократичність духу, інтелігентність [4, с. 271], що виводить готичну прозу з сегменту «масового читання» заради ефекту.

Важливо при цьому розуміти й те, що готичний текст не повинен ототожнюватися з романтичним, мелодраматичним окультним чи психологічним оповіданням, де, за Г.Ф. Лавкрафтом, присутня атмосфера іншого гатунку – «звичайного фізичного страху і приземленого жаху» [7]. Письменник стверджує, що «страшне оповідання, яке прагне повчати або вплинути на суспільство, або в яких страшне наприкінці дістає раціонального пояснення, не є справжнім твором про «космічний жах» [7]. Нині усталеною є концепція поділу творів літератури жахів на сентиментальні й френетичні, і саме до останніх можуть тяжіти модифікації готики. Сентиментальна література жахів являє собою «солодкий» жах, що переплітається з

меланхолією та має раціональне пояснення, тоді як френетична створює принципову антиреалістичну та інфернальну картину світу.

З точки зору такого принципу новела «Камелія» П. Богацького аж ніяк не підпадає під поняття готичної френетичної літератури. У ній атмосфера жаху є результатом навіювання героя, а отже страх є лише домінантою в емоційній канві тексту. В. Шевчук у своїй розвідці вказує на те, що готична поетика твору слугує засобом психоаналізу [6, с. 4], але не уточнює, що вона навряд чи здатна викликати у читача відчуття ірраціональності буття. Тут можна говорити радше про «готичні ефекти», які надають художньому твору особливого звучання, по-суті роблячи його псевдоготичним. В окремих моментах це робиться автором свідомо, але найчастіше прийоми навіювання страху виростають лише з сентиментальної поетики.

З формальної точки зору новела П. Богацького лише частково відповідає головним ознакам, притаманним готичним текстам, а саме:

- значна частина дії в новелі відбувається у помешканні героїні, що відтворює модель замку з його неприступністю, таємничістю, символізуючи розкладання її обмеженість;
- двійництво, яке мало би проявлятися всередині героя, розщеплено між ним, Ганкою та камелією – а отже зло існує не в душі персонажів, а персоніфіковане в квітці;
- героїня лиш наприкінці постає жертвою нібито згубного впливу квітки, тоді як готична поетика вимагала би постійного акцентування того, що її потрібно врятувати від впливу зла;
- в стильових параметрах практично відсутній натуралізм (якщо не рахувати «м'ясистості» самої камелії) і «смакування» фізичними муками; також не проявляється прийом «сон у сні», коли реальність, на яку переключається читач після сцен кошмарів, стає ще більш моторошною;
- у творі немає основоположної таємниці, яка б рухала головний сюжет (родове прокляття, вбивство, спадок, тощо), вона замінена грою, яку вигадує герой для втішання своєї коханої.

Однак поза цим можна виділити ряд дрібніших деталей, котрі принаймні маркують намагання автора створити у тексті ефект містичності й підпорядкованості «темним силам». Невипадково першим реченням герой називає прийдешнє свято «днем ангела» – сама героїня тут постає як втілення серафічної чистоти. Трансформація цього образу накладає тінь на «ангела» і перетворює його в «демона», що певним чином передчуває і сам герой новели: «[...] завтра або гимн, або requiem... Але треба [...], щоб згинула навіть можливість замислитись чорною думою...» [1, с. 456].

Перше зіткнення героя з камелією викликає в нього захоплення, передусім тими рисами, які підкреслюють її приналежність до «темної сторони»: «Воно мені подобалось своєю холодною, гордою красою, вразило силою вплива і зачаровання. Як красуня одаліска, воно вабило до себе і покоряло» [1, с. 457]. Перші враження заступаються проблисками страху («мені зразу стало якось наче лячно») одразу після того, як герой чує назву квітки: «Я наче вже бачив у ній якусь

пересторогу, наче вона була мені символом чогось неприємного, що ще прийде, що буде незабаром» [1, с. 457]. Таким чином з перших сторінок маємо чітке постулювання нав'язаного асоціаціями страху, адже герой відкрито визнає факт власної символізації камелії. Містичний вплив рослини супроводжує його в свідомості навіть після виходу з крамниці, певним чином програмуючи героя на ірраціональний страх перед квіткою: «Йшов по улиці, а образ камелії, холодної, суворої, зеленої красуні стояв перед моїми очима і мучив якоюсь таємницею. Я почував, що вона наче оживала і своєю особою впитувалась у наші відносини, затягала їх якимось сумним флером, надавала їм тон журби та безкраїх страждань! Якийсь страх невідомий, просто містичний охоплював мою істотою і тряс мою душою» [1, с. 458]. На цьому етапі «россудок» бере верх і не дає змогу страху охопити весь внутрішній світ персонажа.

Варто відзначити, що фанатична відданість коханій напередодні її дня народження виявляє в героєві його надмірну відданість речам, певної їхньої фетишизації – подарунки, які він надсилає Ганці анонімно, вміщують в собі весь спектр уявлень про натуру коханої, котра, за уявленнями героя, мала би від них вибухати емоціями. Саме таку сповнену інтригами таємницю прагне закласти він у свою «акцію», і що прикметно, вони, на думку героя, не тільки зацікавляють, але й «приємно замучать її». Як бачимо, бажання потішити кохану супроводжує легкий відтінок садистичного ухилу, що сигналізує «нездоровий» градус почуттів у душі героя. Несподіваним поворотом стає те, що «таємниця» спонукає Ганку на загравання з героєм, що теж сигналізує бажання «помучити» його. Цим прийомом автор розбавляє сентиментальний пафос твору елементами псевдоготики.

Прикметно, що єдиний подарунок, який герой прагне вручити від свого імені, є ошатне видання роману «Портрет Доріяна Грея» О. Вайлда. Ця деталь навіть більше за інтертекстуальний перегук з «Дамою з камеліями» А. Дюма (сина) дає ключ до розуміння тексту – як і у випадку О. Вайлда, автор встановлює містичний зв'язок між героєм та енергетично зарядженим предметом, що певним чином акумулює темну сторону його душі. «Помста» камелії проявляється навіть раніше, аніж це відбувається з портретом у романі англійця – тяжіння до холодних і беземоційних станів «заражає» Ганку одразу по отриманню квітки. Насправді ж читач розуміє, що загрозу становить не сама рослина, а весь той посыл, з яким герой обрав її для подарунку і розігрування власного сценарію.

Прив'язаністю думок героя до наділеної містичним духом камелії автор підкреслює також згубність надмірного «оречевлення» своїх внутрішніх терзань: замість того, аби вилити свої думки та переживання на папері, позбутися страху перед невідомим, герой безкінечно милується образом «мертвої квітки», цим самим налаштувуючи себе на її ототожнення з образом коханої. Вивернутим назовні готичним прийомом можна назвати епізод, коли герой опиняється в лісі, що своїми контурами нагадує величний храм у стилі готики – перебування тут приносить йому неабияке естетичне задоволення, але ця естетика відчутно «декадентська», наповнена дзижчанням комарів, запахом гнилого листя і криком перепелиці. Очікування свята як «фатального дня», певної лінії переходу в інший стан існування вкотре доводить несвідоме притягування «романтичної френезії».

Переміна, якої зазнає героїня внаслідок присутності камелії (її «вплетіння» у відносини між закоханими), наповнює емоційний струмінь тексту дисгармонією і навіть нотками безумства. Усвідомлення того, що камелія не пахне, раптово заміщує образ вітальності кохання бездушністю, зрадливістю і пихою. Саме така налаштованість і спонукає героя до постійного згадування «la dame aux camelias» А. Дюма – куртизанки Маргарити Готьє, готової роздати себе на поталу і втіху іншим, але глибоко нещасної від своєї фальшивості й холодності. Щоправда, на відміну від Маргарити, Ганці цей образ нав'язав сам герой, обравши в якості подарунка саме бездушну камелію, а на додачу закликавши до неї гостей – «конкурентів», цим самим намагаючись перекласти відповідальність за руйнування стосунків на інших (недарма він вмовляє Максима збрехати, що це той надіслав камелію). У другій частині новели атмосфера готичності помітно заступається романтичними настроями, маркованих серед іншого виконанням героїнею «Казок Гофмана».

Фінал твору водночас сентиментальний і невизначений – після трьох днів гине лише квітка (а з нею і отрута, котра проникла у душу персонажів), а не сама героїня (як це було в творі А. Дюма), щоправда, незрозуміло, чи змінить це настрої закоханих. Радше тут можна говорити про постулювання плинності й конечності будь-якої істоти, котра своїм холодом і нещирістю прагне втриматися у непевному й містичному світі людських взаємин. Перемога над камелією ще не означає перемогу над синдромом «дами з камеліями», і саме ця невизначеність залишає читача у найбільш ірраціональному стані – чи не стане це справді фатальним кінцем для героя і призведе до тріумфу смерті (байдуже, фізичної чи моральної)? Відкритий фінал – чи не найефектніший, хоч і не досконалий прийом навіювання жаху у новелі П. Богацького.

Усі ці спостереження доводять думку В. Шевчука про окремі елементи готики у новелі «Камелія» П. Богацького, однак міра їхньої присутності у тексті не дозволяє відносити його до зразків готичної прози, а відповідно – включати до тематичних жанрових антологій (хіба що з ґрунтовним коментарем стосовно його поетики). Жах у творі – лише навіяний стан головного героя, а містичність камелії – не більше, ніж прийом інтриги й сюжетобудування. Вочевидь, сам автор не мав наміру «лоскотати нерви» читача френетичними образами, тож можна впевнено класифікувати новелу як сентиментально-романтичну з елементами психоаналізу, доповненого і частково втіленого прийомами готичної прози.

Література:

1. Богацький П. Камелія / Павло Богацький // Літературно-науковий вістник. – 1911. – Том 56. – Кн. XII. – С. 456-472.
2. Валерій Шевчук: «...Я - чистої води модерніст» [Інтерв'ю] / Розмовляла з письменником Мар'яна Барабаш // Золота пектораль. – 2012. – № 1-2 (18-19). – С. 63-67.
3. Качуровський І. Готична література та її жанри / Ігор Качуровський // Генерика і архітектоніка. – Кн. 2. – К. : Кисво-Могилянська академія, 2008. – С. 182-193.

4. Приймко А. Міфологема великого міста у сфері готичних шукань Кліма Поліщука / А.Є. Приймко // Актуальні проблеми слов'янської філології. Серія: Лінгвістика і літературознавство. – 2010. – Випуск XXIII. – Частина 1. – С. 270-280.

5. Раті А. Жанрові особливості англomовної літератури жахів та їх відтворення українською мовою : дис. ... канд. філол. наук; спеціальність 10.02.16 – перекладознавство / Андріана Олександрівна Раті. – К., 2016. – 223 с.

6. Шевчук В. З темних джерел життя. Українська готична новела ХХ століття / Валерій Шевчук // Літературна Україна. – 1995. – 26 січня (№4) – С. 3; 2 лютого (№5) – С. 4.

7. Lovecraft, H.P. Supernatural Horror in Literature [Електронний ресурс] / H.P. Lovecraft // Режим доступу: <http://gutenberg.net.au/ebooks06/0601181h.html>.

Вешелені Олександр Миколайович – асистент кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

КРУПКА
Віктор

ПОЕТИКА ПСИХОЛОГІЧНОГО ІМПРЕСІОНІЗМУ
В «ЕТЮДІ» ПАВЛА БОГАЦЬКОГО

У статті увагу зосереджено на естетичних та поетикальних особливостях психологічного імпресіонізму в «Етюді» Павла Богацького. Досліджено своєрідність художньої реалізації образів, внутрішнього сюжету і синтезу мистецтв, окреслено зв'язок імпресіонізму й символізму у творі.

Ключові слова: психологічний імпресіонізм, наратор, концепт, актуальний хронотоп, інтермедіальність.

The article focuses on the aesthetic and poetic peculiarities of psychological impressionism in Pavlo Bogatsky's «Etude».

The author has investigated the peculiarities of artistic realization of images inner plot and art synthesis and outlined the impressionism and symbolism coherence in the studied literary piece.

Key words: psychological impressionism, narrator, concept, actual chronotope, intermedialism.

В українському літературному процесі першого десятиліття ХХ століття все більшої ваги стали набувати явища, що засвідчували оновлення літератури в напрямку естетичних концепцій європейського модернізму, однак з виразною національною традицією. Свідченням таких колізій став журнал «Українська хата», що був заснований у 1909 році і активно розгорнув свою творчу платформу культурницьких діалогів і дискусій аж до 1914 року і був закритий на початку Першої світової війни.

Одним із фундаторів цього самобутнього літературного явища вважаємо Павла Богацького як постійного і незмінного його редактора. Самобутньою і оригінальною є творча спадщина митця слова, до якої увійшли збірки новел «Камелії» (1918) і повістей «Під баштою зі слонової кості» (1923).

Ідейно-естетичні пошуки формувалися під впливом роботи в часописі, а збірка «Камелії» означила модерністські якості прозописьма, оскільки він, опираючись на європейську культуру і філософію, робив спроби, на думку Я. Нагорного, «атрибутувати гармонію, рух до самовдосконалення, довершеності людини, змодельовавши власний світ на засадах єдності добра та краси» [4, с.10]. У змалюванні особистості автор послуговується психологічними факторами її емоцій, устремлінь, дій чи вчинків, звертаючи особливу увагу на мінливість внутрішнього світу, його реалізацію у стосунках із людьми, соціумом. Тому вкрай важливим у цьому аспекті є питання стильової приналежності творів, яке дозволить означити естетичну і поетикальну своєрідність творчої манери автора.

Метою нашої розвідки є висвітлення художньої своєрідності психологічного імпресіонізму «Етюд» в контексті збірки «Камелії», з'ясування сутнісних аспектів його художнього вираження.

Теоретичною основою студії стало дослідження Ю. Кузнецова «Імпресіонізм в українській прозі кінця ХІХ – початку ХХ століття (проблеми естетики і поетики)», в якому розкрито естетичні проблеми, передумови й особливості імпресіонізму як стильової течії в українській прозі. У розрізі психологічного імпресіонізму, який літературознавець аналізує на матеріалі новелістики Михайла Коцюбинського, виділяємо такі ключові ознаки:

1. Фрагментарна характеристика персонажів розкривається завдяки багатошаровій структурі у взаємодії свідомості, підсвідомості, самосвідомості та внутрішньому конфлікту. Мотивація поведінки героїв, відповідно, стає складнішою і більш неоднозначною.

2. Актуальний хронотоп є формою внутрішніх соціальних установок і моральних орієнтацій, оскільки сюжет розвивається крізь призму переживань персонажів.

3. Синтетичний характер малої прози як вияв інтермедіальності на міжмистецькому рівні. Така своєрідність засвідчує запозичення насамперед із живопису і музики, що зумовлює сугестивний ефект творів.

Зважаючи на ці естетичні й поетикальні особливості психологічного імпресіонізму, Ю. Кузнецов робить висновок, що «за своїми головними ознаками – часово-просторовою концепцією, концепцією кольору, концепцією людини, її психодуховності, кутом зору оповідача – цей стиль співвідноситься з європейським психологічним імпресіонізмом гамсунівського типу, а також з імпресіонізмом А. Шніцлера, братів Гонкурів, російським імпресіонізмом (І. Бунін, А. Чехов, О. Купрін)» [2, с.19].

Можна стверджувати, що Михайло Коцюбинський заклав основи психологічного імпресіонізму в українській літературі, а П. Богацький, як і Ольга Кобилянська, Г. Хоткевич, М.Чернявський, М.Яцків, А. Крушельницький та ін. продовжували його традиції в українській літературі першого десятиліття ХХ століття. Тому актуальна проблема дослідження психологічного імпресіонізму з цього огляду вимагає нових студій, які б увиразнили функціонування цього явища у творчості письменників-імпресіоністів, до яких належить й П. Богацький.

Його «Етюд», що став об'єктом нашої студії, має лише спорадичні ознаки новели, більшою мірою тяжіючи до канонічних ознак жанру, вказаного в заголовку. Головним персонажем є образ оповідача, крізь призму світовідчуттів і думок якого розгортається внутрішня колізія, яка і є визначальною та підсилюється сповідальністю тих подій, які відбуваються в актуальному часі.

Екстравертні особливості внутрішнього світу занурюють героя-романтика у стан постійної рефлексії, кожне наступне враження нанизується на попереднє, доповнює його, набуває глибшого осмислення, цінності, емоційності. Оповідач проходить етапи своєрідної внутрішньої градації, зумовленої насамперед зовнішньою, життєвою невлаштованістю. Я. Нагорний з цього приводу зазначає, що «події впливають на внутрішній стан літературного персонажа, який у повсякденному житті шукає силу волі, щоби побороти буденщину й знайти у ній єдино правильний шлях до омріяного щастя» [4, с.11].

Наратор ніби зливається з героїнею, спостерігає і навіть відчуває кожний порух її душевних переживань: *«Вона була наче під шклом моїх спостережень, збільшеним потайним чуттям любови і через те бачив я її так ясно і непомилково, наче силует кольосального храму на фоні вечірнього неба»* [1, с.63].

Внутрішній світ Юлії Миколаївни порівнюється з «обсмиканою, обірваною, штучною трояндою», що певним чином споріднює «Етюд» з «Камелією», де кохання до дівчини окреслюється через образ камелії, яка вабить красою, проте не приносить щастя. Оповідач зазначає, що як троянда втратила свої пелюстки, так і дівчина – колишню вроду. І хоча у її зовнішності ще можна помітити красу молодості, однак перед читачем чітко проступає рефлектуюча, втомлена особистість, занурена у свої переживання і сум'яття: *«Не шукала би випадку, щоби склонити свою втомлену голову, закрити очі на все вкруг себе, а положивши голову – не підіймала би глибокими зітханнями високу, дівочу груди свою...»* [1, с. 64]. Роздуми головного героя посилюються увиразненням мікрообразів та нагнітанням деталей, світовідчуттів й емоцій. Так, він вірить, що дівчина встигла пізнати *«хвилини мрій, радість, красу й пахощі кохання»*, уявляє себе на місці пса, якого гладить її рука, мріє, що зможе закохати у себе (*«І тоді, мов дзвін струмка, наче сяйво алмазу, як пісня солов'я – полетітья свободна струя довго-стриманої страсти... Любові моєї.»*) [1, с.65]). Проте, як в «Камелії» юнак не пізнав взаємності кохання, так і головний герой «Етюду» не відчув відгуку своїм устремлінням, тому його душа переповнюється болем і самотністю.

Час і місце у творі неконкретизовані, лише останні рядки наптовхують на думку, що події відбуваються у будинку дівчини, оскільки і присутність собаки – домашнього улюбленця і фінал твору, зокрема репліка (*«Але... вибачайте... я така втомлена, що потребую спочинку... Я ляжу... Бувайте здорові!..»*) [1, с. 66]), засвідчують очевидне. Сюжет локалізовано навколо однієї події і концентрується на її внутрішній колізії: від прочуття музики, яка лунала, коли дівчина грала *«але не на клявишах п'янино, а на струнах своєї душі»* [1, с. 62] і до осягнення ілюзорності кохання-розчарування. Актуальний хронотоп фіксує переживання головного героя, які набувають кульмінаційного вираження в епізоді, де він внутрішньо освідчується героїні.

Гіпотетично визначальним у цьому аспекті є концепт мовчання, який здебільшого реалізується у творах символістів, однак в етюді набуває особливого, проте одностороннього наповнення. Цей концепт засвідчує спілкування «мовою душі», не вимірюється часом, радше існує в позачасі, окреслює окремі вияви трансцендентального.

Однак розв'язка внутрішньої колізії змусила героя повернутися до реальності і зрозуміти, що то лише його мовчання було спробою відчутти душу героїні, відмежованої від нього своїми переживаннями, а зрештою, і дати собі обіцянку *«ніколи не ходити туди, де вже хтось протоптав стежечку...»* [1, с.66].

«Етюд» увійшов до збірки «Камелії», твори якої автор потрактував як «психологічні арабески». Слово arabesco (арабський) походить з італійської мови і в європейській культурі вказує означає східний (середньовічний) орнамент з геометричних і рослинних елементів. Звідси і випливає, що образи-чуття «Етюду» витворюються на рівні інтермедіальності, зокрема симбіозу слова і звуку.

П. Богацький моделює актуальний часопростір, розгортаючи його від музики душі до слова душі, і стверджує, що звук музичного інструменту – то особливий внутрішній стан, сповнений глибоких переживань героїні: *«І невідомо, чи згучить п'янино од притиску її пальців, чи її делікатне, ніжне, сладостне тіло од доторку до холодного, твердого кістяного клявиша...»* [1, с. 62]. Замовкання музики, перехід до тиші зумовлюють закріплення почуттів дівчини, яка залишилася у невтішних спогадах. Використовуючи музику, автор досягає цейтноту внутрішнього напруження героїні, наповнює актуальний хронотоп пануванням кута зору персонажа, окресленим яскраво вираженими сферами свідомого і позасвідомого. Завдяки звукам піаніно оповідачеві видається, що він розуміє її споріднюється із своїм адресатом закоханості, у наступні миті це й призводить до повного розчарування.

Отже, «Етюд» П. Богацького є яскравим вираженням психологічного імпресіонізму. Автор фрагментарно вибудовує образи персонажів, сконцентровує увагу на імпліцитних сферах їхньої психіки, моделює внутрішній сюжет і для заглиблення у душевні переживання героїв вибудовує складну систему інтермедіальних зв'язків, що засвідчує виразно модерністський характер його творчих пошуків.

Література:

1. Богацький П. Камелії [психологічні арабески] / Павло Богацький. – Київ : Грунт, 1918-1919. – 162 с.
2. Кузнецов Ю.Б. Імпресіонізм в українській прозі кінця ХІХ – початку ХХ ст. (проблеми естетики і поезики): Автореф. дис... д-ра філол. наук: 10.01.01 ; 10.01.06 / Ю.Б. Кузнецов ; НАН України. Ін-т л-ри ім. Т.Г.Шевченка. – Київ, 2004. – 40 с.
3. Літературознавча енциклопедія: У двох томах. Т. 1 / Авт.-уклад. Ю. І. Ковалів. – К: ВЦ «Академія», 2007. – 608 с. (Енциклопедія ерудита).
4. Нагорний Я. В. Жанрово-стильові аспекти творчості Павла Богацького [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.01.01 / Нагорний Ярослав

Володимирович ; Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира Гнатюка. – Тернопіль, 2015. – 19 с.

5. Павличко С. Модернізм як ніцшеанство: дискурс Миколи Євпана та «Української хати» / Соломія Павличко // Дискурс модернізму в українській літературі: Монографія. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Київ : Либідь, 1999. – С.127-166.

Крупка Віктор Петрович – кандидат філологічних наук, доцент кафедри української літератури Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського

ІЗ ТВОРЧОЇ СПАДЩИНИ
ПАВЛА БОГАЦЬКОГО

КАМЕЛІЯ

Завтра день її ангела... О, чудово!.. Завтра, значить, легко, без жадних турбот і страждань взнаю я її, розгляну добре її серце, її думи, настрої, словом, завтра я нарешті прочитаю тасмницю її душі і впевнюсь: чи пан, чи пропав я.

В неї завтра свято... Свято, і, значить, душа її одірветься од землі, забуде її мізерію та знесеться у високости радості, щастя і раювання. Вона стане прозорою і чистою, мов повітря ранньою осінню, обмиється, мов свіжою рососою, і весела, запашна, стане чулою і буде обзиватись на кожний згук мого серця.

Завтра я розрубую наш вузол, завтра я взнаю все, а мені допоможе свято... Безперечно, бо в сей день, нехотячи, станеш та оглянешся на довгу путь позад себе, згадаєш з приємністю щасливі хвилини та замислишся над будучиною. А згадає вона минуле своє – згадає й мене, бо я дав їй найбільше яскравого, найбільш пам'ятного. Погляне в тасмну далечинь будучини і знову таки повинна б подумать над нашою довгою страдницькою повістю...

Завтра, завтра або гимн, або requiem...

Але треба свято її прикрасити й зовнішньо по–святочному. Щоб кожна хвиля дня приносила їй радість, щоб вона була настроєна урочисто, щоб почувала себе щасливою, щоб згинула навіть можливість замислитись чорною думою... Треба вгадати її бажання і задовольнити їх, щоб вона могла тільки сказати: ах, яка я сьогодні щаслива!..

Так!.. Гаразд...

Вона дівчина. Двадцять перший їй минув... Чогось не можу я уявити дівчини без квіток. Правда, час дівування, тобто весна молода життя. А яка вона без квіток?

І так, квіток!.. Квіток цілі пучки, у вінках, у горшках, у кошницях... Білих, рожевих, червоних і ще, ще... Ріжних... Щоб в очах стояло море фарб, щоб маячили різні тони, різні комбінації їх... Щоб у кімнаті стояв аромат квіток перемішаний, мов у багатім саду, щоб він п'янив голову і радував серце... Щоб вінок на голові був, бутоньєрка на грудях, кошниця на столі між нудними лекціями, горшки на вікнах... О, се буде гаразд!.. Мов у Флори на святі...

До квіток треба додати ще ріжних річей... Взагалі, треба можливо ріжноманітних річей послати, бо вони будуть свідчити про широке коло потреб її натури, які наче підгледіли у неї її знайомі. Далі, се викличе буйну радість, що має вона все, що всі її бажання задоволені... А головне – втішить те, що її багато людей любить і пам'ятають про неї, коли згадали в сей день...

Так до роботи ж!.. Ідея гарна. Але треба всі речі послать «од невідомого», бо кому того не знати, що в кожному презенті чималу ролю відіграє інтрига. Зараз: хто прислав; чому то він прислав; чом сю річ, а не другу яку, та чи не має вона якого особливого значіння. І ще цілий рій запитань встануть зараз перед нею і зацікавлять та приємно замучать її...

Зайшов я в магазин тропічних рослин. В ніс вдарив запах цвітучих квітів, а в очі впали високі листаті пальми, гарно підстрижені цитрини, помаранчі... Багато ріжних... Я ходив між ними з гарною панночкою, яка була моїм провідником у сім лісі і моїм навчителем. На кожному кроці запитання їй і пильний погляд. Так!.. Я оглядав кожну рослину пильно і старанно. Так, наче в давнину на східних базарах

живого товару розглядали молодих невільниць. Мос око нахабно оцінювало постать красуні, заглядало їй у вічі, білі зуби, а руки досить делікатно торкались її пишних форм.

Як багатий патрицій, в кишені якого було повно золота, я сміло переглядав рядок квіток і рослин, запитував їх ціну і не соромлячись ганджував їх. Далеко у кутику око мос помітило гарненьке деревце. Височенька, гарна корона з досить великими, темно-зеленими, наче полякерованими листками. Гілочки були вкриті великими червоно-рожевими квітками та пуп'яшками. Воно мені подобалось своєю холодною, гордою красою, вразило силою впливу і зачаровання. Як красуня одаліска, воно вабило до себе і підкоряло.

– Осе, прошу дати мені... – звернувся я до панночки, не називаючи свою чарівницю–красуню.

– Отсю камелію? – перепитала вона мене.

– Так. Прошу оту камелію.

Я промовив назвище квітки не твердим уже голосом. Почувши її назвище од панночки, мені зразу стало якось наче лячно. Чогось затремтіло моє серце і стиснулось боляче. Я вже бачив у ній якусь пересторогу, наче вона була мені символом чогось неприємного, що ще прийде, що буде незабаром. Але се почуття було слабке і неглибоке. Я швидко переміг його в собі та ще раз попрохав одкласти мені камелію...

Замовив я ще кошиночку з ріжними квітами, вибрав три квітки туберози, пару хризантем. Сніпок червоних гвоздик, а також білих троянд – Снігових королевок... Розписав коли що послать, дав адресу, попередив, щоб не було ярликів магазину, щоб не одним чоловіком посилали, взагалі, щоб було все втайні. Заплатив гроші й вийшов.

Йшов по вулиці, а образ камелії, холодної, суворої, зеленої красуні стояв перед моїми очима і мучив якоюсь таємницею. Я почував, що вона наче оживала і своєю особою впутувалась у наші відносини, затягала їх якимось сумним флером, надавала їм тон журби та безкраїх страждань! Якийсь страх невідомий, просто містичний охоплював мою істотою і тряс мою душею.

Але через якусь хвилю розсудок поборов його і я нагадав собі, що моя робота ще не скінчена. Та й справді! Коли квіти могли бути прислані од двох її знайомих, то треба ж, щоб і другі не були гіршими од людей.

Я зайшов у магазин скульптурних річей. Але не штука заплатити гроші, а штука вибрати річ, щоб вона була і до смаку і відповідала свому призначенню. На полицях стояло сила ріжних фігур, античних богинь, бюстів відомих людей, так собі цяцянок і все то тонкої, артистичної роботи. Що взяти?.. Очі любують то ту, то другу річ, а спинитись все не можеш на чому-небудь одному. Але нарешті стало соромно так довго вибирати і я хотів взяти яку-небудь статую, і тоді ж я вгледів «Ромео і Джульєтту»... Кошиночку роботи Родена... Постать Джульєтти, наче символ її глибокого кохання, хвилював мене. Мені здавалось, що нічого кращого і більш до речі я і знайти не міг. Мармурова, з аршин високости, артистично виконана, вона могла бути приємною прикрасою кожної вітальні. Я втішився сим і пішов далі.

Зайшов у магазин меблів. Тут купив туалетний столик з чудовим люстром. В стилі модерн, з білого ясеня, дуже оригінальний рисунок – все се теж могло зробити вражіння...

А потім, ну, потім купив те без чого не буває солодко на кождім святі... Цукерків, різних цукерків, цілі гори... Фруктів... ну, всього, що вважав необхідним.

Все наказав на завтра і, радий, що зробив усе гаразд, хотів йти додому, але згадав, що необхідно щось послати од свого імені, гласно, і тоді тільки вона повірить, що все решта – то од когось другого.

Тоді зайшов у книгарню і казав дати у гарній оправі «Портрет Доріяна Грея»... Се буде од мене. Дома зроблю надпис і пошлю їй...

Все. Повертаючись з города я зайшов до неї, але її не захопив дома. Та то дурниця!.. Мені й не бажалось таки конче сьогодні її бачити. Та ж завтра буде мій день. Завтра вона кине свою працю, свої буденні інтереси і вся оддасться святкуванню, мені, нашому закоханому переживанню. Завтра я нагороджу себе за все втрачене!.. Я був певен в сьому і без жалю пішов додому, не бачившись із нею.

Прийшов. Туди, сюди кинувсь по хаті. Сів за стіл, щоб провадить далі свою роботу, але все не міг сконцентрувати своєї уваги на суті праці. Замість білих сторінок зшитка перед моїми очима стояли зелені, м'ясисті листки чудової камелії. Я вдивлявся в будову їх, її квіток, вгадував її природу і потреби її. Я захоплювався сим і забував, що то треба було брати перо в руку, прислухатись до стану своєї душі, до форми своїх думок і мережити чисте поле паперу взором літер і рядків їх.

Швидко я зрозумів, що се не робота буде, а одно безголов'я. Подали їсти. Я їв, і думки мої були там – біля тої тасмної істоти, вічно-молодої, зеленої, яка так несподівано схвилювала мою душу і захопила в обійми тривоги і роздумування. Хто вона, що їй потрібно од мене?.. І змагалась душа моя з нею, а визволитись не могла...

Я починав таки серйозно турбуватися. Смішно було мені, що щось неживе, хоч і красиве, красиве холодною, мертвою красою опанувало над моїм духом і непокоїть його... Що за безглуздя!.. Піду розвіюсь я... Се винна моя натура – завжди переоцінювати і збільшувати все... Ну, і що в сім є такого дивного, чи тасмничого?.. Дурниця!..

Я пішов за город. По білій дорозі шосе я йшов вперед без ясної мети. Зустрівся місток і дорога праворуч – польова, звичайна дорога. А чом же не звернути? Звернув. І по обидва боки шуміло море колосків. Навівало задуму і загадувало страшну загадку життя: де щастя?.. Я так певен був, що в коханні, у тім солодкім жаданні одвіта у коханої жінки, на який осе я чекаю багато часу, але нарешті таки визнаю завтра... Що за питання, коли все так ясно і просто на землі... Я йшов далі. Попереду шумів густий березовий ліс. Білі стволи крайніх дерев здавались свічками на багатім підсвічнику перед олтарем у храмі. І самий ліс зелений здавався величним храмом. Так чом же не зайти мені туди та не помолитись великому богові, не подякувати за віху красою, яку розсипав вкруг мене?.. Я зайшов у ліс. Моторна вивірка стрибнула перед моїми очима по гіллях берез і пецзла.

Далеко десь кричала перепелиця... Я йшов по стежці і прислухався до музики комарів наді мною, до шуму дерев, до міцного аромату гнилого листя і трави.

Я йшов легко і бадьоро, бо чом же і не веселому мені бути. За довгих три роки невідомости і хитання я нарешті завтра буду ясно знати – чи любить вона мене. Але чого така певність?.. Чого?.. бо я її люблю вже давно, давно. Бо... вона знає, що давно вже хочу знати се од неї... Бо... до сеї пори ще ніколи не казала сього і не показала... Бо... Але, на що докази, коли я певен в тому...

Я добрим молодецьким кроком перейшов шмат лісу і вийшов з другого боку його. Вже смеркалось. Час і додому. Та то і гаразд, бо день пройде, завтра прийде, ну, а завтра то ж свято, то ж день фатальний для мене, день великий, може, й нова ера мого існування. Та, Боже мій, скорше б він приходив! Не сила вже й ждати його.

Через немилосердно довгу ніч наступив бажаний день. Сонце наче посоромилось в сей день світити так, як учора, і горіло у стократ дужче і ясніше. Воно, звичайно, добре, що тільки ради сьогоднішнього свята так, а не завжди, бо тоді б страшний фінал усього світу міг би наблизитись у сто разів швидше, і ми б, нещасні люди, бачили, як сонце погасло і мороз несвітський заморозив би навіть палаючі уста закоханого. Мало втішного в сьому!..

Час йшов також поволі, як і завжди, а тому дванадцятої години мені ждати досить довго було. Я пішов у одинадцятій. По дорозі ще захопив мало не цілий сніп волошок і пішов до неї. Я з радою душею, з урочистим настроєм біг до неї. Я бажав можливо скорше потішитись сценою, як вона почне приймать подарунки, як буде розгортать пакунки, з чисто дитячо-наївною цікавістю почне вгадувать, що там усередині, скільки коштує. Потім красненько, з самого початку, з запалом та зі жвавими рухами розкаже: як й принесли камелію й інші квіти, як, розгортаючи її, вона вже зразу здогадалась, хто то прислав. Вона вже все розгадала...

Я уявляв се все добре, але біг швидше і швидше, щоб почувти таки те, в чому я був певний. Я хотів пережити ще раз в дійсності те, що пережив кілька разів в уяві.

Я квапився і дорогою рішив, що нізащо у світі не викажу, що я міг би розгадать чийсь анонім. Нехай сама собі буде ріжні пляни і здогадки – се для неї втіха. Мені здавалось, що так і повинно бути, бо натура жіноча і в самий сліпучий час свого кохання не може обійтись без того, щоб не бачити зацікавлення нею з боку знайомих їй мужчин. Се атмосфера жіночого життя, так і нехай!..

З невеличким хвилюванням я вбіг на другий поверх її дому і став перед дверима. Я боявся, що не виконаю своєї ролі як слід, як того бажається. Треба, думаю я собі, раптово вбігти у кімнату, обсіпачь її волошками всю, мов весну квітками, поздоровить, мою славну, а потім здивуватись, вгледівши квіти і дарунки, а тоді аж розпитати хто приніс і що. Але ж уміючи, щоб не здогадалась вона, що се ненатурально!..

Одна хвилиночка, друга... Духу одваги повні груди. Я вбіг, наче обілляв її блакитно-ніжною струєю квітів, і щиро, од всього серця поздоровив її. Вона була сьогодні така гарна, така горда і пишна, мов сосна на скелі біля моря. Так ясно горіли її оченята, так ніжно, мов руки Джульєтти, обвили її тонкі руки мою шию, а

губи, червоні, палкі, мов пипшина на снігу, так палко цілували мене. Я щасливий був і радів без краю.

Кинувсь я в бік камелії. Вона, мов затаїла страшну тайну, мов щось підглянула та мовчить, стояла нерухома і темна осторонь на круглому столикові. Я вгледів її і вже здогадався, що вона знає наші відносини, але чомусь знає їх краще від мене. Се мені не подобалось. Се здавалось ганьбою нашої тайні любови і я її ненавидіти починав.

– Камелія... – здивовано і ображено скрикнув я. Тон здивування заглушив образу. А чом було і не здивуватись, коли знайшовся хтось такий меткий, що прислав незвичайний дарунок. Я нагнувся до квіточки і незадоволено промовив: – Вона не пахне?..

– А ти не знав?.. Цвіте, бач, і не пахне... А ти знаєш, хто її прислав? – інтригувала вже мене вона. – Ну, відгадай же, хто!..

– Та як же мені знати, хто се такий... Може, Максим?..

– Куди йому! Ото знайшов швидкого... А я знаю хто! Знаю... – гордувала вона своєю таємницею.

Вона, як я і уявляв собі, почала оповідать про те, як принесли квітки, статую. Як їй подобається те, що статуя біла, мармурова, а не кольорова, бо чомусь за її уявленням білий колір, емблема самої краси, не підкрашеної, а натуральної, чистої. Як подобається будуарний столик з такою чистою лінією стилю, і як він до речі їй. І ще, ще багато де про що. Незвичайна жестикуляція, підвищений тон балачки свідчили, що у неї в душі було свято. Мене се тішило і мої надії цвіли і пипались... Але ж все таки, чом се вона не поцікавиться, що ж я прислав, чи ж гадає вона, що моє все те, що не заслуговує уваги поруч з сим другим. Але, може ж, воно важливе й цінне тим, що то моє?

Мовчати далі про таку зневагу моєї пам'яті і мого дарунку я не міг, тому несподівано й натякнув їй:

– Невже тебе не цікавить, що прислав я?

Мене вже обурювала певність її: він і він!.. Чому ж то він хтось, а не я? Чи, може, той хтось дав підставу їй так впевнено говорити про себе?.. Мене вже злила моя несвідомість. Я дувся і хмарився...

– Ну, що ти, що... надувся вже?.. – і кинулась збирати сині волошки у пучечки, а потім плела з них віночок. Вбрала ним білесеньку голівку Джульєтти і любивалась виглядом її. Посипала у своїй опочивальні долівку, постіль і всюди. – Бач, як гарно!.. Всюди квіти, всюди твої квіти. Бо твої квіти заслуговують на таку честь. Вони одні допущені у мою дівочу кімнату... Ти ж розумієш мене, моє бажання, мої думи. А не питаю, бо в твоє чуття я вірю і нічого мені не треба для доказу...

Мені стало якось ніяково: і боляче, і приємно. І радісно, і страшно. Та що б не виявити себе, я підійшов знову до камелії і знову нахилився, щоб понюхати її. І знову неприємно стало мені, що квіти її такі гарні, але не ароматні. Наче якесь неповне вражіння краси вони давали.

Подали обід. Ми їли і пили. Я підніс чарку і пив здоров'я іменинниці. За столом вона обмірковувала вечір. Хто буде та кого взагалі можна сподіватись, бо

щось ніхто особисто не зайшов поздоровити, а подарунки не дають знати од кого вони. Казала, що як тільки ніхто не навідається, то, звичайно, просить нікого не буде і тоді ми самі святкуємо наше свято. Мої таємні бажання були, безперечно, щоб ніхто не приходив, а се мало підставу, бо, може, ніхто й не знав, що сьогодні її день ангела. Вона далі обмірковувала кожну дрібницю вечері, згадувала що хто любить... Таке піклування мене знову дратувало та і ображало. Щоб перервати сю неприємну балачку я знову стиха заявив:

– Чом ти навіть з чемности не показала виду, що радієш моїм дарункам, що вони тобі приємні?..

– Мені нічого робить з чемности, бо я можу зробити се од щирости. Але не роблю сього через те, що тобі відоме воно, відоме давно, що твоя пам'ять, уважність і любов мені необхідні, але не можу ж я падкатись над ними та виявляти надзвичайну радість вже через те, що то річ звичайна. Я більш була б здивована коли б того всього не було, а зараз хоч вони і потрібні мені, але такі звичайні і обов'язкові, що не зворушують мене, мов квіти вліті. Я люблю їх, милуюсь ними, радію їм, але вони є завжди в мене. Я звикла до них, вони не дивують мене. Чужі ж – се квіти ранньої весни. Негарна ж, звичайненька квіточка пролісок, але ж радієш їй, мов самій Весні молодій...

– Виходить – цікавить не річ сама, а той хто прислав її... Ну, тепер розумію!.. Всі цікавіші од мене... А я чомусь вірив, що сьогодні виключно наш празник, чомусь надіявся на твою виключну увагу до мене...

– Боже!.. Та ж нап... нап... Що ти вигадуєш, нащо мучиш себе й мене...

– Я вірю, вірю тобі... Прости мені...

Вона підійшла до мене, поклала свої руки мені на плечі і, пильно дивлячись, у вічі казала:

– Ну, глянь, глянь же мені у вічі, щоб бачила я: сумні вони чи веселі... Чи віриш ти мені?..

– Вірю, вірю... – проговорив я надсилу байдужим тоном і, сміючись, почав суворою, холодною льогікою впевняти її. Я начислив силу фактів, які переконували мене в її незрадливих відносинах до мене, які можливі виключно при умові щирого кохання. Не знаю чи вірила вона мені, але я не вірив їй собі і їй.

– Ну, годі про се! Будь спокійний та одпусти мене, бо треба мені йти по справі, – казала і пішла одягатись.

Ми вийшли вкупі і за ворітьми розійшлися з умовою, що я зайду ще перед вечором до неї.

Я йшов і недовір'я в моїй душі громадилось, мов крига на річці в повінь. Гори цілі здіймались, а сльози образи ревли і душили моє серце. Та чи ж бо й не моя правда, що кожний чужий був цікавіший од мене звиклого, щоденного, а може, й постилого?.. Я чув, почував нервами свого зраненого серця, що не однаково їй було – чи прийдуть, чи ні гості. Вона одгонила од мене правду, захищала мою душу од сумнівів, мов рідная мати гонить докучливих мух од личенька сонного дитяти.

А мені хотілось, страшенно хотілось правди, чистої, певної правди в сей єдиний, святий день мій. Я силував себе вірити, я переконував себе, що її слова – то сльози пахучої квітки весняного ранку. Але правда її все якось не вмщалася в моїм

серці, в моїх грудях. З нею було наче з живим сріблом – я погрузав у його свою руку, але, як стискав жменю, воно все випливало до крапельночки...

Я знав, що треба тихо, спокійно, без нервування обходитись з її словами, що тільки тоді я вгляну там сонце ясне. Але ж бо годі! Коли я йду далі тихий, наче згодний, то жалощі до неї, то якась нелюдська байдужність до того, що буде завтра і далі обвивали мене, моє серце ніжними путами і я мовчу... Мовчу, бо згоджуюсь зо всім... тільки, о, Боже, тільки десь там, в темнім кутику моєї сумної душі плакала нечутними сльозами моя гордість... Зганьблена, ображена гордість людини і коханця... Плакала за пропашою красою протесту, за славою колишнього гордовитого, славного владаря, єдиного владаря її серцем... А тепер?.. не вірю я їй, не вірю... й не повірю...

Було без чверти шість, як я вже постукав у її двері. В другий день сього б я собі не дозволив, але сьогодні, думалось, усе вибачать...

– А що приходив хто?.. – запитав я мало не на порозі.

– Ні, – холодно і байдуже одповіла вона, щось пишучи.

– І нічого не прислали? – непокоївся я.

– Ні! – здається, з невеличким роздратуванням одсікла вона.

Я замовк. Сів у кріселко біля каміну і міркував, що то за причина може бути, що ні один не привітав її з сим великим днем. Невже ж таки вони не цікавляться нею просто, як своєю знайомою?.. Ну, коли й не цікавляться, то чемність їх де забарилася?.. Не здається мені, що вона для їх щось виключне... особа, до котрої й закони громадської чемности не прикладаються... Ага!.. Се, певне, вони помітили, як я боляче–ревниво відношусь до всяких взагалі відношень з боку інших... Так і є!..

Але ж се свинство з мого боку!.. Що за монополія?.. Хто дав мені право своєю особою загородити од неї широке життя, посадити її у тюрму моїх докучливих почуттів і обсікати всі бажання та потреби її душі?.. Се насильство!..

О, Христос!.. і як се я так осліп, одурів, що не бачу, не чую, не розумію... Мов дитя зв'язав її повивачем своїх божевільних вигадок і ще дивуюсь, коли вона борсається зо мною, тихо непомітно визволяє свої рученята на волю. Се божевілля!.. Ох, мука, мука... За що і навіщо?..

Ну, гаразд, тепер я зрозумів се!.. Нехай робить все, все що збагнеться їй... Бо ж не зробить вона так, щоб боляче мені було, коли любить мене... А зробить?.. ну, тоді буде видко все...

– А що буде, моя мила, коли вони не прийдуть? – зірвався я з запитанням до неї.

Я зайшов ззаду неї і нахилився через її плече на лікоть над столом. Вона знесла очі од писання та глянула на мене. Тихі, спокійні були очі її. Здавалось, я дививсь у рівнесеньку глибину річки, де бачив небо з сіренькими хмарками, берег з хисткими лозами і, навіть, тонесеньку травицю над водою. Коли б тепер, в сю хвилю вона хотіла впевнити мене, що їй дуже, дуже бажається когось другого бачити, з кимось погомоніти – я б... не повірив ніколи, ніколи в світі...

– Ну що ж, то так і буде!.. Обійдемося і без них... – одказала вона точнісінько так, як я і гадав.

– Але ж бо се нечемно з їх боку!.. Вони ж, здається, і знають про наш празник?.. Ти ж їх просила приходити сьогодні.

– Та я їм казала, щоб приходили, але не попереджала, що в мене свято.

– Ну, що ж, пождемо їх ще до пів на восьму, а там і повинні будемо згодитись із думкою, що їх не буде... Чи так кажу?..

– Так, так... тільки не заважай мені, бо я не встигну виконати своєї обов'язкової роботи... – вона легенько одтрутила мене, наче змела зо столу...

Я замовк і одійшов на другий край великої кімнати... Сів у качалку і мірно гойдався у ній. Світ од лямпочки на її робочім столі не освітлював вповні всю кімнату. Тут було напівтемно. Біла статуя на п'яніно різко виділялась в сумеркові, а камелія вже втрачала ясну лінію свого силуету. Вона була чорна, наче окуталась в тьму, і стояла мовчазна і нерухома. Мені здавалось, вона затаїла в собі якесь лихо. Але я сміло поборов у собі тяжкий вплив камелії і думав: чи дійсно вона так спокійно односиться до відсутности других? Чи ж не приємніше було б їй святкувати своє свято шумно, в чималім колі друзів, знайомих? А коли вона не висловлює сього, то се ще не знак, що то їй не хочеться...

– А знаєш, – озвалась вона так несподівано для мене, – мені здається, що вони нічого не знають, а коли б знали, то неодмінно б прийшли... То ж все люди, які люблять повеселитись... Чи правда?.. А ми їм зовсім не такі нелюбі, що б нами ігнорувати... Особливо Максим... Ти ж знаєш, що він завжди там, де є можливість вишити, а до того ще... я йому подобаюсь... Ха-ха-ха... ти знаєш се, чи ні?..

– Та чом не знаю... – одмовив на її слова я тихо здалека.

– Та не мимри там, а ходи сюди і скажи твердо і голосно... Йди сюди!..

Я підійшов...

– Знаєш?..

– Знаю.

– Ну так от, шкода, що вони не знають нічого... Та ти мене не слухаєш... Не хочеш слухать, то йди собі на старе місце і мовчи...

Я мовчки одійшов і пішов по кімнаті. Ходив безцільно з кута в кут. Минав меблі і йшов далі, а все думав, як би мені зробити їй приємність та попередити Максима й інших, щоб вони прийшли сюди... Минав я камелію, і одна квітка в темноті яскраво вдарила своїм кольором в мої очі, і здалось, що вона лукаво всміхнулась мені, але ж то була неправда. Як би мені вийти відсіля, а там я якось оборудую діло... Скажу їй...

– Знаєш що, я піду додому на годину, а після прийду... А ти тим часом скінчиш свою роботу та, може, й хто навідається... Гаразд?..

– Ну, йди, йди... – одмовила і, бачив я, повернула голову в мій бік і пильно стежила за мною мовчки...

Я вийшов на вулицю, мов з душного храму, де залишив у труні дорогі останки, де під шклом важкої труни були ще цілі і не зруйновані, милі мені риси дорогого коханого лиця. На землі вже не зосталось живої істоти, котру я так кохав, котру милував і пестив, з краси якої я так жагливо пив і впивався. Але зоставався ще у моїй пам'яті її незабутній образ, у моїм серці любов до того мертвого тіла колишньої цариці моєї... Жила ще пам'ять і во ім'я тої пам'яті я почував себе

повинним зробити все, що в моїй силі... Я повинен був розшукати всіх, і всіх кликати, щоб шматували моє щастя, щоб веселились на моїх похоронах...

Треба сповістити всіх... Але ж я не знаю всіх адрес!.. Що робить?.. Страх охоплював мою душу, але одмовиться од своєї думки – знайти і запрохати їх всіх потай од неї – стало завданням мого життя. Я біг по широких вулицях, і в голові моїй двадцять два камені молотили і гриміли на цілий світ... Думка працювала завзято, згадувала всі подробиці відносно вулиці, дому і помешкання, які колись мені доводилось чути од них в балачках. Моя звукова пам'ять, наче нагадувала мені назвище вулиці, і в тім, здавалось, я не помилявся. А моя уява, наче казала, що вона добре знає, як Максим колись оповідав, де мешкає, і тоді перед очима стояв великий дім, новий, ворота в нім. Далі двір і доми на всі чотири сторони... Оповідав, що мешкає у якоїсь пані, де багато є мешканців-панночок... Гаразд!.. Чи сього не досить?..

Я побіг на ту вулицю. Швидко йшов і оглядав будинки. Ось новий, високий... Ворота. Вбіг я у двір, але там більше немає будинків. Далі... Гарний широкий двір з палісадником і в нім дім, наче новий і високий, але ж двір з палісадником?.. Певне, не він!.. Далі... Але що таке – ні високих, ні нових дворів... Що за лихо?.. Невже я помилився вулицею?.. Я ж добре пам'ятаю: високий двір, чотирьохповерхові ворота, а під ними доми на всі боки... Але що?.. що я мислю?.. Не туди я зайшов. Та і що за безглуздя йти навмання... Чого се я клопочусь, хто мене просив... Але ж ні, я таки добре пам'ятаю: і дім, і ворота, і двір, а в ньому на всі боки доми... І пані-хазяйка...

А що?.. Онде, здається, великий дім... Гайда!.. Так, чотирьохповерховий... Новий же... Ворота... Се він і єсть! Йй-Богу, він, поклястись готовий... Двір і доми на всі чотири боки, мов криниця глибока, а зверху зоряне небо... Він самий і єсть!.. Але де ж мешкання його? Вікон, мов зірок на небі, та всі горять, а ні в однім не з'явиться він...

А, треба до двірника подзвонить, він знає, повинен знати... Шарпнув дротик, другий раз, третій... Вийшов...

– Вам кого треба?..

– А чи тут мешкає Максим Лісовий?.. – певним і надійним тоном запитав я.

– Ні. Такого не має...

– Як то може бути?.. Се який номер дому?..

– Сорок п'ятий...

– Ото саме в сорок п'ятому він і мешкає... Він казав мені... Може, ви помиляєтесь?..

– Та ні, його в нас немає...

– Не може бути!.. Як то немає, коли повинен бути, ви не знаєте своїх мешканців... Дайте подвірну книгу...

Принесли книгу. І між кількома десятками мешканців не було, не було Максима Лісового. Що за причина?.. Я ще перебіг очима довгий список, але таки немає. Невже не в сім домі він мешкає?.. Але чогось зросла у грудях певність, що таки тут... Я почав читати тоді прізвища пань, які могли бути його хазяйкою... І запитав чи немає такої-то... Є. Мешкає у таким-то номері.

Я туди... Дзвінок. Виходять і запитують: чого? Чи мешкає тут такий-то?..

– Так, єсть...

– А, святий Боже! Де він?

Влетів у кімнату, розбудив і накинувся мокрим рядном, чом се він не прописаний у подвірній книзі?..

– Та так... А що?..

– Та нічого... Ти вільний сьогодні? А вільний, то одягайся і приходь зараз до Ганки... Ти не знаєш?.. вона сьогодні іменинниця...

– Як?..

– Та так... Приходь зараз... Але не кажи, що я був у тебе і кликав... Наче ти знав, але не мав часу зайти раніш... Коли буде допитувати, що ти їй прислав, то кажи: квітку камелії... Добре?..

– Та нащо се?.. Я нічого не посилав, бо не знав...

– Та се дурниця!.. Я прошу так казати... Добре?..

– То добре...

– Одягайся ж... і зараз же йди... Прошу, зараз же...

– Добре. Йду...

– Бувай!..

Я вибіг і радий, що досяг свого, побіг до других, яких вже адресу знав і які не так необхідні були. Але чи не божевільний я – накликаю їх, щоб вони сьогодні одняли у мене моє свято, щоб мучили мене, щоб оддати їм її увагу, якої мені так треба, як рослині світу та тепла... О, Ганко, Ганно!.. невже ти не вчуєш моєї муки, не оціниш моєї жертви... Але що то, так їй хочеться, того вона в душі бажала, а я, мов який відун, розгадав її душу і дав їй усе, все, чого бажає моя люба Ганка... Чи не є це найбільше щастя моє?.. Хто з них міг би дати се їй?.. Ніхто. Один я... Ох, і який же я щасливий!..

Забіг я ще до двох знайомих. І їх попередив що і як, та просив зараз приходити до неї... І їх просив так якось в балачці чи в поведінні виявити що вони надіслали їй, бо раз не зручно буде те, що вони забули про неї, а друге – вони їй зроблять велику приємність...

– Але ж ми не посилали... Може, там нічого й немає?..

– Не турбуйтеся, кажіть, як прошу вас... Зробіте мені велику прислугу...

Знизували плечима і здивовано одмовили:

– То скажемо... Неодмінно скажемо...

Гості будуть... Я спокійний... Зайшов до сусіднього ресторану і замовив прислати добру вечерю і вина на шість чоловік... Все... І я щасливий?.. У кого запитать про се?.. Сам я того не міг знати, бо й не знав узагалі, що робив; чи для щастя свого, чи на лихо... Але ж моє щастя у неї в руках, так там тільки я визнаю все, вона мені скаже і покаже... Скоріше туди... так, скоріше, щоб не пропустить ні жадного слова між ними, ні жадного руху... Хто знає, що для неї Максим, хоч вона тільки йому подобається, але... не спушу я сьогодні очей з них, бо повинен знати нарешті, хто я для неї... Швидше ж туди!..

З-за порт'єри дверей з сусідньої кімнати я бачив їх обох. Вона висока, струнка в чорній сукні, трен обвивав її ноги. На грудях блищало кільце. Багата

куафюра на її голові і щасливе, святочне лице. Вона весело балакала з ним, проходжаючи по кімнаті. Він впивався красою її постати і з гордістю і повагою виступав з нею поруч. Очі її п'янили його і вабили до себе...

Підійшли вони до п'янино і, розглянувши статую, пішли до камелії. Він нагнувся й нюхав, а вона, певне, говорила, що сі квітки не пахнуть. Тоді він залишив її і підійшов до столу, узяв ніжик... Вони різали гілочку камелії...

Я перестрашився чогось і хотів крикнути, але голос мій десь дівся, в голові помутилось і я ледве не впав додолу. Коли очуняв, то бачив уже, що гілочка з двома квітками була приколата у неї на грудях... З сим якийсь холод увійшов в мої кости, і я, покірний сторонній, увійшов до кімнати...

– Ти вже прийшов?.. Те добре!.. – зустріла вона.

– Здоров!.. – привитався я з гостем.

– Як тобі подобається?.. «La dame aux camelias»... звернувся Максим до мене, наче щоб розбити якийсь прикрий настрій.

– Гаразд, гаразд!.. Ганко, пару слів маю тобі сказати...

Ми одійшли в бік...

– Прийшов?.. да, да... а нащо ти приколола сі квіти?.. ну, нічого!.. я наказав вечерю на шістьох...

– Що з тобою?.. ти якийсь стурбований, блідий... – перервала вона мене.

– Та нічого... Поспішав сюди... та трохи недобре чогось... Нащо ти зрізала камелію?.. Не треба було...

– Ти жалусь?.. Пусте!.. – і пішла до Максима.

Через хвилину увійшло ще три молодих чоловіка... В кімнаті загуло од балачок, її обступили, і кожний то словом, то рухом хотів перемогти других і одібрати її виключну увагу. Вона раділа і, певне, була щаслива... І всі вони були такі пусті, якось так поверхово відносились до окружного, що се мене драгувало й бісило. Наприклад, ніхто не звернув досить уваги на присутність такої маси квіток, на них самих... А чи не варто б було?.. Я в кожному з них вклав стільки таємного бажання, стільки свого серця й душі... колір кожної, природа, будова її – все се грало в моїх очах глибоке значіння. Сполучення тих і других, сама по собі кожна – і се була моя таємниця, яку мені бажалось, щоб вона розгадала... І ніхто ні словечка, ніхто ані думки, ані гадки ніякої, наче перед ними стояв віз хворосту, або куча сміття...

І невже то все не промовляє їй до душі, невже краса тих живих квітів не ворушить її естетичного чуття?.. Невже балачка про всяку там дурницю дає більше насолоди, ніж вдивлятися в ті мотиви, які примусили осих квіток переїхати з магазину в сю кімнату... Та се все таке просте, беззмістовне і нецікаве було... Дивуюсь.

А я ж міркував, що кожному таємну думку мою розкажуть їй сі квіти красні, що кожне бажання моє, мов аромат сей, розворушить її серце, що я стану завдяки їм зрозумілим, дорожчим і цікавішим для неї... Що вона вглядить і вчує той тихий шепіт моєї душі, ту пісню моєї любови, сьогодні, бо ж то сьогодні вона одірвалась од землі, од її буденщини і знеслась у просторінь ясного неба і безмежного бажання... А вона... вона...

Але що ж бо се я наседаюсь на неї? Може, вона добре все розуміє, але тільки по своїй соромливості і делікатности не показує виду, що знає, бачить і переживає се... То, певне, так!..

Я пішов поклопотатись про стіл. Накрили його у сусідній кімнаті. Сервіровка його мені подобалась. Здавалась зо смаком і красиво. Квіти, вина, тільки шість приборів – домашній інтимний стіл. Чудово!.. Можна б і просить, але я вчув звуки п'яніно. Вона грала... Я чув з експресії, з мотиву, з виконання, що грала вона з охотою, що бажала зробити вражіння. Вона, значить, була в розкішному настрою, почувала себе героїнею тут, і се було тим святом, якого сподівалась і жадала...

Але її свято не було моїм... Всі ті мелодії грались не для мене, не мене грів огонь її очей і не мене вабив за собою... Я, котрий купив своєю мукою се свято, сиджу отут з тарілками! Вона мене не шукає, не помічає моєї відсутности... Не помічає, бо я їй не потрібний...

І злоба росла в моїх грудях, і бажалось увійти туди і вигнать їх всіх з сих кімнат і одібрати в них можливість обкрадати мене, мою душу і серце... «Наш, наш, – казала, – празник». І святкує вона свято знуцання наді мною, над моєю божевільною любов'ю... І ось тобі сподіваний день!.. Ось тобі твої плекані надії, твої мрії і все кохання!..

Замовкли звуки музики... Я увійшов до них і сказав їй, що стіл готовий...

– А сьогодні тобі найкраще вдались «Казки Гофмана»... Чудово виконала...

Але вона мене не чула і нічого не одмовила... Балакала там з захопленням і огнем... Ну, най буде й так!..

Перейшли до їдальні. Сіли за стіл. Вона на кінці столу, праворуч Максим... Він був зобов'язаний частувати її...

– А ти вже будь господарем, бо я не годна буду виконати так блискуче сю ролю, – звернулась вона до мене.

– З великою охотою... – бо і справді се визволяло мене од необхідности сісти і віддати себе на їжу лютим думкам.

Пили і їли... Пили здоров'я іменинниці. Кожний силкувався сказати можливо оригінальний тост... Сміялись і жартували. Говорили про все і перейшли на тему: якої жінки любов більше дає для творчости мужчини. Сперечались довго. Висовували таких авторитетів як Ніцше, Вайнінгер, Леонарді, Шопенгауер та иньші. Одні стояли за Мадонну, иньші за Венеру.

– А чом се ти не скажеш свої думки? – запитала вона.

– Та бач, що треба ходити біля вас, щоб ви могли вільно висловитись...

– Не, не... не цокаєшся з нами, не п'єш і не змагаєшся з нами...

– Хочете?.. П'ю за Камелію!.. – почав я свій хаотичний тост.

– Се як розуміти?.. – питає вона, вже насторожившись і вгадуючи щось таємне в моїх словах...

– За камелію, квітку вічнозелену, красиву холодною красою і позбавлену аромату... П'ю за Камелію – жінку, котра є вічна, молода, котра чарує своєю красою, але не гріє і не пестить душі, котра холодна, наче мармурова статуя, за жінку позбавлену аромату кохання... за її серце для всіх і ні для кого, за її облудливе слово, за її красу божевільну й нечутливу... п'ю за Камелію...

– Ага... дама з камеліями!.. Чи не за вас він п'є? – запитав з підозрінням Максим і глянув пильно на мене...

– За всіх, хто має натуру Камелії... За всіх жінок, котрі кожен годину иньшому кажуть, що кохають його. Які не вкладають душі, серця в своє слова: кохаю тебе...

– Тепер розумію я твої слова, – одмовила вона. – Налий мені вина, прошу тебе...

Я підійшов з пляшкою до неї. Вона вигнулась назад в кріслі і просила слухать її, говорячи на вухо...

– То се за мене ти пив?.. І я – Камелія?..

– Де наше, наше свято?.. Чом мене забула ти?.. – проскрипів я крізь сльози в одвіт.

І пішов провадити свою роботу. Пильно стежив за пустими пляшками, чарками і тарілками... Повечеряли... Дякували хазяйку і Максим чомусь двічі поцілував її руку. Чи невже їв за двох?..

Після вечері запропоновано було проїхатись... Загальна згода. Вона також згодилась, але вже згубила свою дитячу веселість – була мовчазна і серйозна... Зібралися всі, а вона на моїх очах обрізала всі квітки камелії, приколола собі і голосно проговорила:

– *La dame aux camelias...*

Я дивився і вже зрозумів, чом се з першої хвилини моєї зустрічі з камелією вона мене турбує і лякає... Я бачу вже, що вона вплелась в моє життя і силкується і його зробити таким же холодним, позбавленим аромату... Я вже зрозумів її і йшов далі зо страхом за все своє найкраще, за цілість мого раю кохання... О, камелія...

Поїхали. Вона сіла з Максимом, а ми решта – у великий парний екіпаж... Пішли по тому ж шосе, яке вчора я міряв його своїми ногами. У нас весело було – співали, а там мовчання... Але під лісом вони стали і ми нагнали їх. Зійшли з екіпажів й розійшлись по темному лісі... Я пильно слідкував за парою і, хоч добре не бачив, то ловив кожний звук... Вони одійшли далеко. Стали і шепотіли... Я притаїв віддих і слухав... І вчув поцілунок... Ступив крок, але вдержався... Знову – звук поцілунку... І не сила було мовчати, тоді не людським голосом я прохрипів:

– *La dame aux camelias!*.. – і безсило засміявся.

– А так се значить: здоров'я Камелії?.. – розсміялась вона й все замовкло... Я зостався тут... Вони всі поїхали далі...

Через три дні вона прислала мені зів'ялі квіти камелії і лист «Камелія вмерла... Здоров'я у неї хватило тільки на три дні... Приходь, тебе жде твоя Ганка на свято нашого кохання... Отрута згинула разом з квітками і знову я тебе одного люблю і чекаю... Приходь»...

Що робить?.. я пішов...

Етюд

Ридають згуки скрипки. Протяжні, високі, тужливі... Смичок свobodно йде по струнах вгору і до низу... Струни плачуть, струни просять, затихають і знов пробуджуються під невгамовною ласкою смичка... Струни під сурдінкою, і туга що родять вони наче десь далеко співає, наче скиглить жалібно там, в грудях, в глибині самої душі, а в небо, на волю не визволитись їй. І вдвоє тужливіші мінорні згуки, і подвійна вага налягає від замкненої в серцю туги...

Але рука його працює любовно і радісно. Пальці твердо притискають струни; наче о наболілі місця серця і згуки родяться чисті, без вибрації, але тривожні; родяться й пливуть по кімнаті, насичують собою атмосферу, проповзають у груди, тиснуть їй і отруюють моє серце... Туга й сум обхоплюють істоту і несуть безборонно на корабель, що гойдається на хвилях невідомости і одпливають вони від берега в темну далечінь...

Вона акомпанує на п'яніно. Білі тонкі пальці прикрашені тільки одним перстнем пам'яті, лягають на жовтуваті клявиші і родять згуки. І невідомо чи згучить п'яніно од притиску її пальців, чи її делікатне, ніжне сладостне тіло од доторку до холодного, твердого, кістяного клявиша... Але оксамитові соковиті і властні згуки пливуть та обвивають її біле чоло, як пишні, чорні коси – її голову... затуляють очі тканиною суму і здвигають уста, білі та тонкі в цілковиту мовчанку...

Сидить вона, наче призначена жертва на м'якому пуфі і вдаряє, вдаряє по клавишам. І з кожним *crescendo* зростає біль серця, збільшується страх в грудях і німа туга, наче безмежність степу, стелеться, цямриться і здвигається вкрут переляканої думки... Але переходячи в спокійне *moderato* – втихомирує, полегшує біль грудей і вся вона тоді, наче погрюжає свої втомлені члени в прохолоду тихого сну...

Вона грає, але не на клявишах п'яніно, а на струнах своєї душі і через те такі скорбні згуки тої гри, через те боляче лягають вони на серце, і пекуча безкрайя туга плине сльозами з очей, глибокими зітханнями з грудей і смертельною втомою з цілого тіла... Але грає вона далі наче покiрно й охоче віддає себе на муки... Не виявляє себе, не посіє їй зерна сумніву... її муки – її тайна...

Зіграли і мертва блідість впала на обличчя її, обличчя красиве, молоде...

– Дякую!.. – промовив хтось з них

І піднеслась вона. Хиткою нетвердою ступою пішла до канапи і присіла, одкинувши втомлену голову на спинку її. Мовчала вона, мовчали жовтоваті клявиші одчиненого п'яніно, мовчали й струни туго-натянуті його скрипки і тільки ходив він по кімнаті, а кроки його швидкі вносили якийсь такт у вихор диких думок і почувань його. Але такт цей не поневолив її і не оживив зів'ялого струмка її переживань...

Не рухалась вона... і нерухомим стояв замислений філодендрон за канапою, над нею уклонившись. Нерухомою була вся її істота, як наче застигла у споминах минулого. І сама туга та сум народжені згуками серця її – застигли й онімiли. Тільки він вештався, товкся з кутка в куток... і несподівано зостановився та звернувся до неї зі словами запиту, наче дерев'яними і жорсткими безкраю:

– А тепер присмтно вернутись до перерваної балачки... Признаючи домінуюче значінне питання про духовне в шлюбнім житті, я не можу відмовитись і того, щоб не признати важливости і питання про матеріальне... Питання про гроші має за собою стільки ж права на увагу, як і питання про любов. Бо-ж та чи інша кількість тисяч вашого віна чи не рівноважна степені интензивности вашого чуття в коханні... Одно друге не замінить... І щасте шлюбу – в рівній і прогресуючій залежности їх обох... Чи не правда, Юлія Миколаївна?

Але питання закам'яніло ще в повітрі і кинуте в неї примусило її болізно здригнутиись і на мент підняти втомлену голову. Вона все ж таки мовчала...

– Чи не правда, collega?.. – звернувся він до мене з тим, чого шукав у неї. Чого сподівався од неї, як знака розуміння і солідарности її в його міркуваннях.

– Не правда?.. Дивно...

І я на далі зостався при боці, щоби міг безборонно слідкувати за кожним рухом її тіла, здавалось, за кожним відрухом нерва, думки і чуття... Вона була наче під шклом моїх спостережінь, збільшеним потайним чуттям любови і через те бачив я її так ясно і непомилково, наче сілуєт кольосального храму на фоні вечірнього неба...

Впертим поглядом своїм я наче зіллявся з нею, з її душою, наче жив її життем, а тому міг слідкувати крок за кроком її думок, її життя в глибині душі, в тайниках її серця. Я власне непомічений нею тут в її кімнаті, міг бути непомічений й там, а через це сміло і впевнено ступав в глиб невідому, і далечінь прецікаву...

І нове питання нахабства і безсоромности його пробудило. І вернуло до дійсности її, до гіркої, болісної дійсности... Але як і раніше просто і мовчазно приймала це і як раніше милостиво позволяла йому встромляти колючки своєї безтямної балачки в своє серце... А поруч з тим також просто випускала з душі своєї на волю білих голубів суму свого...

Я мовчав і слідкував за нею... Бачив, як шляхетно й красиво виглядало її личко під тонкою вуалькою страждання; як пламеніла туга і скорб на дні її глибоких, чорних очей; як міцно були стиснуті її тонкі безкровно-бліді уста... А піднесе вона погляд свій, то, не маючи сили винести його, я одвернусь у другий бік і бачу на різьбленім столику її високу бутонерку. Ця бутонерка колись і не раз так нервувала мене пишними букетами чужої уваги !.. А зараз. . наче як спомин колишнього, стоїть з одною з обсмиканою, обірваною, штучною трояндою...

– Яке дивне сполученне, яка тісна звязь між ними, – думаю я...

І вірю своїм думкам, що це так...

– Троянда, що згубила свої чарівні пелюстки і ця дівчина, що втратила найкращі дні своєї молодости...

Так !.. Бо не дивилась би вона так сумно на окружене, не схиляла би так низько своєї гордої, молодої голови. Не зливала би вона в одну скорбну лінію круг уст своїх. Не шукала би випадку, щоби склонити свою втомлену голову, закрити очі на все вкруг себе, а положивши голову – не підіймала би глибокими зітханнями високу, дівочу грудь свою...

Балачка не рівної для обидвох боків цікавости тягнеться півгодини. Вона втомлена смертельно, вона зівяла, наче пишна квітка огненими проміннями

полуденого сонця, а він не знав чого хотів... Вона сторониться од його, наче прохолода од промінів сонця, але він не розуміє того і ... мучить душу, шматує тіло її.

Нарешті догадався!.. Прощається і виходить... Я застаюся один з нею в кімнаті, наче в цілім світі, світі складних переживань і цікавих відношень утворених може й мою фантазією... в моїм світі. Я єдиний щасливець дивлюся на неї і вкупі з нею дихаю одним повітрям...

Повернулась, випровадивши його, і безмовна всілась, підібгавши ноги, у затишному кутку канапи... На коліна її скочив фокс-тер'єр і вигідно примоствся тут дрімати. Лінивою, ніжною і маленькою рукою гладить вона пса і, опустивши, наче оксамитові занавіски, вії свої – мовчить і не бачить нічого...

І здається мені здалека, з темного кутка мого, що сніться їй жагучі ласки минулого, розруйнованого байдужим часом, що знає вона не одну тугу, сум та стражданне, але й ясні хвилини мрій, радість, красу й пахощі кохання, очарованне швидкоминучої сьогочасности, її хміль і силу... Що колись-то, може бути й не так давно, вона своєю жвавою і збиточною рукою ніжила тверду руку чоловіка і горіли тоді очі її, наче небо в час сходу сонця; і уста вохкі й соковиті цокотали йому тоді, наче мілкі камінчики під ласкою хвилі морської; і лице мінилось фарбами, наче палітра в руках меткого майстра...

І здавалось мені, що мабуть знає вона то, що не захвати її од мене тайни своєї, не потаїти думок своїх од мого бистрого ока. І мовчала вона, наче з думкою не заважати мені читати її скорбну душу, не розривати моїх складних думок і комбінацій їх... А в мовчанні своїй була прекрасна, наче статуя вирізьблена з мarmуру рукою ловкого ваятеля: головка похилена в замисленню на п'ясток руки а другою – гладить пса...

А я задрів щастю того пса, я горів нестримним бажанням говорити їй, говорити голосно, з болістю і пафосом в голосі про свою покірність лихій долі моїй, про внутрішні знищуючі мене бажання любити її і про страх свій, ганебний і соромливий страх полюбити її. Я поривався сказати їй, вже неголосно якимось потейним шопотом, що я, я один тільки розумію любов, я один тільки знаю її різнокольорову і благозвучну; я один зумію розстелити перед нею дивну пелену щастя і окутати її наболілу душу спокоєм; я один дам їй ласку без страждання і стражданне не без надій... Я бажав тоді нахабно і властно зігнати пса і покласти свою божевільну голову на її коліна, щоб вона бачила всю покірність мою, щоб поглянула яким пламенем страсти охоплений я – але не міг я її пальцем двинути, не міг і слова одного вимовити...

І, мов жебрак, я біг за нею, за її швидким льотом споминів колишнього щастя. І в порохах, і в спокійній неувазі її – кричав і просив одного тільки поглядавключно для мене, одної тільки мізерної, непотрібної їй крихітки любови й ласки... А вона горда, горда мов цариця і глуха, як самозадоволенне, летіла далі в безмежному степу байдужости на празник радісний з ним, котрий перехопив її увагу, розбив її серце, ограбив її душу...

Там, здавалось їй, залишила вона все своє найкраще, там життя її вигравало, мов дивна флейта Пана; там радість життя пінилась, мов келих заморського вина...

І немає її зараз ту, і не бачить вона мене, котрий став навколошки перед нею з молитвою, мене втомленого в безконечному шуканні її... Я непомітний їй, я чужий і далекий... Але ні!..

– Ви даруйте мені те, що я мовчу?.. вибачте... мені так легше...

– Я? !..

Але питання моє залишалося в грудях моїх. Бо я був занадто щедро обдарований нею за свою віру і своє шукання. Я був обсіпаний різноманітною втіхою, мов на святі Весни – багатим дощем квітів різних пахощів кольорів... Я був щасливий тим, що знає вона про мою присутність тут, що вона не забула про моє існування взагалі... Мені здавалося, що я багатий вже її увагою незвичайною, я щасливий її любов'ю тихою, а люблю я її, мов мрію свою, котра полонила мою думку, моє серце...

Я в незвичайному стані... Моя душа розкололася на три частки і починаю я трьома способами славити її: я зарисовую, сидячи перед нею, фарбами своєї пам'яті її славний дівочий образ; в тихому мовчанні я починаю складати їй блискучі казки своєю вільною фантазією і цілою істотою своєю я награв їй в своїй нерухомості нечувані арії любові і захвату. І тепер тільки я знаю, що багатий я, мов небо зорями її увагою, і наче жебрак останній – бідний її ласкою...

І тоді підіймає вона м'які вії очей своїх і мило, мов ніга літнього вечора, осипає мене сльозами зорів своїх. Мене.. мене... І наче безодня океану беру я в свою душу всю її прекрасну і милосердну, щоб однести до дому обережно й любовно...

А там, оддалеки згорить моє серце і виплавить страсть мою в дзвінкій і чистий гімн любові. Я, цілком охоплений пламенем натхнення, згорю, щоб відродитись з попілу, мов дивний фенікс, соковитим, світлим і огненим акордом моєї нової пісні. Я охмілю од любові і щастя моє розпросториться, наче туман ріки в широкій долині. І проспівую я нову пісню, пісню щастя закоханного, ясної мрії, пісню страждання й суму, любові й страху...

А складу я пісню свою і заберу тоді з собою, з тайника душі моєї винесу і принесу до неї та проспівую біля ніг її свою пісню радості й журби. І пісня моя сміла й горда своїм дзвоном розкаже те, чого не спроможне був сказати їй я...

Оповідь її казку повість бідного поета. Про смілі мрії кохання, про ясні надії побачень. Про сонце щастя, про птахів радості, та квіти ніги й ласки. І розверне пісня таємний покрив на грудях моїх і брязне ключем в замкові серця мого, і тоді, мов дзвін струмка, наче сльоза алмазу, як пісня солов'я – полетіть свобідна струя довго-стриманої страсти... Любові моєї.

І пісня одваги пробринить і замовкне в тихому сподіванні її од звука... А слово її – або словом життя буде, або... громом смерті...

Я мовчу і чекаю... і знов пробудилась вона од забуття і вернула мене назад до дійсності.

– Ааа... ви ще тут?.. Мені так приємно з вами... я відчуваю себе вільною, не обов'язаною говорити... Але... вибачайте... я така втомлена, що потрібую спочинку... Я ляжу... Бувайте здорові!..

Протягла свою руку. Я потиснув машинально і швидко одягся... а в грудях щось здіймалося, зперало віддих і тиснуло горло...

– Заходьте, коли будете вільні... – і так тихо, звабливо вклонилася мені...

– Дякую... – промимрив і скорше за двері, на вулицю...

Тут вільно потекли мої сльози і образа викликала обіцянку ніколи не ходити туди, де вже хтось протоптав стежечку... А в середині барабанили сльози об пусте моє серце і завивала люта самотність...

ТРАГЕДІЯ САМОТНЬОЇ ДУШІ **(Інтимна сторінка біографії Т. Г. Шевченка)**

Зрозуміти, як належить, твори якогось творця-поета, композитора, маляра і т.д. не можна без досконалого ознайомлення з його життєписом. Бо творчість художника тісно пов'язана з фактами його життя і є проявом його думок, переживань і поступовань.

Не можемо й ми пізнати глибини та всебічної творчості* (* – зірочкою позначені примітки, подані наприкінці публікації) Тараса Григоровича Шевченка, не ознайомившись у подробицях з його біографією, але, на жаль, це зробити не то для широкого загалу, але й для рядового науковця є ділом майже неможливим. І то неможливим по тій простій причині, що такої широкої, детальної, науково опрацьованої біографії нашого найбільшого Поета, наших національних гордоців, ще й нема.

Від дня смерти Поета минуло вже багато років. Біографію його опрацьовало чимало наукових осередків його імені (Наукове Товариство ім. Шевченка у Львові, Інститут Т. Шевченка у Харкові і багато інших). Десятки науковців зібрали найдрібніші матеріали його біографії, а свідомий читач, політичний діяч, науковець і досі не мають звідки зачерпнути повне знання про життя й діяльність Т.Г. Шевченка. Поза кількома популярними працями з-під пера наших видатних дореволюційних і пореволюційних літературознавців (С. Єфремова, В. Доманицького, Дм. Дорошенка, Василя Сімовича, Волод. Дорошенка (що склав найдокладнішу канву до біографії), як і кількох советських, ми все-таки й досі мусимо користуватись перестарілою працею Ол. Кониського («Тарас Шевченко–Грушівський. Хроніка його життя»; том I-ий, Львів, 1898 р. і том II-ий, Львів, 1901 р.), або пізніша спроба Ів. Степенка злагодити наукову біографію Поета спинилась на початках її. А новіша праця відомого шевченкознавця, проф. Павла Зайцева, написана підставі всіх досі опублікованих матеріалів і безпосередніх студій його, що мала вийти в світ, перший том «Повного видання творів Т. Шевченка» виданні Українського Наукового Інституту у Варшаві вже майже надрукована у Львові 1939-40 рр. друкарнею НТШ, була знищена німецькими гестапівцями. Від того часу автор перепрацював її і останніми, важкими с видавця часами, пробував свою працю таки видати.

При такій загальній ситуації щодо пізнання житті Поета, а також при повній відсутності тут на еміграції будь-яких джерел, я, все-таки, спираючись виключно свою пам'ять, беру цю цікаву тему, обмежуючись, праві лише т.зв. Інтимною сторінкою біографії Поета.

В дні, коли святкуємо пам'ять Поета, годить приділити трохи уваги його біографії, яку ми повинні знати докладно і в деталях, бо це і є ґрунт, на якому перш

усього розцвіла його поетична творчість, а далі національно-політична та суспільно-національна діяльність. Але Тарас Шевченко перше усього великий поет і його поетичними творами, їх генезою, їх змістом, формою – маємо зайнятись, а вони є вислідком його біографії, фактів його життя. А поміж фактів чи найбільш цікавою та найбільш привабливою сторінкою є саме інтимна сторінка життя Поета. Студії бо творчості світових письменників свідчать про незвичайну пов'язаність між глибокими сердечними переживаннями поетів та їх творами. Це ілюструють, наприклад, творчістю найбільшого велетня у світовій літературі, поета часів Відродження (XIII–XIV ст.) Данте Аліґ'єрі (1265–1321), який у своїх сонетах звеличив символ своєї ідеальної любові до Беатріче та присвятив їй свій твір «Vita nuova» – «Нове життя». Не менше значення мала і Лаура в творчості італійського поета Петрарки; Мона-Ліза – в творчості Леонардо да Вінчі так само в новітніх часах – в творчості Ріхарда Вагнера – Матильда Візендок; в Шопена – Жорж Занд, а біографії Гете, Шіллера, Бетховена, Пушкіна і багатьох інших повно згадок про їх щасливі і не щасливі життєві любовні зустрічі. А без них, чи мали б ми такі яскраві твори, як «Ромео і Джулієта» – Шекспіра; «Герман і Доротеа» – Гете і сотки інших сильних, зворушуючих і чарівних витворів творчої фантазії, які є здобутком людського генія.

З такою-то метою я й дозволяю собі коротко перегорнути інтимні сторінки біографії Т. Шевченка, щоб зрозуміти оту незглибну тугу його творчості, що випливала з його вічно-самітнього серця, його осиротілої душі.

Першою постаттю, що зворушила серце Поета-юнака та осталась пам'ятною на ціле його життя, була Оксана Коваленкова (1827), з якою Поет зустрівся, коли йому було 13 років. Цю зворушливу зустріч увічнив Поет у незвичайно простій і глибокій, всім відомій поезії: «Мені тринадцятий минало...». В малому хлопцеві-пастушкові пробудилась свідомість його сирітства та повної самотності:

Поглянув я на ягнята –
Не мої ягнята!
Обернувся я на хати –
Нема в мене хати,
Не дав мені Бог нічого!...
І хлипнули сльози,
Тяжкі сльози!...

Це був мент, коли в його душі могла зродитись люта ненависть до всього світу, до людей, особливо тих, що від них залежало життя його та близьких йому. Але це сталося пізніше, а не тепер, бо «дівчина при дорозі недалеко коло мене плоскінь вибирала та й почула, що я плачу; прийшла, привітала, утирала мої сльози і поцілувала...» І світ перемінився: «Неначе сонце засіяло, неначе все на світі стало моє ... Лани, гаї, сади!... І ми, жартуючи, погнали чужі ягнята до води...» Чи треба якихось пояснюючих слів до цієї геніяльної картини? ...

Тим часом зазначимо, що ця зустріч мала глибоке значення в життю Поета. Вдячність та симпатія до уважної дівчини обернулась у глибоке чуття – кохання, яке не забулось впродовж цілого життя Поета. Що Оксана була першим коханням Поета, про це свідчить хоча б той факт, що в 1841 році (на 27 році життя) Поет

написав поему «Мар'яна-черниця» і до неї додав присвяту «Оксані К-ко, на пам'ять того, що давно минуло»... А в цій присвяті, скаржачись знову і знову на свою недолю, на свою самотність, признається: « Чи правда, Оксано? чужа чорнобрива! І ти не знаєш того сироту, що в сірій свитині, бувало, щасливий, як побачить диво – твою красу, кого ти без мови, без слова навчила очима, душею, серцем розмовлять, з ким ти усміхалась, плакала, журилась, кому ти любила Петруся співать»...

Про силу й глибину першого чуття любови Шевченка свідчить хоча б і те, що він кількох героїнь, йому симпатичних, назвав тим любим йому іменем; що найсильнішу любовну сцену, яку шведський дослідник творчости Шевченка, проф. Єнсен, називає одним із світових шедеврів, Шевченко змалював в поемі «Гайдамаки» (1841) між Яремою та Оксаною; що цей образ, цю істоту, це ім'я Шевченко згадував, наприклад, на чужині, в Кос-Аралі, 1849 (на 35 році життя), у вірші «Ми в купочці колись росли, маленькими собі любились...» Але життєві їх шляхи розійшлися і Поет, малюючи дальшу долю коханої, дає таку картину, яких повно в його творчості:

– Чи жива
Ота Оксаночка? – питаю
У брата тихо я. – Яка?
– Ота маленька, кучерява,
Що з нами гралася колись.
Чого ж ти, брате, зажурився?
– Я не журюсь. Помандрувала
Ота Оксаночка в поход
За москалями та й пропала...

І далі перед нами встає традиційний Шевченків образ, образ зневаженої дівчини, яка і не вбога була, «та талану Господь не дав...»

Дуня Гашовська – зустрівся з нею у Варшаві, під час своїх студій у відомого портретиста Фрица Лямпі (молодшого). Гашовська була полька, не кріпачка. Коли в зустрічі з Оксаною Шевченко відчуб своє сирітство, своє повне вбожество, то вільна і національно свідомо полька Дуня звертає Шевченків погляд на його неволю, на кріпацтво та на різницю національну його та її... Це був один з більшої кількості любовних епізодів його життя (йому було 16 років), але не дрібний і досить важливий, бо сам Шевченко у своєму «Щоденнику» записує в 1857 році на засланні, що ця дівчина снилась йому...

Княжна Респіна Варвара. Улітку 1843 р. сповняється давнє гаряче бажання Шевченка: він перебуває в Україні; Києві знайомиться з П. Кулішем, 29 червня разом з Є. Гребінкою приїздить у Мосівку на бал до Т. Вільхівської, де знайомиться з Закревським, де-Бальменами та іншими. В місяці липні граф О. Капніст привозить Шевченка до Яготина в дім князя Миколи Респіна, властиво Волконського, великого магната, який колись (1816–36) був так зв. «малоросійським губернатором», тобто правив цілою Україною, стояв за давні права її, навіть нагадував про це цареві Миколі I, за що й відобрали в нього уряд, а сам князь попав в неласку царя. Хорий, покинутий, він доживав зі своєю родиною на селі свого віку. Шевченко приїхав, щоби зробити копію з портрету князя, намальованого

закордонним малярем (Горнунгом). Тут він познайомився з княгинею та княжною Варварою і двома сестрами-своєчками княжни, панночками Псьолівнами: Глафірою – маляркою та Олександрою – поеткою.

Княжна Варвара високо цінила талант Шевченка. Він їй імпонував розумінням своєї високої ролі – народнього поета, але також і тим, що не заносився своїми успіхами, що страждав долею близьких своїх і цілого українського народу. Між нею і Шевченком постала велика приязнь, яка довгий час була загадкою для приклонників Поета.

У 80-тих роках, не скоро після смерті Шевченка, ставили княжні питання: якого характеру були відносини між ними? Княжна Рєпніна відповідала, що це були найсердечніші «братерські» відносини. Але так відповіддю не задовольнялись біографи Шевченка, відчували, що там є якась недоговореність, щось затаєне. І таємниця ця не була розкрита до самої смерті княжни, а із смертю могла бути навіки похована... Але ось, в 1917 р., російський дослідник Гершензон знайшов і опублікував у виданні «Русские Пропілеї» цікаві документи, знайдені архіві швейцарського філософа та педагога-мораліста Шарля Ейнера. Це було кілька листів княжни до філософа та її простора, але не закінчена повістьська спроба. Княжна Рєпніна була близько знайома з Шарлем Ейнером, вона рахувала себе духовною донькою його, називала й своїм батьком, сповідалась йому у всіх своїх вчинках і широко листувалась з ним. Знайдені листи та рукописи княжни Варвари і є чистосердечною сповіддю її і то саме в тій складній душевній ситуації та навіть сердечній завірюсі, яку переживала закохана в Шевченка княжна. Певна дівоча скромність та стриманість в словах її листів доповнена була одвертістю і силою малюнку тих відносин в її рукописі, що був незакінченою автобіографічною сповіддю княжни у всьому, що вона пережила, передумала, що сказала сама і почула від Шевченка. В повісті Шевченко виведений під прізвищем Березовського, а княжна – під ім'ям Віри. Глибоко-зворушуючі сцени їх зустрічів, їх розмов, непорозуміння між ними, яке так важко переносила княжна, радість і щастя її при налаштанні добрих відносин, хоча при найменшій надії на щось більше, ніж правдиво-братерські чуття. Треба читати цю зворушуючу сповідь княжни, щоб відчутти глибину й силу того чуття, яке переживала тоді вона, княжна з роду Рюриковичів, до вчорашнього кріпака, в якому високо цінила його «небесне посланство». Як вона страждала, коли найменша тінь падала на Шевченка, коли він з Яготина нараз виїжджав до маєтків знайомих панів і там, як доходили до неї чутки, в буйній молодій компанії плямив своє ясне поетичне обличчя... Досить сказати її власними словами, що «Шевченко зайняв певне місце в моєму серці»... – каже вона в листі Ейнера, – «...я потай і не усвідомляючи того, почувала ревності через ту перевагу, яку він віддавав іншим. Моє захоплення ним виявлялось щораз більше, він же відповідав мені теплим почуттям, але пристрастю ніколи... Коли б я бачила з його боку любов, я, може, відповіла б йому пристрастю... Почуття надто захопило мене, так, що я забула й мою Біблію»...

Але видно, що Шевченко і в тих обставинах не втратив голови, не згубив рівноваги та розуміння свого стану й ролі. Він був уважним, вдячним і, може, часами вдавав з себе закоханого. А такий яскравий факт, як читання присвяченого

Шевченком княжні російського твору «Тризна» (9.11.1843), з особливо підкресленою ніжно-глибокою передмовою-присвятою саме їй: «Душе з прекрасним назначенієм» – та ще в пам'ятний день їх мирової – на розчулену, романтично розмріяну, релігійно піднесену вдачу княжни зробила таке сильне, оп'янююче вражіння, що бона забуває і про різницю їх станів, і різницю їх років (йому було 29, а їй – 33), освіти, виховання і загальних світогляді.

Про їх роман довго знали тільки три душі, але про їх глибоке приятельство – і приятелі, і вороги. Вороги, бо вже б час перебування Поета на заслання, княжна Варвара не раз зверталась до самого царя, а ще більше до всесильних генералів з III-го відділу, які, навіть непрозоро натякали їй, що годі просити за такого злочинця, як Шевченко, бо це може відбитись і на її долі. Повертаючись із зіслання, Шевченко проїздом через Москву відвідав княжну, хоча й записав у щоденнику, що бона «значно змінилась».

Тарас Шевченко, як поет і маляр, був незвичайно вразливий, і на жіночу красу особливо. Автор хроніки його життя занотував чимало фактів, що це підтверджують. Та ми згадаємо тут лише один з них. Поет приятелював з недалеким сусідом князів Рєпніних, з оригінальною постаттю тих часів Віктором Закревським, відомим головою «товариства мочемордів», дідичем Пирятинські повіту на Полтавщині. Про самих «мочемордів» – колись іншим разом, а тепер згадаємо лише його дружину, пані Ганну Закревську. Вона була надзвичайно вродливою і подобалась Шевченкові. Шевченко згадує її на засланні, Кос-Аралі, 1848 року, у вірші під криптонімом Г.З., де й виявляє своє глибоке почуття. «Чи збираються ще й досі веселії гості погуляти у старої (це у згаданій вже пані Вільхівської у Мосівці), погуляти просто, по-давньому, по старому, од світу до світу?.. А ви мої молодії чорняві діти, веселії дівчаточка, і досі в старої танцюєте?.. А ти, доле? А ти, мій покою! Моє свято чорнобриве!.. І досі між ними тихо, пишно похожаєш? І тими очима, аж чорними – голубими, і досі чаруєш людські душі?»... Яка простота, яка сила у порівняннях, а разом з тим побожність, мов звертається він до Мадонни – «моя ти доле! мій покою! моє свято !..» І на останку Поет просить лише: «усміхнися, моє серце, тихесенько-тихо, щоб ніхто і побачив... Та й більше нічого... А я, доленько, в неволі помолюся Богу...»

Минає 10 років після цих милих зустрічей і Україні. Шевченко вже засланий в глуху пустелю, в Ново-Петровську фортецю, живе в касарні (касарня –) і навіть не бачить живої людини. Ото 17 січня 1853 р. на коменданта фортеці призначено майора Іраклія Пскова. Життя Шевченка значно покращало – він може ліпити і малювати. А головне – він буває в інтелігентному домі і дістає й книги до читання. Веде розмови з панством Ускових, бавиться з її малою донечкою, яка дуже любила «лисого дядю»... Відносини між Шевченком і молодою панею Агатою Усковою стають все більш і більш сердечні, приятельські. В листі до приятеля, Броніслава Залеського, Шевченко захоплюється інтелігентної жінкою. Але коли межа дозволеного могла бути перейдена, то Шевченко раптово обриває свої відносини з нею і в дальших листах до того ж приятеля боліє і осуджує саме пані Агату у тому, що виявила бона саме те все, протилежне тому, чим він перед тим захоплювався. І

був це один з сумних та болючих епізодів в життю самотнього та обездоленого життям Поета.

Тарас Шевченко повертається із заслання до Петербургу. Але в Нижньому Новгороді він змушений зупинитись. Шукаючи розваги, він 13 жовтня 1857 року відвідує місцевий театр, де йому припала до вподоби гра артистки Васильєвої, а ще більше молоденької Катрі Піунової – «дуже любої дівчини», як сам нотує в деннику. Шевченко знайомиться з нею, з її батьками, які одразу задумали використати це знайомство. Шевченко буває в Піунових, займається орбітою Катрусі, готує її до відповідального виступу в ролі Тетяни в п'єсі «Москаль Чарівник» разом із Щепкіним, що приїжджає одвідати свого приятеля Шевченка.

21 січня 1858 року Шевченко був на бенефісі Катрі Піунової і про її гру, вкупі з Михайлом Щепкіним, Шевченко ж містить в «Нижегородських Губерніяльних Відомостях» похвальну статтю – «Бенефіс п. Піунової»... Відносини між ними набирають явно романтичного характеру. Шевченко очарований своєю «Татясею», як називає її... В Різдвяні Свята вони вдвох їздили санками за місто, а після Шевченко гостив її в доброму ресторані, де співали цигани. Піунівна була дуже весела і все наспівувала російський романс про «старого нелюбба», який змушував Шевченка призадумуватись.

Пробігає ще недовгий час і Шевченко забуває за все, а головне – про те, що йому вже 43 роки, а їй – лише 17, що він втратив на заслання своє здоров'я, хворів бо довго скорбутом, або цингою... Що виглядає старим, лисим, а по скорбуті лице мав у червоних плямах. Звичайно, молода артистка, якій світ і доля лише всміхалися, ним захопитись не могла, бо ж його національна й мистецька роля їй нічого не говорила. Бажаючи дістати ангажемент в доброму театрі, батьки Катрі задумали використати знайомство Шевченка з директором Харківського театру паном Щербиною.

30 січня того ж року Шевченко в листі до Катрі освічується і просить її стати йому за дружину. Він пише: «...що стати вашим мужем було би для мене найбільшим щастям, зректись цієї думки буде трудно...» Далі вже батьки не лише диригують, але переймають на себе ролю доньки. Батьки просять Шевченка до себе, але Катрі не дозволяють вийти до нього. Вони дякують Шевченкові за честь і говорять, що донька ще молода, нехай ще погуляє та рушників надбає, – як то завжди говорять батьки у випадку відмовлення... і з того женихання так і не вийшло нічого.

Хвилеве захоплення скоро проминуло, а пригадало Поетові, мабуть, його чорнобриву, чужу Оксану, товаришку діточих років, героїню його творів... як Дуню Гашовську у Варшаві, може, й княжну Варвару – «ангела-опікуна» – і до його любовних розчарувань присєднався ще один сумний епізод. Лише епізод, бо як із дневника видно, Поет не довго тужив за Катрею Піуною.

8 березня 1858 року Шевченко прощається зі своїми нижегородськими друзями і 10-го о годині 11-ій він вже в Москві. 12-го відвідує свого старого друга Михайла Максимовича. Тут застає професора і, несподівано, його молоду дружину, яка робить своїм, типічно-українським обличчям, своєю рухливістю та співучістю, велике враження на Поета. Шевченко одверто записує в дневнику: «І де це старий

гриб роздобув таку красуню?...» 25-го березня, на Благовіщення, Шевченко – на урочистому обіді у Максимовичів, зорганізованому на його честь... Серед присутніх багато значних гостей. Господар читає вірші, присвячені Шевченкові. А по обіді Шевченко, прощаючись з Максимовичами, просив пані, щоб вона оженила його, як приїде він до них на Михайлову гору (хутір Максимовича по другий бік Дніпра, проти Чернечої гори). А через вісім місяців вже з Петербурга Шевченко, посилаючи Марії Максимович свою поезію «Сон» («На панщині пшеницю жала...») і портрет свій і з жалем, і з гумором пише: «Я вас просив, щоб Ви мене оженили, а то, як Ви не ожените, то й сам Бог не оженить, так і пропаду бурлакою на чужині. На те літо, як Бог pomoже, буду в Києві й на Михайловій горі, а Ви там де-небудь, під явором або під вербою і поставте мою уквітчану княгиню, а я піду огулять і зустрінуть... Пізніше, посилаючи їй свій портрет, просить: «...будьте ласкаві не указуйте його дівчатам, а то вони злякаються, подумають, що я гайдамацький батько, та ні одна й заміж не піде за такого паливоду. А тим часом одній, найкращій, скажіть тихенько, щоби рушники дбала та щоби на своєму огороді гарбузів не сажала...» Та з того нічого не вийшло. Але думка про женячку твердо засіла в голову поета.

Шевченко в Петербурзі (27.3.1858). Зустріч з приятелями найсердечніше. Він відвідує Толстих (конференц-секретар Академії Мистецтва, де вчився і пізніше працював Т. Шевченко) і зазначає в дневнику: «Зустріч сердечніша за всяку родинну зустріч...» (28.3.1858). Нові зустрічі, знайомства. Всюди йому раді, всюди щиро вітають. Він уже турбується виданням своїх творів. Працює в Ермітажі (мистецький музей в Петербурзі). Переїжджає від Мих. Лазаревського «на власну квартиру» в будинку Академії Мистецтва... Через три місяці (4.7.1858) в листі до Іраклія Ускова пише: «В Пітері мені добре, поки що. Квартирую в самій Академії. Товариші художники мене полюбили, а незлічені земляки мене просто на руках носять. Одним словом, цілком щасливий...»

Але те щастя тривало не довго: цензура не випускала зі своїх пазурів його нещасні твори. Панщина і неволя на Україні не вгавали. І його «серце жде чогось, болить, і плаче, і не спить, мов негодована дитина...» І тоді він пише свої перлини, повні сердечної розпуки та безвихідності: «Сон» (На панщині пшеницю жала...), Марку Вовчку (Недавно я поза Уралом...) та «Сестрі» (Минаючи убогі села...) і тут признається: «я думав: де ж я прихилюсь? і де подінуся на світі...», бо в петербурзьких умовах життя Шевченко скоро почуває свою убійчу душевну самотність, свою одірваність від рідні та рідного народу. І в тій тузі Поет безнастанно думає про те, щоби оселитись на Україні, щоби мати свою хату над Дніпром, мати вірну, любу дружину... А тому не раз просить нерідного брата Варфоломея знайти йому відповідний кусень землі над Дніпром, а сам розпляновує своє обістя і свій дім... «Слава мені не допомагає і мені здається, як не заведу свого кишла, то самота мене і вдруге поведе Макарові телята пасти (у Сибір). В Петербурзі не сиджу – він мене задушить. Нудьга така, що нехай Бог боронить хрищеного і нехрищеного чоловіка... Марив про свою хату, над Дніпром, проте додавав: «... але й того мало, бо і в найкращій хаті самому все-таки скучно буде сидіти...» і Поет спішить з одруженням.

Ми вже чули, як писав Шевченко про женячку, жартома, до пані Максимович. І зовсім в іншому тоні пише він до брата: «Без жінки і над самісіньким Дніпром, і в новій великій хаті, і з тобою, мій друже брате, я буду на самоті, я буду самотий...» Він просить свого брата намовити свою наймицю, Харитю Довгополенківну, вийти за його заміж. Харитя сподобалась Шевченкові ще тоді, як він гостював у Варфоломея в Корсуні (1-9.7.1859). Була бона дівчина гарна й здорова. Варфоломей не радив Шевченкові женитися з мало-освіченою дівчиною, бо бона не розумітиме його письменницького діла і дітям не вмітиме «стежки показати»... бо ж чи мало є гарних панянок?

Тарас Шевченко на те відповів (2.11.1859), що він по плоті й духу син і рідний брат нашого безталанного народу, як же йому «поєднатись з собачою, панською кров'ю?...» Тарас намагався, але Харитина відмовила, «бо хоче ще погуляти», та не хоче віддаватись за пана і з «одної неволі йти в другу»... Йй, правда, подобався молодий, сільський писар.

Женихання розладилось, але Шевченко не вгаває і в листі до Варфоломея (15.5.60.) просить, «якщо Харитя не схаменеться», підшукати йому в Керелівці яку іншу «огрядну та чепурну дівчину або вдовицю»... «Будь ласкав поверни цим ділом на мою руку, а то не втерплю: одружуся з такою шерепою, що й тобі сором буде»... Через два тижні (30.5.60.) знову в листі до приятеля Федора Черненка просить вишукати йому «полтавку кирпу чорнобривку». Буваючи в Стрільній (дачна місцевість біля Петербургу) у знайомій пані, Карташевської, сестри пані Кулішевої (Ганни Барвінок, з дому Білозерських), Шевченко стрічається там з двадцятилітньою дівчиною, покоївкою їх, Ликерою Полусмаківною і закохується в ній. Вона була кріпачкою пана Миколи Макарова, що в той час (літо 60) перебував за кордоном.

Була це золотоволоса, повновіда дівчина, «горда та пишна», але легкодумна, неосвічена і, як скоро пересвідчився Шевченко, навіть цинічно-грубовата та зіпсута містом дівчина... Коли Шевченко порозумівшись вже з Ликерою, назвав її своєю нареченою і просив пань, щоби вони відпустили дівчину з ним на прохід, а пізніше жити на її окремому помешканні, то вони все переконували Шевченка, «що вона йому не до пари», а в той же час пані впливали на Ликеру, залякуючи її тим, що він пан, що він старий, хворий, вередливий. Але Шевченко був наполегливий і свого добивався, – Ликеру відпустили на окреме життя. Шевченко бував в неї, приносив їй різні дарунки, ходив з нею в місто. Ликера тим пишалась перед прислугою своїх бувших панів, але казала, що заміж за нього не піде, дурила Шевченка. А тим часом пані написала про все Макарову, від якого треба було дозволу на шлюб його кріпачки. Макаров, поінформований панями, також нічого не говорив одверто, відтягав справу. Тим часом пані робили всі старання, щоби переконати Шевченка не робити дурниць з одруженням. Так, як Варфоломесві не вдалось вибити з голови Харитини, так тепер паням не сила було відвести його від Ликери. Але незабаром справа сама обірвалася. Ликера, почувуючи волю, почала її використовувати по своєму. На слова й прохання Шевченка не зважала, а його залицяння приймала за жарт. Дарунки його приймала, але їх не цінила, лише пишалась ними перед іншою прислугою. На освідчення Шевченка 27 липня 1860

р. вона відповідає так само, як відповіла і Харитя: «що вона його не любить і за його старого, лисого пана не піде заміж:...» Шевченко написав поезію, присвячену Ликері і разом з іншими дарунками посилав їй. А вона на цей високо-шляхетний дар його серця і душі цинічно відповідає: «милы Тара не посылай ты міне етих бумажок у нас б сотртыри их есть много...» Все це дуже й дуже тяжко переживав Шевченко і досить було якоїсь дрібниці, яких було й раніше чимало, щоби Поет зірвав свої відносини з Ликерою – це сталося 18.9.60. Шевченко був прихильником родинного життя, любив родину, любив дітей. Ликера здавалась йому «вечірньою зорею» на його бурхливому небі. Хоч день був хмарний, так, може, тихий вечір, думав він, бона йому принесе. Але надія завела...

Розхід з Ликерою був смертельним ударом для Шевченка. Рівно через місяць (18.10.60.) Поет пише безнадійні слова свої: «Минули літа молодії... Холодним вітром од надій уже повіяло. Зима! ...Сиди один в холодній хаті, нема з ким тихо розмовляти, ані порадитись нема, а нікогісінько нема!...». «Сидиш один собі в кутку, не жди весни, святої долі! Вона не зійде вже ніколи садочок твій позеленить, твою надію оновить, і думу вольную на волю не прийде випустить...» «Сиди і нічогісінько не жди !...» А 4.11. того ж року (*) Шевченко ще раз вертається до старих думок та плянів:

...Над Дніпром широким,
В гаю – предвічному гаю,
Поставлю хаточку, садочок
Кругом хатини насаджу:
Прилинеш ти у холодочок,
Тебе, мов кралю, посаджу.
Дніпро, Україну згадаєм,
Веселі селища в гаях,
Могили-гори на степах...
або:
Якби з ким сісти, хліба з'їсти,
Промовить слово, то боно б
Хоч і як-небудь на сім сіті,
А все б таки ялось жилосьь.
Та ба! Нема з ким. Світ широкий,
Людей чимало на землі...
А доведеться самотнім
В холодній хаті кривобокій,
Або під тином простягтись...»
І ще раз :
...Ні. Треба одружитись,
Хоча б на чортовій сестрі!
Бо доведеться одуріть
В самотині...

Такою жахливою була трагедія самотньої душі великого Поета Тараса Григоровича Шевченка...(Надруковано в часописі «Вільна Думка», Сідней, 1950 р. в ч. 17, 18, 19, 20 і 21).

ПРИМІТКИ:

* Збережено незмінними авторську стилістику і правопис.

* Тут помилка автора: насправді вірш «Чи не покинуть нам, небого», уривок з якого наводить П. Богацький, був написаний 14–15 лютого 1861 р. – (greta)

Сканувала: greta. Джерело: «Архіви, зібрав Л. Богацький» – Сідней, Австралія, – 2003.

З пережитого спогади

«Крізь старечу діряву пам'ять хочу пересіяти події пережитого, може й затримається щось цінне і цікаве...»

(рядки зі щоденника)

1

Знаменні дні на початку Великої Російської Революції застали мене на засланні в Наримському краю, в с. Колпашево. Всі політичні засланці цього села відсвяткували цю подію шумною демонстрацією, де червоні прапори несли стражники, а Інтернаціонал співали всі засланці, політичні і неpolітичні.

Я з родиною (дружиною Валерією Львовною та маленьким хлопчиком Олександром) наскоро зібралися та переїхали у м. Томськ, де оформивши свій від'їзд, дістав право на безплатний переїзд з Томська до Києва в окремому купе спеціального потяга для засланців та каторжан, які дістали волю і вертали в Європу по своїх домах.

До Києва ми прибули днів через десять, в кінці місяця березня, саме за тиждень перед нашим Першим Українським Національним Конгресом, де мене вибрали, при голосуванні проф. Михайла Грушевського, секретарем.

2

Ще кілька днів перед Конгресом я зустрівся з багатьма людьми, з якими раніше працював, і в першу чергу з Шаповалом Микитою Юхимовичем, співредактором журналу «Українська Хата», що ми видавали і за який я і відбув майже трьохлітню кару заслання. Поза низкою різних новин я довідався від нього, що за його ж рекомендацією мене вибрали Начальником Міліції Київського Повіту, де він був вибраний комісаром того ж повіту.

З великим сумом я почув цю новину!.. Тільки-тільки щойно я позбувся зв'язку з поліцією, а тут знову в'яжуть з нею, хоча й в іншій ролі. Я ремствував, що отак, без мого дозволу й згоди сталися ці вибори. І зробив цю приємність ніхто інший, як старий приятель Шаповал!...

Я тишив себе, що на перших зборах Повітового Громадського Комітету я неодмінно відмовлюсь від цієї честі та обов'язків Начальника Повітової Міліції... Але на засіданні Повітової Громадської Управи мені таки не вдалось відмовитися від цього немилого мені вибору. Я посилався на перевтому з далекої дороги; я казав,

що не знаю, як маю цю ролю вести, бо досі я знав, як поліція не має чинити. То на це мені відповідали, що нам, власне, таких і треба людей, які знають, що саме не треба робити, і будуть робити лише те, що треба... А відпочивати в цей час ніколи!.. Революція розвивається семимильовими кроками й треба ставати до роботи негайно всім живим і свідомим людям... Сперечатися з ними було ніяк. Збори мали рацію. І я вибори прийняв...

3

Міліція заступала царську поліцію, лише для розрізнення стала називатися міліцією і носити на лівій рукаві одержі темно-червону опаску з чорним написом: Київська Повітова Міліція – міліціонер число таке-то, а я мав напис – Начальник Київської Повітової Міліції, що заступив колишнього Ісправника. Мені ж передано канцелярію Ісправника та все її діловодство з де-кількома урядовцями та 30-ма міліціонерами, що розкидані були по визначніших пунктах повіту з начальниками участків на чолі. Начальник повітової поліції, з цілим штабом, був підвладний Комісарові повіту, а утримувалась повітова міліція коштами Повітової Земської Управи. Повітові Начальники Міліції, а також начальник м. Києва підлягали адміністративно Губерніяльному Комісарові і далі Директорові Адміністративного Департаменту Міністерства Внутрішніх Справ.

4

Через кілька днів по виборах я вкупі зо своїм помічником, вибраним тими ж зборами Повітової Громадської Управи, п. Миколою Ковенком, приймали справи. Пан Ковенко був також протеже М. Ю. Шаповала. Він знав п. Ковенка віддавна, бо він працював у його лісництві в маєтках М. Терещенка на пограниччі Чернігівської та *ської губ. в с. Хінелі. На погляд Ю. М. Шаповала Ковенко дуже й дуже надавався на цю ролю, як людина революційно настроєна, рішуча і вільна від будь-яких обов'язків. В революційні дні Ковенко зарекомендував себе дивним чином – ще будучи в лісництві, він демонстративно припиняв потяги, що саме йшли через лісництво з Москви до Києва і Одеси, щоби «кацапи не забруджували України»... Поминаючи ці хлоп'ячі вчинки, він, здавалось, в цей час буде не лихим помічником...

Справи, в присутності бувшого Ісправника, ми прийняли швидко, бо все вже було докладно приготоване начальником канцелярії, людиною точною, знаючою справи, працювитою, яка й зосталась в цій ролі і надалі. Перебрали справи, підписали акт передачі і, поінформувавшись про стан повіту, чемно, спокійно розійшлися.

Але Ковенкові було того замало. Через пару днів він виявив себе: без мого відома надійшов до приватного помешкання бувшого ісправника і, по перегляді його, конфіскував мисливську рушницю і рушничку-забавку малого сина. Цей акт був нетактовністю молодого й гарячого мого помічника. Я повернув «зброю» власникам, пояснюючи факт помилкою.

5

Недовго був п. Ковенко моїм помічником. Село бурилось. Різні події вимагали виїзду на місце особисто когось з нас двох. Засобів транспорту у нас не було жодних. Доводилось ходити пішки або проситись підвезти кіньми або

машиною. Але п. Ковенко умів дістати в тій чи іншій установі авто та виїжджав ним до розправи. Часто виїжджав озброєним та при охороні «совету солдацьких і робочих депутатів». Це не тільки не подобалось селянам, між якими було чимало військових, але й обурювало їх, а міліцію компромітувало... Ось в одному селі, де він хотів відібрати у селян зброю силою, вони самі роззброїли прибувчих, а п. Ковенка ще й приарештували, повідомивши мене про інцидент. Довелось мені самому туди виїхати та визволити знову таки нетактовного і, навіть, необережного мого помічника. Інцидент був залагоджений без зброї... В мене взагалі була звичка вести справи без зброї або в крайніх випадках – приховувати її. Але після двох-трьох дражливих вчинків Ковенка я не згоджувався далі на його виїзд на села. Ковенко зостався без відповідної праці. Бо ж праці в канцелярії для нього не було, та й він не міг і не хотів такої вести. Скоро він сам догадався, що він тут не на місці, тоді заявив Комісарові (М. Шаповалові), що він не може зо мною працювати, бо я обмежую його ініціативу, що виступаю проти його методів праці, революційних, рішучих і сміливих. І відмовився від посади Помічника Повітового Начальника Міліції. Незабаром, правда, він знайшов відповідну собі роллю... Через короткий час на місце і роллю Ковенка зголосився проф. Олександр Мицюк, що в протилежність Ковенкові був інертним, не цікавився справами і життям повіту. Його більше цікавило помешкання, що знаходилось при канцелярії, для Начальника та його Помічника, і яке він зайняв, щоби спокійно працювати над своєю науковою роботою перед вступом в ряди професури Українського Університету в Києві.

Не краще мені довелось і з підбором кандидатів в ролі участкових начальників, тобто бувших приставів. На ці пости голосились молодики, які й не уявляли собі, що їх чекає на селі, які їх обов'язки і права. З тих, що зголосились, майже всі не знали добре української мови, не вмiли виповнити найпростішого паперу, написати протоколи тощо. Ще менше було в них уміння розв'язати будь-яку справу, яких набігало з кожним днем все більше й більше і то найрізноманітніших. І ці панове не задержувались довго на місці, а тікали з села в місто. А тому доводилось мені пробувати всіх, що зголошувались на ці посади. Так був прийнятий на цю посаду старий партієць, соц.-демократ, Іван Сокольський в Кагарлицький участок, з яким також не обійшлося без прикрого інциденту...

7

А село... село за пару місяців по Революції відмінилося. Його заливали натовпи військовиків, які тікали з фронту, з передових позицій у тил і, звичайно, по-можливості, не минали Києва. Захоплювали з собою не лише рушниці з набоями. Тягли також: скоростріли, несли ручні бомби, бо все те ... ще придасться. Гарматчики, як не могли забрати гармату, то впрягали коней у передки та прямували до своїх сіл. Крім різної зброї брали з собою військову одіж. Виздоровлюючі кидали свої шпиталі і, захопивши скільки сила простирадл, сорочок та іншої білизни, дибали до рідних хат. Звичайно, всі панські мастки, ще цілі й не розтягнуті, були вже на приміті. За короткий порівнюючи термін найбільш порядна людина оберталась у руйнника та грабіжника. Все й всі, що ставали їм на перешкоді, зміталось, як не зброєю, так дрюком. Большевицькі гасла доходили до них...

Але у всіх перед очима стояли панські лани, що ще були залиті густою пшеницею, буряками та іншим збіжжям, панські мастки – будинки, стайні, стодоли, млини та гуральні. До них ще тяжко було досягнути, бо їх охороняли команди інгушів (кавказьський нарід) та найнятих стражників-москалів, а то й полки війська, що стояли тут не проти недалекого ворога, а проти бідного люду, що часто й людяного боханця хліба не міг спекти.

За цей короткий революційний час на селах виробився погляд, що фільварки, лани і все, що належало тому чи іншому панові, є тепер власністю того села, в межах якого те майно знаходилося. І цей погляд суворо додержувався, і село без пана воювало з сусіднім селом з паном. І громади панських сіл все намірялись почати розбір того привабливого майна. І ось, нарешті, був призначений день... Посилалась від немаєтних селян делегація до Комісара або до Начальника міліції із запитом: чи можна вже розбирати фільварки, бо панів вже нема? А одночасно той розбір уже провадили. Розбирали худобу, коней, розтягали збіжжя і все-все рухоме майно. Робилось це без якогось пляну, системи, а кожний хапав, хто скільки міг. Коли ж хтось був відсутній, або нездібний потягти мішки з зерном, або щось інше, то з тим і залишався. В один з днів розбору прийшов до мене міліціонер-кіннотчик та просив пустити його до хати. Діставши відпустку, він пігнався до свого села. Це було на другий день розбору панського майна. Він скоренько скинув з себе ознаку міліціонера та почав поквалісно тягати мішки з зерном. А захопивши міх з просом – підірвався і впав безсилий щось робити далі... І коли він зламав своє здоров'я, то всі інші також не скористувались награбованим майном – почувши, що з Києва прибуває «секція» і буде біда, вони стягали награбоване і кидали його з моста в воду, так що й потік загатили...

Не пам'ятаю, коли в Києві відбулися вибори до міського самоврядування (перший демократичний іспит), але готувались до них пильно різні партії і групи. Безліч плякатів, відозв, листків прикрашували місто. Втягались в це змагання різні нації. Українці голосували на номер 4 (?), вкупі з демократичними силами інших націй. Не дрімали й обидві крайні політичні течії. Особливо чорносотенці: міщухи, крамарі, урядовці та власники – дрібні та більші.

Відгомін передвиборчого галасу розносився і навколо міста. Його розносили, між іншим, селянки, що ходили до Києва з молоком, птицею та городиною, а також з села Петрівець, біля Міжгір'я – з ягодою (полуницями), яку плекали на своїх пісчаних пасочках землі, хліба вона не родила. В недовгий сезон тих ягід петрівські баби носили кошиками своє добро на київський Житний базар. Тут, в київських «сидуках» та їх покушців, а особливо в черниць Покровського монастиря, що ходили сюди зо своїми виробами, збирали вони різні новини, чутки та поголоски. Вони перейнялись злобою та ненавистю до всіх, хто йшов за номером 4, бо то був номер жидівський, диявольський, якого проклинали і чернці та черниці. До тих ненависних істот належала і міліція, що носила диявільську відзнаку на руці, та місцева молоденька вчителька, що завжди їздила до Києва з «чорною книгою» під пахвою. Досвідчені люди в місті остерігали петрівчан, щоб

вони не дались їй бути записаними до тої книги. А ще краще – ту книгу в неї відібрати та спалити.

10

В один з гарних, весняних днів мене покликали до телефону з Міжгірря. Місцевий міліціонер сповіщав, що баби с. Петрівець громадою напали на місцеву учительку, потурбували її та відібрали в неї її книгу, яку ухвалили спалити разом з дівчиною... вже й вогнище готове. Я здержав цей дикий намір бабів, але учителька зосталася у них в полоні. Я чекаю вас...

Я дістав візок і коней в Деміївському цукроварі, як то бувало вже не раз, і чим дуж пігнав з двома міліціонерами у Петрівці. У Петрівцях на київському шляху мене зустрів міжгірський міліціонер, який повів мене і показав велику купу ріща, що мало бути вогнищем, на якому мають спалити учительку та її «диявольську чорну книгу».

Натовп жіноцтва та дітей почав відходити, коли побачив збільшення міліції та їх начальника. Я наказав міліціонерові з кіньми бути обережним і пильнувати, щоб їх не захопили петрівчани. Ми ж всі мали своїм завданням визволити полонянку з її книгою.

Я підійшов до можливого осередку натовпу та запропонував зібратись в школі, куди мають привести і учительку. На диво – натовп мене послухав і ми зібрались в гарній, просторій залі школи, куди привели і учительку зі зв'язаними назаді руками. Я просив зібраних заспокоїтись і розв'язати дівчині руки, вона ж бо не зробила жодного злочину, а ви, що безпідставно позбавили її волі, вчинили незаконний чин, за що можете відповідати перед законом. Кажіть, чим вона провинилась перед вами...

Піднявся крик, галас й тупіт ніг. Багато жінок пробували сказати її вину, але несила було стримати галас. Я просив, кричав і махав рукою, щоб спинити крик, але нічого не помагало. Тоді я догадався і засюрчав що було сили у польовий військовий свисток. Галас стих, але лише на коротку хвилю. Я засвистав удруге, але вже не було попереднього ефекту.

Старші віком жінки кричали щось про «чорну книгу», шарпали дівчину за рукави, що стояла бліда, тремтячи, з заплаканими очима. Я наказав міліціонерові розв'язати мотузку і визволити дівчину. Спротиву – не було... Я наказав передати її нам. А ми розберемо її провину і покараємо її по закону. Як доказ її вини мусимо мати книгу... І я простяг руку та відібрав тасмничу книгу... В цей момент до школи під'їхав драбинястий віз, запряжений парою добрих волів. На високо вимощеному сідалі сидів молодий, безногий, добре відгодований вояк. Всі затихли... Кілька чоловіків обережно знесли безногого з воза і посадили його на столі-катедрі школи.

Всі намірились слухати прибувшого. Його балачка була традиційною вояцькою скаргою на страждання його на війні, в окопах, де він кров свою проливав і навіть позбувся обидвох ніг. Говорив він дуже голосно, якимось захриплим голосом. Присутні уважно слухали каліку, хоча, напевно, не раз і не два вже чули його. Я переконався, що увага натовпу вже зосередилась на словах каліки. Наказав підвести до мене дівчину, а міліціонерам оберігати її, коли будемо вести її

до візка... З чверть години балакав вояк і все те саме, те саме. Людям докучило слухати його. Натовп почав розходитись, а коли каліка скінчив та його винесли і посадили на воза, натовп рушив разом з возом. Вийшли і ми з учителькою в середині натовпу, а книгу, з обережності, я держав міцно під пахвою.

Коли ми йшли вузькими вуличками, між гор?дами, то на нас знову почав насідати натовп жінок, а декотрі навіть пробували висмикнути в мене «чорну книгу», галасували і погрожували дівчині... Міліціонери були озброєні карабінами і могли охоронити її зброєю, але цей засіб був непевний та й не потрібний в цих умовах. Коли напади жінок на мене, щоб вихопити книгу, були дужчі і частіші, я рішив позбутися цієї книги, але пильніше охороняти дівчину. Виглянувши попереду високий пліт і густу гордину, я, з усього розмаху кинув досить тяжку книгу на горд. Натовп з диким ревом кинувся перелазити пліт та шукати книгу. Ми ж прибавили кроку і скоро вийшли на широкий київський шлях, де стояв наш візок. Я скоренько посадив дівчину, сам сів для охорони її і рушили в дорогу. Вистояні коні дружно рушили по тяжкій, пісчаній дорозі. За нами вже не було нікого...

Я досяг свого – охоронив дівчину від тяжкої біди. Та тільки тепер я попитав її – а що ж то була за така страшна «чорна книга»?.. Дівчина розсміялася... «Книга, яку будуть переможно нищити петрівські баби, розпалені агітацією київських чорносотенців, була книгою моїх вправ в школі бухгалтерії Бобаря...»

11

Режим московської поліційної держави, що тяжів на шиї українського народу, все більше і більше попушав. Революційної влади село не відчувало і до неї майже не зверталось. А в тяжких випадках користувалося старим методом розправи – самосудом.

На окраїнах одного містечка, недалеко Києва, почалися пожежі та грабунки багатіїв. Відбулись вони по одній і тій же системі і коли пожежа ширилась на одним кінці села, то грабунок, в той же час, відбувався на протилежному кінці села. Через деякий час селяни просліддили і переконалися, що злодіями діяли свої ж люди. Незабаром піймали в чужій коморі двох хлопців. Товкли-товкли їх, поки не назвали вони ще десятьох спільників своїх. Посадили їх всіх в холодню, а між ними і одного жида. Не довго з ними марудились селяни. Придумали кару їм: закопати їх усіх живцем у землю. Повели їх за гор?ди копати собі яму. Яма була довга, як рівчак. В тій ямі ставили рядком злочинців, так що лише голови їх були над землею. А засипаючи голих їх, бо шкода була одежі та чобіт, все питали кожного – хто був провідцем того злочину?.. де поділи награвовані речі та чи не було ще когось запутаного в тій справі?..

Робилось все це шито-крито, рано, вдосвіта, щоби не було свідків самосуду. Але за тим усім стежила пильно родина жида і, коли почався самосуд, батько хлопця пігнався у Київ, до Ради солдатських і робочих депутатів. Рада вислала озброєну рушницями і кулеметом команду з десяти чоловік, яка настигла подію саме в час: земля вже доходила до грудей... засипанці були в стані непритомності... Приїзні оточили місце кари та якнабільше учасників самосуду. Відкопали покараних ще живими і здоровими, поки вони від жаху такої смерті не втратили

розум!.. Випадок спас від жахливої смерті десять українських хлопців. І спас їх один жид!..

12

Великим злом села був самогон, який гнав майже кожен господар, що мав пару горщиків зерна або кошик картоплі. Гнав і споживав, хто більше, хто менше, а всі на зло собі і життю села. В селах же, де були гуральні і в них повні запаси горілки, апетити всіх були безмежні, бо й тут панував погляд, що, як і все колись панське, гуральня стоїть тут лиш до послуг громади.

Такий горілочаний завод стояв в селі Кагарликові, який мав де-які запаси горілки для потреб уряду. І той запас час-від-часу вивозився до Києва. Коли перед Покровою відтранспортували, під охороною міліції та війська, двадцять спиртових бочок, то кагарлицька громада відчула, що їй майже ограбували, і тоді ж ухвалила спирт, що зостався у головній цистерні, розібрати... Міліціонерів, що охороняли цистерну, обеззброїли і поставили свою охорону... Чимало клопоту з тим мав участковий начальник міліції Іван Сокальський, умовляючи селян не робити нічого недозволеного. Але селяни, добре знаючи, що зволікати зо своїм задумом не можна, бо міліція повідомить Київ і буде карати, в найближчий день зробили напад на завод. Розбили колодки біля дверей і дірвались до цистерни, почали точити горілку і пити, хто скільки хотів і міг випити. Біля крану товпились бажаючі найскоріше дістати спокусливий напій. Дужчі з лайкою та прокльонами відпихали слабших. Хто прийшов з відром, на того нападали ті, хто прийшов лише з кухликом, а то й з глечиком. Ті, що чекали доступи до крана, нетерпеливились і задріли тим, хто вже вточив цілісіньке відро, а хто мав повне відро, біг до хати, щоб його випорожнити та стати в чергу по друге... Горілочаний випар п'янив натовп та розпалював його жадобу. Знайшовся хитрий, що прибіг з відром на довгій мотузці і він поліз по драбині, щоб зачерпнути горілки згори. І таких хитрих знайшлося більше: черпали, розливали на голови натовпу, що чекав свою чергу. Але чимало було таких, що з нетерплячки товпились, кричали лізли до бійки, бо боялись, що або до них черга не дійде, або для них нічого вже не зостанеться... Ото один з таких нетерпеливих поліз по драбині ні з чим, але лише щоби пересвідчитись, чи там ще досить горілки. А глянувши в цистерну, нічого у темноті не побачив, і черкнув сірника, посвітити собі... Повітря, насичене спиртовим випаром, в мент загорілось і стався страшенний вибух... Вибух, що запалив горілку у цистерні, обілляв горілкою багатьох, спалив їх та викинув надвір. Але чимало тут же горіло в пекельному вогні, гинули в страшних муках, кричали, хто ще міг, просячи рятунку.

Вибух чули по цілому селі. І всі догадались, що то сталось. Участковий начальник міліції поспішив на місце вибуху, до гуральні, де ще стояв вогненний стовп, де тік до ставу вогняний потік. А навкруги того товпився народ, байдужий, що люди просто живцем горіли в пекельних муках. Ніхто майже не пробував рятувати потерпілих. А чимало було таких, що прийшли знову сюди з різним посудом, щоби захопити, як буде змога, коштовного пиття.

Доступитись до вогню не можна було. Щоби його гасити і відводити натовп від небезпеки, начальник міліції казав вигнати підводи з гноєм, яким гасили потік і

разом бруднили його. Але й ту загиблену рідину люди забирали в посудини і вдома фільтрували її, як вмiли, та те й пили.

Коли вигорів весь запас горілки і можна було досягнути до місця катастрофи, то люди побачили жахливу картину: біля цистерни лежали обгорілі трупи людей, яких ніхто не міг розпізнати – волосся на голові не було, шкіра на животі потрескала, з одержі й сліду не було. Погорільці лежали горілиць, з обома руками на грудях, наче силкувались їх розірвати. Видно їх пекла з середини випита горілка... Животи набубнявіли, наче великі пухирі, а в де-кого й потрескали вони і з них вивалились кишки... Коли хтось хотів уявити собі пекло і грішників в ньому, то тут була правдива картина його!...

Звичайно, ніхто не знайшов винних в цій події. Винні і невинні лежали вже у братській могилі...

13

(Пам'яті Віктора Мусійовича Чехівського)

Кагарлицька подія нікого не навчила. А коли й стала прикладом, то лише лихою стороною...

Незадовго після неї закликав мене голова Повітової Земської Управи Т.П. Преснухін і, схвилюваний, казав мені, що дістав від управителя свого маєтку телефонічне повідомлення, що на їх гуральню напали озброєні місцеві селяни і розібрали увесь спирт, що там ще був. Всім, хто ставив їм опір, тобто міліції та сільській Управі, загрожували розстрілом. В ближчі дні запроектовано розібрати маєток. Управитель хотів вивезти, що цінне, у Київ, але йому заборонили це робити, а його держать під домашнім арештом. Ніякі прозьби, уговори його не впливають на розшалілий натовп...

– Може статися те ж саме, – казав він, – що сталось у маєтку московського богача Дураліна, де винесли з палацу цінну меблю, піано, тощо; навіть поздирали зі стін великі портрети та образи і спалили їх разом з чималою бібліотекою; порубали кращі дерева у 15-ти десятинному парку та 12-ти десятинному фруктовому саду... Жаль і жах, що там діялось!...

Звичайно, міліція безсила перешкодити і спинити цей вандалський і нерозсудливий вчинок селян... Ніяка агітація не впливає на одурманені голови селян. Я звернувся до військового начальства і вам у поміч приділять озброєний відділ вояків зі старшиною на чолі. Вони виїдуть потягом, а вам до розпорядности вашої даю наше управське авто. Ви там заїдете безпосередньо в маєток і не мусите йти якийсь кілометр від станції, бо коней вам не можуть вислати. Тільки вертайтеся ним назад!..

За кілька годин я під'їжджав до маєтку і одразу не без пригод. Спускаючись з прикрого горба в перелісках, я зо всього маху об щось чоркнувся шапкою, хоча дерев тут не було великих, а шапка злетіла з голови. Під горбом тим стали, і я пішов по шапку, довідатись, чому вона злетіла. Тут я побачив, що лише випадок спас мене, що я разом з шапкою не стратив і голови: поперек дороги на горбі був протягнений міцний дрiт, безперечно злочинною рукою. І якщо би він був протягнений трохи нижче – прощай моя голова!.. Це було моє щастя, але разом з тим попередження, що тут на кожному кроці чекає мене лиха несподіванка...

Коли я в'їхав у економію, то мене там зустрів молоденький старшина Богданівського полку, що зо своїми людьми прибув якусь годину раніше і підгодував їх. Я хотів перше всього побачитися з управителями маєтку та почути все, що сталося за останні дні та години.

– Вчора прибули до нас «Вільні Козаки» з окружних сіл. Вони поставили свою сторожу навколо гуральні і нікого туди не пускали. А сьогодні мають обійти село і витрусити забраний спирт...

Пішов я також в сільську Управу. Побачився з місцевим старостою і питаю, як то воно буде далі?.. Молодий, енергійний староста, видно з військових, не задумуючись ані хвилини, відповів: «Та що ж, буде так, як громада ухвалить, вона є господарем села...». «Добре, – кажу я, – але ж треба господарити розумно». Тут перебив мене староста різким, образливим голосом: «Як вміємо, так і піємо...», – різко відвернувся від мене. Я залишив далі балачку з ним, подумавши, що вченого не навчиш вже...

Я порадив старшині все таки обійти гуральню, роззброїти сторожу, бо не знати, яким духом вона дихає, та поставити своїх людей на час тусу села. Це йому вдалося зробити без жодного опору. Всі рушниці Вільного Козацтва були в наших руках.

Але не встигли ми провести цю операцію, як до нас підійшов молодий, бравий хлопець у чимерці та високій смушковій шапці й відрекомендувався, що є значковим Отамана Вільних Козаків. Отаман же перебуває зараз в школі і просить вас до себе в спільній нам справі. Старшина вернувся в економію, до своїх людей, а я зі значковим пішов в школу.

Школа була з півкілометра від економії, в селі. Підходячи до села, я помітив за окопом озброєну сторожу Вільних Козаків... Я подумав: «Селом тепер керує молоде селянство з військових і до того ще добре озброєне...».

Майже на порозі школи мене зустрів чоловік середніх літ, зовсім інтелігентського вигляду і назвав себе Отаманом загону Вільних Козаків села Гороховатки. При назві села в мене затремтіло серце і пролетіла в пам'яті згадка про милу мені родину панотця Чехівського, що походила з цього села, і в яких я гуляв на весіллі одної з дочок саме перед оголошенням I-ої Світової війни. Я також назвав себе – яко начальника Повітової Міліції і глухо додав своє ім'я і прізвище. Отаман просив сісти мене хоча би на шкільній лаві і тут же перепитав мое прізвище.

– Богацький – кажу я.

– Павло Богацький? – ще раз перепитав він. – Може редактор часопису «Українська Хата»?..

– Так., – притакнув я. – А ви звідки мене знаєте?..

– Я ваш бувший передплатник і читач., а також член видавничої спілки «Українська Хата» в роках 1913–14, що повстала між співробітниками п. Віктора Дубровського, між молоддю, що працювала під його керунком в річній сторожі на Дністрі... Але вас я знаю давніше через п. Віктора Чехівського, що організував в нашому селі відділ українського революційно-бойового товариства «Вільна

Україна»... ви ж приїжджали вчити нас, як поводитися зі зброєю і боротись з озброєним ворогом в місті, на вулиці, в домі тощо... То все в наші часи придасться!..

Я тремтів від радості. Схвильований, зірвався з місця і обома руками потиснув його руку, простягнуту назустріч. На довшу хвилину ми замовкли, схиливши голови, з глибокої пошани до нашого любого товариша, що впаав в бою у Першій Світовій Війні...

Ще більше хвилювала мене згадка про Володимира Мусійовича Чехівського, мого учителя і друга, що пізніше згинув у большевицькій неволі, засуджений на процесі Союзу Визволення України... Вічна їм пам'ять!..

– Але годі солодких і гірких спогадів, – кажу я. – Почнемо робити те, до чого прикликала нас біжуча хвиля...

Отаман запропонував мені спільно з ним об'їхати село та обшукати і відібрати розграбований спирт. Щоби не думало село, що це є дозволеним, та не пускалось на дальшій грабіж і руїну маєтку. Він закликав значкового і наказав прислати десять молодців, що підуть з нами.

Ми вийшли і сіли на старенький візок та поїхали до Управи села, куди мали зносити селяни добровільно спирт, що його взяли. В Управі ми застали кількох селян, що принесли по малому кухлику спирту. Двоє козаків приймали принесене. Але ясно було, що добровільно не вдасться зібрати розібране – треба робити обшук. І ми почали його з першої хати. Козаки шукали в хаті: на полицях, під лавою, під горщиками та макітрою, в печі за заслонкою; в коморі – в скрині, в мішках зі збіжжям... далі: в клуні, в хлівцях, всюди, де тільки можна було сховати посудину з напоєм. В кого був на току стіжечок збіжжя, то й там шукали, піхаючи довгим дрюком...

Одночасно зі спиртом відбирали і різні військові речі та награбовану військову білизну, одержу тощо, що необхідно було передавати новим формаціям українського війська. Зібрані речі клали на візок, під догляд одного козака, який помалу тягнувся за нами.

Наші конфіскати мовчки приймали чоловіки, лише де–котрі відмовляли, що нічого не мають. За те з великим протестом, криком і лайкою зустрічали нас жінки.

Щоби більше хат обійти, ми розділились на дві партії... На воротях одного обійстя зустрів мене військовик суворий, який гостро заявив, що у нього нічого немає. Але ми вже не вірили нікому, бо часто то була неправда. Хлопці швиденько оббігали надвірні будови, а я пішов до хати. Тут господар сказав ще раз, що нічого не має, а в той мент хлопці знайшли під великою макітрою глечик зі спиртом.

– Пощо ж говорите неправду? – сказав я.

– То я собі купив... то моє! – буркнув злобно господар.

– Це неправда! – відповів я. В той мент військовик згинається і з–за халяви витягає ножа та замахується ним мені просто в груди. Я швиденько відступив крок, другий назад і проти напасника наставив револьвера, що був у мене за пазухою в шинелі. Військовик солоденько всміхнувся і промовив, що то він жартував. Після таких жартів я був подвійно обережним і ніде не заставався без свідків...

А заросле рижою бородою обличчя, нечесана голова і розхристана шинеля – вбили мені у пам'ять на довший час...

Короткий осінній день не дав нам можливості обійти якнайбільше хат, а тим часом на візку було наворачено чимало награбованих по шпиталях, військових складах майже неуживаних речей... Всі ми вже потомились. І не стільки зібрали, скільки роздратували селян. А після інциденту з військовим прошибла у мене думка: чи є рація в нашій роботі?.. І порадившись з отаманом, ми кінчили наш обхід, а зібрані речі наказав везти до сільської Управи, під догляд та відповідальність голови її.

Я не міг вже сидіти у переповненому візку і став на штельвагу, чекаючи свого фірмана. В той мент побачив, що один чоловік з натовпу, що держав в руках рушницю, обернув її цівкою до себе і замахнувся, щоби мене вдарити, але я в мент скочив з візка на другий бік... Великий натовп жінок, що оточував візок, скористувався тим ментом і кинувся розтягати, хто що попав, зібрані речі під дикий регіт задоволених жінок. За хвилин кілька на візку не зосталося нічогосінько. Навіть зникла драна подушка з сідала візка... Підійшов отаман і з боєм серця зауважив, що здобич наша занадто мала, але і її треба передати в економію. Ми від'їхали до школи, де я розлучився зі своїм приятелем. Переночувавши в економії і давши певні накази міліції, я від'їхав до Києва, не привізши нічого втішного п. Преснухіну...

14

Одним з епізодів збройної боротьби України з московськими більшовиками було большевицьке повстання національних елементів у Києві в ніч проти 29 січня 1918 року. В оборону столиці та Української Центральної Ради, яка не припиняла своєї законодавчої праці, стали тільки добровольчі частини та Вільне Козацтво, що формував М. Ковенко. Кілька днів гупала їх гармата з-за Дніпра. Большевицькі частини зайняли Печерське, Арсенал, Старе Місто, Поділ, Вантажну Станцію, а їх броневик проривався з Димієвки по Васильківській вулиці до Ділової, де були касарні в той час артилерійського дивізіону. В ці дні я виїжджав з Києва у ближчі до Києва участки, щоби розвідати про настрої та поведінку селян в ці непевні дні. Виїжджав вже верхи конем, що опинився без господаря в Биховському участку. Кінь доброї англійської породи, він-то став служити мені, як засіб пересування в повіті. Побувши кілька днів в різних селах, я одного січневого дня повернувся до Києва, не знаючи, що сталось тут. А по дорозі до хати рішив вступити до Військового Міністерства, щоби дістати ордер на одержання в Арсеналі ухвалених давніше трьох тисяч карабінових набоїв для озброєння сіл. Особливо сіл, що оточували Київ та терпіли від грабіжницьких нападів дезертирів з московських частин.

Ордер був готовий вже давно і урядовець, не гаючись, знайшов та передав мені його за моїм же підписом... Я поїхав по Олександрівській вулиці на гору до Миколаївських воріт і не доїжджаючи до них побачив на трамвайових лініях обірвані дроти і двох коней, що впали один вправо, другий вліво від лінії, вбиті електричним струмом. Обернувшись на кульбаці до свого джури, я остерігав його, щоби він не наступив на смертельного дрота, що лежав нам на шляху. Зосередивши всю свою увагу, щоби не зачепити небезпечного дрота, я помітив, як з Миколаївських воріт вибігло кілька озброєних рушницями людей і, підбігаючи до нас, кричали:

– Слазі!.. Слазі!..

Ми спинили коней і злізли на землю. Вмить нас оточило кілька червоноармійців і один, видно старший, гукнув:

–Ступай!..

Ми рушили, коней вели за собою; увійшли у ворота і пішли за провідником по Миколаївській вулиці до арсенального будинку. По дорозі я почув радісний вигук:

– Ну і гуся поймали!..

Тут я згадав про небезпечний ордер, який в мене знайдуть при обшукові і, звичайно, не поглядять мене по голові... Я рішив за всяку ціну його позбутися. Тоді я скоренько зімняв його в щонайменшню галочку і, підносячи хусточку до носа, кинув її до рота і почав щонайенергійніше її жувати, звичайно, під прикриттям хусточки.

Ми підійшли до штабу їх. Старший наказав одному з червоноармійців подержати наших коней і всі тут присутні обступили їх і оглядали та мацали мою новеньку, з синьо-жовтої шкіри, кульбаку.

– Пайдьом!.. – звернувся до нас старший. Ми вступили з ним у потік большевицьких вояків у цивільному і військовому одязі, зі зброєю в руках найрізноманітнішою: рушницями, обрізами, револьверами, ручними гранатами. Ми поволі просувались на другий поверх будови, а я все працював щелепами, щоб змолотити мій небезпечний ордер до стану м'якої маси, якого вже не розгорнеш і не прочитаєш. І перед дверима їх штабу я виїняв з рота м'яку галочку і непомітно опустив її на діл, де по ній ступали сотні людей. Тяжка вага спала мені з грудей. Я тепер поводився вже певніше і почав думати, що буду говорити. Моя зброя – шабля та револьвер – збільшувала небезпеку. Але червона опаска на руці могла підказати їм, що я большевицький сторонник... інший і не ліз би сюди.

Коли перед нами пройшло десятків два-три людей, яких переслухав і справи залагоджував миршавий і підсліпкуватий жидок, прийшла черга до нас. В його рішеннях та ліквідації багатьох справ було чути короткі два слова:

– В Круглую башню!

І відповідь ще коротша:

– Пайдьом! Наш конвойний оповів, як ми попались їм. Той факт, що нас не піймали десь, а що ми самі прийшли до них, викликав певне довір'я до наших слів.

–Хто ви? – спитав секретар.

Я назвав себе і додав про мою ролю на селі, тикнувши пальцем опаску на лівій руці.

– Пачему ви прієхали сюда?

– Чтобы получить директивы з центра. Ситуация на селах усложняется. Без руководства центра можно наделать много промахов ...

– А вот оружие свое вы должны сдать. Что имеете?

– Да вот пашку да револьвер, которые мне также необходимы... время спокойное...

– Нет, нет!... нельзя... Пашку можете себе оставить, а револьвер должны сдать.

З тих слів жидка я відчув, що він трактує мене лише як робітника їх на селі. Не обшукує, не погрожує, як багатьом перед нами. Я став смілішим і відстоював свою зброю. Звичайно, відстоював лише щоби відвернути його увагу від чого іншого.

– Нельзя! – повторив він. – Нам револьвери нужни, а шапку можете себе оставіть...

– А, так?... – подумав я, – так дайте мне расписку в полученії от меня револьвера... Ведь это не мое оружие. Я его получил также под мою расписку... В цю хвилию у кімнату увійшов великий, дебелий, з чорною бородою чоловік. Це був ніхто інший, як Гамарник, керівник Київського міського повстання, провідник арсенальських робітників, а пізніше видний большевицький сановник, правда, розстріляний за ежовщини, як і багато інших.

– В чом дело ? – запитав він.

Секретар розповів йому, назвавши мене вже товаришом.

– Ну, что же... дайте ему расписку... – і вийшов з кімнати.

Я мовчки чекав на розписку, а коли секретар простяг її мені, то я попросив ще дати печатку на неї. Він і печатку прибав. Діставши розписку до своїх рук, ми з нашим конвоїром вийшли на подвір'я. Тут дістали наших коней і пішли знову до Миколаївських воріт спокійно і помалу, певні, що нас вже ніхто не задержить, знаючи, що ми вже були на свободі. Папірець з большевицькою печаткою служив мені за пропуск, бо ж його ніхто не читає, лише дивляться на печатку з серпом і молотом. Ми знову пройшли обережно мимо вбитих коней, минаючи смертельні дроти, і лише тоді сіли на коней і виїхали в безпечну зону.

Так ми вирвались з большевицького полону, аж заїхали в Круглу Башту, що була большевикам–арсенальцям за в'язницю і місцем розстрілу їх вояків.

15

З кожним днем все далі й далі поширювалась підбольшевицька територія. З Димієвки по Васильківській вулиці дійшли вони до Ділової вулиці. Тут вони були панамі. З вантажної станції били гармати, які досягли до дому проф.М. Грушевського, запалили його і знищили великі та дорогоцінні колекції його та художника-маляра Василя Кричевського. По Васильківській вулиці пересовувались панцерні авта та обсіпали людей і доми кулеметним вогнем. Канцелярія повітової міліції була вже в їх районі, де було і моє приватне помешкання, вже поцілене гарматним стрільном.

При допомозі моєї «перепустки» до Ділової вулиці, де була касарня якогось-то дивізіону і куди я переніс канцелярію повітової міліції, перевів десять коней міліціонерів і свого любого Аскольда (так назвав я коня, що вивозив мене верхи). В паркані касарні був пролом, де стояла добре озброєна сторожа. Мене тут вже знали і пропускали вільно далі. З воріт касарні я вже без затримки виходив на Васильківську вулицю, хоча й не раз бувало, що йдучи по Васильківській вулиці, попрі стіни домів, по мені тьохкали рушничні кулі. Та годі було робити такі ризиковані прогульки, і я перевів родину до її батьків на Виноградний проулок в Липках, а сам переночовував у різних пунктах, не опанованих ще большевиками.

Так я перебув страшні Мурав'їовські дні і владу лютої большевички Євгенії Бош у Києві.

Після ліквідації большевицького повстання в Києві та перемоги українських частин над ворожими військами та вступу їх 1 березня в Київ, я дістав деякий зв'язок з повітом. Ось тоді наспіло повідомлення, що на Білогородських полях лежить вбитий вояк. Я мусів виїхати на місце і зробити дослід – хто він, довідатись про обставини вбивства і, нарешті, поховати його в тимчасову могилу.

Після ліквідації большевицького повстання в Києві та перемоги українських частин над ворожими військами та вступу їх 1 березня в Київ, я дістав деякий зв'язок з повітом. Ось тоді наспіло повідомлення, що на Білогородських полях лежить вбитий вояк. Я мусів виїхати на місце і зробити дослід – хто він, довідатись про обставини вбивства і, нарешті, поховати його в тимчасову могилу.

На полі, далеченько від дороги, чекало на мене троє міліціонерів з Білогородки. Вбитий був середнього зросту. Лежав він лицем до землі. Оглянувши навколо нього ширший простір, ми не знайшли більше нічого, крім високої старшинської смушкової шапки. Одягнений він був у дві так звані гімнастюрки. На ногах були лише домашні виступці.

Коли вбитого перевернуто було догори лицем, то видно було на грудях та на долонях рук опалені рани. Можна було думати, що при пострілах револьверних вбитий хапався за цівку револьвера. Куля пробила йому руку і застрягла в грудях його. Але разом з тим був постріл в голову, який розсадив її так, що годі було пізнати по лицю – хто він. Одежа була покровавлена.

В одежі вбитого, в кишені нижчої сорочки, яка, певно, була його постійним вбранням, ми знайшли: в одній – чисту, білу хустинку до носа, а в другій – шпальти статті Євгена К., що друкувалась в часописі «Рада». В статті автор гостро виступив проти члена Ради Солдатських та Робітничих Депутатів П'ятакова, який ганебно нападав на українців за їх сепаратні виступи, які трактовані були, як «ніж в спину революції»... Виникла думка: чи не є це труп молодшого П'ятакова, який зник десь в ніч під Новий Рік. Його зникненням якийсь час пильно займалась київська преса, звичайно, московсько-жидівська. Були різні здогади: одні писали, що його схопили українці-самостійники та втопили його в Дніпрі. Цю версію я здибав у чеській соціалістичній часописі. Другі – що його розстріляли знову таки ніхто інші, як українці, його політичні вороги, і десь вбитого закопали... В ту ніч над Києвом впав великий сніг і жодних слідів навколо дому П'ятакових не можна було знайти, хоча їх дуже пильно шукали. Все говорило за те, що вбитого вивезено живим поза місто, в поле, і тут відбувся фінал трагічної боротьби його з українцями. Зникнення П'ятакова зосталось таємницею і скоро забулось. Сніг в полі розтанув і труп знову нагадав про себе. Нагадав аж надто криваво: коли згадати Крути і десятки розстріляних Мурав'їовим як відплату за його смерть, то була вона оплачена стократно...

Оглянувши ще раз трупа та навколо нього, ми викопали яму тут же під кущем та поховали його. Знайдені речі я забрав з собою. А здогади про вбитого – хто він був, залишились моїми здогадами до якогось часу.

Пізніше, восени 1918 року, коли я перебував у німецькій в'язниці, арештований по ділу банкіра Доброго, тут, в тюрмі, під час нашої розмови-прогульки, підійшло до мене двоє молодих людей, яких по одежі можна було вважати за військових, обидва мені назвалися (запам'ятав я лише прізвище одного – К.), що є хорунжими бувшого Богданівського полку. Вони хочуть розповісти мені, як відомому українському патріоту і громадському діячеві, про одну подію, якої вони є виконавцями. Я згодився їх вислухати...

– Ми з патріотичного почуття, по власній ініціативі, в ніч під Новий Рік викрали з дому молодшого П'ятакова і вивезли верхи аж під Білогородку, тут і розстріляли його. В ту ніч випав великий сніг і покрити наші сліди від його в пустім полі. Хто є виконавцем того зникнення П'ятакова невідомо досі. Передаємо цю таємницю вам, щоб при потребі ви її використали.

Мій здогад оправдався. Таємниця зосталась в мене.

16

В березні місяці 1918 року після вступу у Київ українського війська, а згодом і німецького міської голова Рябцов почав турбуватись, щоби міську міліцію, що в час большевицького панування в Києві розбіглася, зібрати і організувати. Начальник міліції м. Києва, поручник Лепарський, великий ворог українців, десь зник і на його місце п. Рябцов вже мав заступника, полковника (?), мого однополчанина по Луцькому піхотному полку. Але український уряд хотів мати на цій посаді певного українця і запропонував мені перейти з повіту, де я прослужив 11 і пів місяців, в місто. Пропозиція була скритою формою наказу і я згодився. Діставши призначення з міністерства на папері, я зараз же з'явився в Штабі Міліції. Тут я застав протеже п. Рябцова з папірцем в руках, який, довідавшись про моє призначення на цю посаду, мовчки вступився.

На другий день я наказав зібратися урядовцям Штабу і участковим начальникам, познайомився з ними та розповів їм мої вимоги по службі. Казав подати відомості про стан кожного участка на сьогоднішній день і зараз же оповістити про набір міліціонерів, що робити треба дуже і дуже обережно, за порукою сільських чи міських управ, інакше до нас посуне непевний елемент.

Незабаром я подав п. міністрові внутрішніх справ доклад про формування міліції з елементу зовсім свіжого; найкраще би було перевести набір в Галичині з поміж людей досвідчених і певних. Мій проект був розроблений і прийнятий міністерством. Згодом були нав'язані зносини з отаманом Індижевським, який і почав вербувати так званих «заводових жандармів» з українців, старших людей, перші кадри яких наспіли до

Києва вже від уряду ЗУНР в початку року 1919.

17

На Великдень я об'їхав всі участки. Привітав увесь персонал зі святом та ознайомився зі станом кожного. Участкові начальники були, переважно, люди військові, солідні, досвідчені. Почувалось, що увесь апарат будується міцно, з певного елементу. Коли б й попався якийсь шкідник з поміж рядових міліціонерів, то він в гурті певних людей не міг шкодити цілості.

Успіхом моєї організаційної праці дуже цікавився міністер внутрішніх справ п. д-р Михайло Ткаченко, якому я щодня з'являвся з докладом. Ось якось в час такого докладу п. міністер довірочно повідомив мене, що незабаром міністерство переведе арешти де-яких людей. Арешти будуть переводити старшини для доручень міністерства по ордерах самого пана міністра. Міліція надвірна мусить їм допомагати, але знати про це можуть лише участкові начальники. Я прийняв до відома це повідомлення, але не надав йому більшого значення...

В скорім часі після того в ніч на 25 квітня був арештований банкир Добрий, жид, що працював на користь німців і, звичайно, на шкоду нам, скуповуючи по шпиталях ліки та різні лікарські препарати, яких німцям особливо бракувало. Арешт Доброго німці потрактували, як арешт свого довіреного чоловіка і без порозуміння з нашим міністерством внутрішніх справ почали робити арешти наших поважних людей..., а між ними першим був я.

18

Для охорони спокою та порядку в місті і навколо його крім нашої міліції був приділений штабом німецьких військ ще окремий відділ під керівництвом майора Мюллера. Під його особливою увагою була та частина міста, де були приватні помешкання командного складу німецьких військ та їх штаби тощо. А також не меншою охороною їх користувалася Вантажна станція, де постійно знаходились бочки спирту, що приваблювали певний елемент київських народних низів. Тут щоночі проти них торохтіли кулемети та рушничні постріли...

27-го чи 28-го квітня я, по дорученню командувача київської округи, полковника Шинкаря, заїхав у штаб німецьких військ запитати в майора Мюллера, з яких причин і з чийого наказу були розміщені на високих домах міста кулемети і взагалі посилено його озброєння німецьким військом без порозуміння з нашим урядом. На мої запити я не дістав ясної та одвертої відповіді. Німець крутив і казав, що то, певно, зроблено з розпорядження начальників тих частин, які містились в тих домах або в яких розміщені штаби і різні установи німецького війська. А ціла ця справа у відповіді його носила характер дрібниці, на яку не слід увагу звертати... Виявляючи на обличчі незадоволення відповіддю, я встав і попросився з майором і пішов одягатись біля виходу з великої приймальні. Біля порогу окликнув мене майор і підійшов зі словами:

– Хвилиночку!... З вами хоче познайомитись генерал... і просить вас у свій кабінет... Прощу!... – і майор пішов уперед у дальші кімнати.

В одній із кімнат, що виходила вікном на Хрещатик (а займали вони великий чотирьохповерховий дім бувшого Повітового Дворянського Зібрання на Хрещатику біля Міської Думи), стояв біля вікна стіл генерала, а властиво, головнокомандувача німецьких військ фельдмаршала Г. Айхгорна і при ньому сидів генерал. Я привітався з генералом по-військовому. Генерал встав і, обернувшись до мене, простяг мені руку та досить привітно всміхнувся. Генерал просив сісти і сам сів. Говорили ми при допомозі перекладача, того ж майора Мюллера. Генерал питав мене, чи стала мені у пригоді та охорона, яку вони післали мені в допомогу. Я подякував. Генерал додав, що в разі потреби цю частину вони можуть збільшити...

Питає також мене, чи Київ був завжди такий неспокійний, чи то лише революція так зіпсувала нарід... Але нічого, ми з вами наведемо тут повний порядок...

Називав мене генерал «гер отаман». Коли говорив, то дивився у вікно і по короткій розмові піднісся та попрощався. зі мною, знову простягаючи мені свою руку. Я потис її і повернувся до дверей. Зробивши кроків два–три, мені заступила дорогу, навідаючи на мене, широкоплеча постать німецького штабового старшини, зі словами вимовленими шкаредною московською мовою:

– Ви у нас в плену!... – і грубезною постаттю своєю тиснув мене вглиб кімнати попри великий круглий стіл. Я цілковито не розумів, що зі мною діється: хвилинку назад генерал балакав зі мною, хоча й не щиро!... а ось вже і не дивиться, що діється у нього за плечима. Ясно, що то не інакше, як раніше підготоване...

Але що то значить – ви у нас в плену!...

Чейже ми не вороги, здається, і тут не поле битви? Вирази: ви арештовані!.. дозвольте вас обшукати, ступайте за мною!.. – я не раз чував від царської поліції чи її жандармів, але не те, що я почув тут, в кабінеті високого сановника німецької армії...

Потиснутий нахабною постаттю, я оступався все назад і назад вглиб кімнати. Тут мене оточило кілька молодих старшин, які почали не роздягати мене, а буквально зривати з мене одіжку. В кишені мого френча знайшли мій записник, який відклали на стіл, а мене запитали, яка є адреса міністра військових справ п. Жуківського, міністра внутрішніх справ п. Ткаченка та прем'єр міністра п. Голубовича. Я відповів, що не знаю, що наче б здибувало їх.

Переглянувши всю одіжку, казали мені одягатись і нова постать повела мене, поза плечима генерала, в довжелезну залю, вздовж якої стояли столи та довгими рядами крісла. Можливо, то була зала засідань дворян, а в німців – їдальня. Мене повели в один з кутів залі, де стояло два крісла та круглий столик перед ними. За той столик і посадив мене гер капітан. А коли в тій же хвилині в залю увійшло двоє сильно озброєних вояків у шоломах, то капітан поставив їх у поготівля та, наказуючи, почав кричати їм, тикаючи пальцем в мене:

– Шісен!.. шісен!.. – притупував він ногою і погрожував мені. Це він проробив ще пару раз, а тоді, задоволений, вийшов з залі.

Крісла були вигідні, широкі і м'які. Але проти мене стояло двоє вояків, раскарачивши ноги та навівши на мене свої важкі револьвери: я силкувався зрозуміти, де я і що діється зо мною. Сон це чи дійсність. Я дивився через вікно та бачив вікна нотаріальної канцелярії мого знайомого п. Сумневича. По даху весело поскакували жваві горобчики, як би то в світі нічого не сталося... Але що то значить – «ви у нас в плену!» – та шукання адрес деяких наших міністрів... Та я в Києві ж, в столиці України, де живе і працює наш уряд і українські люди. Чи не нам треба би було сказати це німцям?.. Що це? Чи це не сон і не треба щипнути себе за руку?.. Ні, це дійсність! але якась дивна й огидна дійсність... І так міркуючи, я непомітно заснув. Напнуті до крайності нерви мої не витримали і здалися...

Розбудив мене сержант, що прийшов з новою зміною сторожі і наказав мені йти за ним. Він і я, в кліщах двох озброєних вояків, довгенько плунались по коридорах двох поверхів. Завів він мене наче б у піддаше, в маленьку кімнатку, що

служила німцям за арештовню. Кімнатку освітили і залишили мене на самоті – вояк стояв по той бік дверей...

По звичці російських царських арештантів, я почав студіювати обстановку кімнати: в стелі – маленьке віконце, через яке видно лише дахи сусідніх домів. З меблів була лише одна маленька і вузька лавочка, на якій і не всидиш і не ляжеш, бо коротка і вузька. Але все таки добре, що є. Далі від нудьги і цікавості я почав знайомитися з моїми попередниками: тут різними олівцями та різними мовами списана біла стіна. Були тут поляки, жиди, але переважно наші люди. Одні тільки розписалися, інші прощалися з родиною і товаришами, а знову інші пробували жартувати, але це був передсмертний жарт. Між написами я знайшов досить примітивний малюнок і філософське речення – «в тяжких обставинах найкращий вихід це уміння знайтися»... До тих розумних і справедливих слів додано малюнок: людина, що не вміщується на лавочці, лягає лиш спиною, а ноги задирас на стіну. Я всміхнувся і, задоволений, і собі спробував цей спосіб відпочинку. І, вмостившись досить вигідно, я знову заснув, зморений і голодний...

Як довго я спав – не знаю, але пробудив мене брязкіт ключів та стукіт дверима. Я скоренько сів по-людськи на своїй лавочці і тут почув гострий запах вояцької страви, яку принесли мені. Я накинувся на їжу і совісно висьорбав все, що було в менажці. Тепла їжа мене ще більше розморила і я почав готуватись до дальшого сну, та нові відвідини перешкодили мені. Я почув, що двері відчинені, чимсь шурнули по долівці і все стихло. Я, цікавий, підійшов до дверей і у півночі пізнав свій куфер; відчинивши його, я знайшов там свій плащ, якого я залишив у роздягальні Штабу, перед арештом. Знайшов білизну, необхідну мені в арешті, необхідний коц і подушечку. Все це говорило мені, що німці були в мене дома і дістали ці речі від дружини. Значить, вона знає, де я і що зі мною сталось, що не вертаю додому... Це мене трохи заспокоїло... Можна би вже лягати спати, але немає на чому, мушу вертати до уживаного вже способу...

Проспав я не менше як до півночі і почув, що двері знову відчинились та увійшов той самий сержант, з великим ліхтарем в руках, казав узяти свій куфер та йти за ним. За нами йшла сторожа. Довго-довго йшли ми униз по прикрих східцях. А пройдемо обережно один марш і станемо, мов чогось чекаємо... Чим нижче ми по сходах спускались, тим чуткіше чуємо гурчання мотору. Північ, півночі, глибокий колодязь дому, гараж і клацання зброї – все це нагадувало оповідання, що німці своїх арештують або стріляють в себе в гаражі або відвозять на Лису гору і там їх кінчають. Але за що? Яка моя провина? Чи не те лише, що я український урядовець?...

Під акомпанемент мотору ми зійшли по прикрих східцях у чорний двір дому. З воріт падав світ і я бачив, як шість вояків оточили велике авто, куди всіло двох і мене посадили між собою, а поруч шофера всівся сержант. Авто рушило, а я подумав: «Чи не на Лису Гору?» І в той мент почув, що авто звернуло по Хрещатику до Олександрівської вулиці і далі нею попри 279 історичний Музей аж до Миколаївських воріт, а за ними звернуло праворуч на шлях до Звіринця та на Лису Гору. Так! – значить, мій здогад був правдивий... Але я й вини своєї не знаю.

Не знаю, чи не сталося щось там, в місті, під німецькими багнетами, що змітає всіх і вся, хто стає їм на дорозі.

Міркуючи так, я відчуваю, що авто звернуло круто вліво, у двір якогось більшого, ще освітленого будинку. А скоро воно стало і ми всі висіли, до мене підійшов німецький старшина, відсалютував мені і просив йти за ним. Говорив він не так, як попередні, а лагідно, поводився чемно. Ми увійшли у будинок, де була колишня Олексіївська військова школа. Коридором пройшли кілька кімнат і зайшли в одну на другому поверсі. Старшина через перекладача сказав, що в цій кімнаті я маю пробути якийсь час. Показавши на сержанта, що стояв осторонь, додав, що він призначений мені для зв'язку та для інших моїх потреб. Сержант побажав мені спокійної та доброї ночі, вийшов. Сержант-перекладач говорив польськи і ми порозумілись. Він ще попитав, чи не маю якихось потреб і, діставши від мене відмовну відповідь, вклонився і вийшов. Я скоро прилагодив постіль, таки правдиву постіль і, пригасивши світло, ліг і за пару хвилин заснув...

19

На слідуючий день о шостій годині я почув голосне – «ауф!»... Цим почався мій тюремний день. Принесли мені кухлик кави, тобто якоїсь темної бурди, грамів 200 хліба, вже з українського збіжжя, брусочок штучного меду, який на початках мені навіть смакував. То все тяглося не більше півгодини. Поснідавши, я почав знайомитись з обставиною: в рамі великого вікна, на тлі неба, висилась висока Лаврська Дзвіниця, з висоти якої доносився дзвін кожної півгодини і години, поважно, маєстатично. Тут згадалася легенда про дзвіницю... Ближче перед вікном стояли густі кущі розквітлого бузку. Між ними виднілась стежка, якою, здавалось, ніхто не ходив. Оглянувши убогу обстановку, я кілька раз перейшов вздовж кімнати і почув себе дуже втомленим нервово. Ліг і непомітно заснув. Спав до дванадцятої години, коли мене збудив протяжний дзвін високої дзвіниці. Скоро принесли мені обід, тобто традиційний німецький «айнтопф», яким я насолоджувався цілий час свого перебування в німецькому арешті...

Трохи підкріпившись по обіді, я почав роздумувати, що привело мене сюди, чому це я попав у німецький «полон», коли все навкруги було спокійне і без змін. Все, що сталося зо мною в минулу добу, було для мене загадкою і великою несподіванкою...

Переступаючи по кімнаті, я зачув за стіною глухий кашель. Це мене підбадьорило і переконало, що за стіною був у мене сусід. Значить, я не один попав у німецьку клітку!... Я почав пильно прислухатись. Кашель повторився. Я відповів на нього також голосним кашлем, а опісля почав стуком викликати сусіда на розмову: три удари з перервою по три стуки. Але, на жаль, жодного відгону не досяг. Сусід мій чи був незнайомий з тюремною азбукою, чи не осмілювався вести недозволену тюремним режимом балачку. Але все-таки була мені потіха, що за стіною є хтось, що переживав подібну мені сумну долю... І я ламав голову, що сталося в місті, що значать ці арешти німцями українців?... В таких болючих здогадках я пробув кілька днів, до менту, як побачив, що по стежці пройшла в сад якась жінка в чорному під охороною вояка. Я прилип до вікна і напружено чекав, коли вони будуть повертатись з прогульки. І через чверть години побачив на

стежці постать відомої мені української письменниці, Наталії Романівни, дружини міністра внутрішніх справ Михайла Ткаченка, яку німці арештували замість її чоловіка. Ще через кілька днів почув за другою стіною істеричний плач з різними викриками. Про це думав, що то когось катують...

Так минав день за днем, без будь-яких для мене змін. І лише через день п'ять-шість я дістав з рук сержанта пакуночок з білизнами, що був дуже пишно огорнутий українською газетою. Ця передача була мені великою потіхою. В тих зім'ятих аркушах часопису, що були явно підібрані, були інформації про те, що діялось там у місті. А відбувалось в ці дні багато і дуже багато різних новин. Згадано лише про гетьманський переворот 29 квітня при допомозі німецького командування. А напередодні перевороту німецький військовий відділ брутально увірвався в залю засідання Української Центральної Ради у час її важливої законодавчої праці і арештував її двох міністрів: прем'єра В. Голубовича і військового – Ол. Жуківського, а всіх присутніх обшукав... З цих фактів і низки інших виявилось, що німці вже були не союзником нашим, а брутальними окупантами України, які поводитись так, як їм було вигідно.

Від цих новин серце мені похололо, а були вони дуже стримані і пересіяні на німецько-гетьманському решеті. Я бачив, що закликано німців, щоби допомогти вигнати большевиків. Большевиків вигнали і самі ганебно розташувались по цілій Україні.

Але з часописних повідомлень не стало мені ясно – чому арештовано мене та двох міністрів, адреси яких вже німці питали в мене при арешті. Видно є щось спільне між нами... Сумний і приголомшений сумними подіями, я перебував день за днем під тяжким питанням: і що ж буде з Україною та її молодого державою далі?.. Вороги, як не одні, то друзі, насядають на неї і не дають їй вільно жити...

Тиждень зо три по арешті з'явився до мене німецький військовий слідчий, капітан Тройде, той самий, що при арешті так завзято кричав воякам, щоби стріляли в мене. З його запитів я все-таки не довідався, чому мене арештовано. Він зібрав лише мої так звані «персоналії» і з тим відійшов до сусідніх кімнат.

Одним лише він мене потішив, а саме, казав, що буде мені дозволено діставати до читання наукові книжки, звичайно, після його перегляду. І незабаром я дістав з волі кілька солідних книжок, що давали мені велику розвагу і потіху. Читання та прогулянка в саду були мені єдиною розрадою. Так ішли дні, тижні і місяці... В кінці третього місяця я дістав від слідчого, капітана Тройде, акт обвинувачення і тоді лише зі здивуванням я довідався про вину, яку мені і кільком іншим особам приписувало німецьке командування. На суд без вини винуватих з'явилися: прем'єр уряду УНР Вс. Голубович, військовий міністр Ол. Жуківський, я, начальник карно-розшукового відділу української міської міліції Красовський, директор адміністративного відділу міністерства внутрішніх справ Ю. Гасвський та урядник для особливих доручень міністерства внутрішніх справ М. Осипова. Не з'явився лише міністр внутрішніх справ М. Ткаченко, якого німці не знайшли... Всі урядовці міністерства внутрішніх справ були обвинувачені в справі арешту банкіра Доброго, якого було таємно арештовано і вивезено до Харкова під догляд губерніяльного комісара Гр. Степури.

Писати про суд, що був змонтований німцями над нами явно з метою оскаржування української влади і зовсім безправно, не є приємністю. А до того оскаржені вели себе не як повинні би поводитись на своїй землі високі українські сановники: виправдовувались, просили, навіть плакали. Особливо не поважно поведився директор Ю. Гасвський... Тим часом всі ми дістали досить тяжкі присуди... Я був обвинувачений лише в тім, що допустив до арешту Доброго, про що винен був знати, яко начальник міської міліції. А на мою заяву, що арешт був переведений по ордеру міністра внутрішніх справ його урядовцем для 283 доручення – не було звернено уваги. Мене засудили на два і пів роки тюрми з зачетом попереднього сидження.

Після суду всі ми були зведені в одну камеру Лук'янівської тюрми. Не було між нами тільки Ю. Гаєвського, що умів до суду і після суду виказатись перед німцями хворим і перебував у санаторії для нервово хворих. Тяжко було переносити суворий тюремний режим, а також індивідуальні слабощі, а то й примхи кожної особи, і хворої, і здорової.

Я далі розважав себе переважно читанням, а то й писанням. Так в ці місяці я на прохання українського видавництва «Ґрунт» (О. Лебеденць) злагодив збірку своїх новель, яку видавництво видало під титулом «Камелії – психологічні арабески» з вступною статтею Мик. Шаповала, перед очима якого пройшла моя літературна праця (1908 – 1914).

А ще більшою моєю постійною працею в тюрмі була рецензійна праця: час від часу пересилала редакція журналу «Книгар» нові видання для рефератів або рецензій, яких я залюбки написав декілька десятків...

Так я перебував довгі місяці, покараний рішуче без будь-якої вини. Це підтвердили й самі німці: коли гетьманський міністр зовнішніх справ, бл. п. Дмитро Дорошенко, їх запитав, чому мене не звільнено від кари, то йому відповіли, а чому ж він не просив про звільнення?

Тут і були розкриті карти так званого німецького суду на Україні.

20

Відбували всі ми свою кару в спільній камері Лук'янівського в'язничого дому, що в німців став за одну з шести тюрем. Режим був загально-тюремний, але децю зм'якшений для нас. Дозволено було діставати і читати газети. Дозволено мати передачі харчів тричі на тиждень, а також дозволені були побачення з родиною два рази на тиждень. А загалом життя тут плило одноманітно і скучнувало.

Якось в кінці липня (30.7) в післяурядові години всі ми почули чималий гуркіт вибуху в місті. Він не рівнявся з тим вибухом, що стався в місяці травні на Звіринці при експлозії порохових складів, але був це явно вибух бомби.

– Що це?.. – запитав я товаришів по камері, піднявши очі від книжки. – Чи не атентат на когось?... Це, напевне, хтось поплатився життям... – і на цю тему більше й не балакали. Добули день, переспали неспокійну ніч, і коли наш джура, естонець Йогансон, приніс нам каву, то, розливаючи її по кухликах, бормотав, наче до себе, остерігаючись вартового:

– Вчора над вечір стався атентат на генерала Айхгорна. Вбито його та його ад'ютанта на вулиці в Липках. А вночі атентатників катували і допитували у нас в

підвалі. Між ними є одна дівчина і троє мужчин. Один з них був візником, що віз атентатчиків, і той не витримав і після допиту повісився тут на віконних ґратах.

– Я то чув серед ночі якісь глухі крики, – озвався міністр Жуківський, що хворів безсонницею, – але я думав, що то допитують когось з давніх мешканців нашої тюрми.

Джура вийшов і в камері розвинулася гаряча балачка на тему несподіваних подій, але матеріалів для обговорення було мало. З нетерпеливістю чекали когось з відвідувачів, що принесе більш докладні відомості. Прийшла дружина П. Красовського і принесла досить вичерпуючі відомості, що роздобули товариші на волі. Самий інцидент так передали: генерал зо своїм ад'ютантом вертався зі свого штабу до мешкання пішки, як то було завжди. В Липках на шляху зустріли вони візника з трьома пасажирами. Порівнявшись з генералом, один з пасажирів кинув бомбу, що впала біля генерала і розірвала його та його супутника. Негайно по вибухові німецьке вояцтво кинулось на атентатчиків, які не пробували тікати, та всіх їх арештували. Часописи додають, що атентат виконав молодий московський терорист, з партії лівих соціал-революціонерів, назвав він себе Дмитрієм Донським, що напевно є його псевдонімом. З ним була його наречена панна Каховська як його помічниця. Вона тримала другу бомбу, яку мала передати Донському в разі би перша не розірвалася. В тій же ролі був і третій мужчина, що назвав себе Собком, київським ресторатором на Володимирівській вулиці. Четвертий був ним найнятий візник. Держали себе атентатчики спокійно і певно, що виявило в них ідейних, переконаних терористів... На тому і скінчились інформації...

Що змусило молодих чужинців, москвинів, їхати в Україну, шукати собі тяжкої смерти – важко відгадати. Не інакше, як певна ідея... Нам, українцям, саме такий вчинок над німецьким генералом здавався справедливим. Його поведження в Україні, безправне і суворе: катування безпомічних селян, грабіжницьке поведження, так і підказувало – так йому і треба... «катюзі по заслугі»...

Допити і катування над атентатчиками тяглись щонайменше тиждень і, нарешті, ледве живого Донського засуджено на кару смерти через повішення. Через пару тижнів мав відбутися ганебний присуд... 10 серпня всіх арештованих зігнали у великі камери, що вікнами виходили до Лук'янівського базару. Так само німецькі вояки зганяли селян і міщан на ту базарну площу, де мав відбутись присуд, і оточили їх. Це німці показували українцям, як вони карають правопорушника... Посередині базарної площі, біля телеграфного стовпа згромадилась купка німецьких старшин – це були судді, виконавці кари. Йогансен приніс стілець. Двоє вояків привели, власне, притягли, напівживого Донського. Посадили його на стілець біля стовпа, зав'язавши йому очі і руки з-заду. Старший старшина обергауптман прочитав присуд і наш тюремний доглядач унтер-офіцер, найвищий мужчина, наплав на шию Донського петлю, вибив з-під ніг стілець і шарпнув вділ його тіло. Повішений здригнув, висунув язика і в хвилину на голову повішеного накинуто брудну шматину. За кілька хвилин військовий лікар констатував смерть повішеного... Народ, опустивши в жалобі голови, а то й знявши капелюхи, відходив від страшного місця. А чимало присутніх жінок, хрестячись, в сльозах відходили без слів до своїх возів. Площа швидко опустіла, повна тяжких прокльонів німців...

На якийсь час в тюрмі нашої було тихо. Всі переживали по-своєму ганебну подію... переповнені глибокою ненавистю до німців. Міряючи, по звичці, свою камеру вздовж та поперек, я випадково глянув у вічко в дверях, проти якого побачив таке ж вічко в дверях протилежних камер. В це вічко світило ясне сонце з протилежного вікна. В тім соняшнім промені перед вікном стояла молода, золотокудра дівчина, правдива гауптманівська Раутенделяйн з простягненими до сонця руками, які наче б розправляла вона.

З цієї хвилі я зацікавився нашою молодого сусідкою. Я певний був, що це ніхто інший, як учасниця атентату на німецького генерала, що називалася Каховською, що чекає, певне, свого присуду та своєї кари. Єдиним, в кого можна було дістати якісь відомості, був наш джура. І я в найближчий ранок почав його випитувати. Він оповів мені, що тепер саме допитує її російський офіцер в присутності німецького старшини. А по допитах перевели її та ще іншого учасника атентату в цей коридорчик проти нас, де є три одиночних камери, в двох крайніх і сидять вони. За ними доглядає отой кат-унтерофіцер. Він вигадав на ніч прив'язувати Каховську до залізного ліжка: руки і ноги – телефонним дротом, а голову – довгою косою... Ото вона і розправляє затерпілі за ніч руки та розчісує пальцями золоті коси...

Я просив джуру, що має такий-сякий доступ до Каховської, сказати їй, що тут по-сусідстві є люди, які їй симпатизують і хотіли би чимось їй допомогти. Добре би було нав'язати нам листування. В один недалекий день я відірвав від часопису білий пасок маргінесу завширшки одного паля (інча), загостривши олівчик такої ж довжини і, намотавши на його папір-стрічку з моім закликом до листування, передав все те через Йогансена моїй «ві-за-ві». Не довго я чекав відповіді. Через пару днів вона підписала, що тішиться і дякує мені за цю спробу листування... Тепер відбувається допит її. Про його напише, коли зможе, пізніше, а зараз хотіла би послати кілька рядків своїй матері. Питається, чи є в мене хтось такий, що передав би її листа в руки старенькій матері...

Я поговорив з товаришами і незабаром дружина прем'єра Вс. Голубовича охоче взяла на себе ролю поштаря. Через тиждень я вже передав Каховській таки довгенького листа. Радості не було кінця-краю... Тепер вона оповідати стала про себе. Допитує її руський офіцер добровольчої армії на прізвище Білецький, в присутності німецького офіцера, який і по-російськи розуміє. Їх цікавить, хто послав нас на цей злочин?.. Чи не ми ж вчинили і недавній вибух у Кисві на Звіринці і нащо це нам було потрібне... Я догадалась, що ті ж питання вони ставили і Донському. І що він, напевне, дав їм відповідь незадовільняючу. І що, як би я не відповіла їм, кінець буде однаковий – мене так само полевий суд засудить на смерть... І ці допити – це цинічне знущання садистів офіцерів і суд їх – це лише пуста формальність, для людського ока...

І суд над нею стався скоро. Їй оповістили, що вона приговорена воєнно-полевим судом до кари смерті через повішення. І був він вже тим добрий, що перестали її катувати, не було вже тих безсоромних знущань бруталного унтерофіцера. З цього дня вона з тремтінням чекала, коли поведуть її на страшну і огидну смерть... Почалось частіше її листування з матір'ю.

Вона пише, що не сьогодні-завтра її замордують і не побачить вона своєї любої матусі. Вона прощається з матір'ю і кличе її разом з нею вмерти... А мене просить достати їй ціаністого калію, щоб не піддатись тій огидній смерті, якою мусив вмерти за високу ідею – волю рідного народу – її нещасний наречений...

Всі її листи, як «людські документи», я копіював. Всі вони були дуже цікаві. А особливо сповідь Донського у її передачі, що її склав він в дні перед страшним актом. Це була сповідь активного терориста, якого послала партія (ліві соціал-революціонери) виконати тяжкий акт. Вона ж, його наречена, пішла з ним з любови до нареченого і терпить всі тяжкі муки, які могли вигадати, й карі. Але вмерти – знає, що мусить: хотіла би тихо, разом з матір'ю.

Тяжко і нудно йшли пізньо-осінні дні року 1918 в тюрмі. Все переговорено, перемелено від дитячих днів до останньої хвилі. Якби не книга та перо, то й жити не хотілось би. Єдиною розрадою були ті політичні новини, що світили в ганебній темряві радісними вогниками, які приносили нам добрі пані, особливо уважні дружини м-ра О. Жуківського та прем'єра Голубовича. Газети, що попадали в наші руки, особливо «Відродження», де працювали М. Ю. Шаповал та Артем Хомик, обидва блискучі публіцисти, давали багато цікавого і чимало до думання. Розвиток Українського Національного Союзу... Політика гетьманату, як внутрішня, так і зовнішня, бурила кров у кожного українського патріота. Поведінка німців та їх гидкий контакт з правими українськими колами – все це родило переконання, що так довго не може бути. І дійсно, 14 листопада 1918 р. гетьман оголосив «Грамоту» про «федеративну злуку» з Росією. Але її попередив одним днем вибір Українським Національним Союзом – Української Директорії, яка зараз же виступила збройно проти гетьмана і його уряду. Кілька днів змагання і Директорія перемагає, гетьман тікає з України, а Директорія 19 грудня урочисто в'їжджає в Київ..

З глибоким зворушенням переживали ми збройну боротьбу наших військ з росіянами-добровільцями, що стали на службу гетьмана. Кожна довша перерва в гарматній стрілянині родила думку і побоювання – а не перемогли вже вороги?.. Події йшли гігантським кроком. За чотири-п'ять днів все відмінилось: Київ був взятий Осадним Корпусом під командою полковника Євгена Коновальця. Українська Народна Республіка була відновлена...

Великі зміни стались в ці дні змагання і в нашій тюрмі. Німці бачили, хто завтра буде паном в Україні і оголосили свій нейтралітет. Як наслідок і режим тюрми значно ослаб. Наш доглядач, німецький кат, сподіваючись, що з переминою влади його не поглядять по голові – зник. Довші були прогульки. Не заборонялось перемовлятись у вічку. А скоро стало можна виходити у коридор. Прогулькою стали користуватись і Каховська, і Сабко. Та взагалі її доля змінилась: вона була засуджена на смертну кару. Але по німецьких законах імперії такий присуд міг відбутись лише після санкції його кайзером. А тому, що в Німеччині також заколотилось, – імператор відступив від свого трону, то й присуди смерти не були підписані.

Ми домагались, щоби дали прогульки і Каховській. А вона їх дуже потребувала: не будши довший час на свіжому повітрі, вона в перші дні на прогульці ходила наче п'яна, держалась стіни і скоро верталась в камеру.

Листування могла вести з ким хотіла... Цяністого калію вже не потребувала, бо певна була, що ще вернеться до матері. А незабаром вона дістала дозвіл на побачення з матір'ю.

А коли сотник Чорний з Осадного Корпусу прибув у тюрму з наказом визволити нас, засуджених німецьким судом, то ми просили і Каховську перевести в українську тюрму, щоби німці бува не познуцались над нею вчинили якогось самосуду. Так і сталось. А коли, будучи на волі, я передав її під охорону Українського Генерального Прокурора, то й Каховська опинилась на волі...

Все листування наше я склав у гарматне стрільно і закопав у себе у саду...

21

Вирвавшись на волю, я скоренько побіг відвідати свою родину. А дорогою вже думав – а що ж далі?.. Що буде, те буде, але щоби не так, як було. Надоїла мені вже та міліція гірше печеної редьки. Треба пробувати вернутись на старий шлях – журналіста. Але поки що запитаю в Міністерстві Преси і Пропаганди, чи там нема для мене відповідної праці...

Спинившись на цім рішенню, я зараз заглянув у шухляду письмового стола і о! жах!.. німці забрали все до останнього листочка... Пропала друга моя праця, що я написав на засланні. Одна згоріла в редакції «Літературно-Наукового Вісника», а другу ось забрав німець-слідчий, як підставу до обвинувачення мене. І шукай тепер вітра в полі... Німець, напевне, втік з Києва і мої папери потяг за собою... От маю літературне щастя!..

На другий день о годині 9-ій я зібрався іти у Міністерство Преси і Пропаганди, але мій вихід попередив гість, Іван Лизанівський, власне керівник цього міністерства. Коли я сказав йому про свій намір, і наче сама доля послала його до мене, він спинив мої наміри словами: «Чекай, друже, не квапся, бо і я присланий до тебе з де-якими дорученнями, а саме, щоби ти не відмовився взяти на себе ролю Столичного Отамана, як називається тепер посада колишнього Начальника Міліції.

Не встиг ще товариш Лизанівський закінчити свого речення, як я замахав руками, заткав вуха і в повний голос почав відмовлятися.

– Ні, ні, ні!.. буде з мене тої міліції!.. Скоро два роки буде, як посадив мене на цей пост Микита Юхимович Шаповал з товариської симпатії до мене, і я не стрибав, як інші, з посади на посаду, щоби сісти на міністерське крісло. Але вже годі!.. Я й фізично вже не в силах провадити таку ролю... Так і скажіть ви тим, що послали вас...

– Не буду я такого нікому переказувати, а вас чекає Директорія і ви їй скажете все, що хочете. А товаришам я, звичайно, також скажу, що місія моя не вдалась...

Поїхали ми в Липки, в канцелярію Директорії, бувшої канцелярії київського губернатора. Тут ми застали Директорію в повному складі, а також: проф.Ол. Мацюка, яко міністра внутрішніх справ, та М. Ковенка, обидвох співробітників по київському повіту.

Голова Директорії, В. Винниченко, привітавшись, запропонував сісти і, взявши слово, оповів коротко:

– Панове! Київ, як столичне місто, дістає тепер назву – Київ – столиця України. А одночасно з тим територія його займає 25 кілометрів навколо. Безпосереднім начальником столиці має стати столичний Отаман. На посаду такого Отамана намічають вас, товариш Богацький, від якої, я думаю, ви не відмовитесь...

– Ото саме я і хочу відмовитись, бо почуваю себе рідше не здібним на таку складну і відповідальну роль.

– Ну, ну-ну!.. Всі ми ходимо не в привичній шлеї. Всі потребуємо солідної виучки, але життя не чекає, вимагає виконувати дану йому роль, як він зуміє і зможе, – додав С. Петлюра.

– Не буду вас переконувати, бо ті, що вас знають і з вашою працею знайомі, вони й називають мені саме вас як найкращу кандидатуру, – продовжував Голова Директорії.

– Але ж, пане Директоре, я не можу в цей час брати на себе таку роль, – вмовляв я його.

– Так мусиш, – стукнув кулаком об стіл Головний Отаман, – мусиш, сукин син!.. – повторив Отаман свій наказ, жартуючи.

Я бачив, що не виплутаюся з тих лецят, тоді став струнко і сказав:

– Слухаю, пане Отамане!.. Завтра йду на призначений мені пост...

Присутні забили «браво» і Голова Директорії наказав Керуючому Канцелярією Директорій, п. Краськовському, згадити мені відповідне посвідчення, а проф. О. Мицюкові поінформувати про все, що було рішено в міністерстві по цьому питанню... Головним пунктом тих рішень була організація охорони міста, яку будемо формувати, згідно з моїм проектом, з елементів, наwerbованих з-поза Києвом, тобто переважно з галичан-українців, колишніх жандармів, яких згодився надіслати до Києва отаман галицької жандармерії, полковник Індишевський, в кількості не менше 500 душ.

Поінформувавши мене про це все з моєї ділянки праці, Мицюк просив мене щоденно відвідувати його в міністерстві та знайомити, як іде моя організаційна праця. Ми розійшлися. Я зайшов ще в Штаб Міліції, де відновив свою працю майже після 9-ти місячної перерви. З того дня я почав вже зі своїми співробітниками працювати над організацією адміністрації на терені Столиці України, яка не була відмінною від організації міліції м. Києва, аж поки не прибула заклика з Галичини жандармерія. А прибула аж по Новому (1919) році в кількості 600 чоловік під командою сотника УГА М. Федитника та двох кадет-аспірантів – В. Равлюка та М. Федіва.

Не довго тяглась та праця. Зміни на фронтах тяжко відбивались на організації українського Уряду і усієї його праці. Київ як центр відчував ті зміни найбільше і остільки, що вже 5 лютого 1919 р. мусів залишити і переїхати до Вінниці. Через кілька днів мав виступити з Києва і Осадний Корпус Січових Стрільців. Тоді ж на приказ коменданта Осадного Корпусу, полковника Євгена Коновальця, я зі складом Столичної Міліції був приділений до складу Корпусу і мав переїхати також до Вінниці. Було оголошено в Штабі міліції, щоби зголосилися ті, хто хоче виїхати з Києва, але з-поміж урядовців знайшлося лише три особи. Першим зник (казали –

виїхав до Одеси) мій помічник по наружній охороні міста. Тут він виявив, яким мирром був мазаний.

В останні дні перебування Осадного Корпусу в Києві організований був потяг Столичної Міліції. Я дістав від Коменданта Осадного Корпуса більшу суму грошей на утримання галицького відділу та організацію його харчування... 8-го лютого ми погрузились у вагони і від'їхали до Вінниці. Там було всюди повно прибулих раніше урядових установ, урядових людей і різного люду. Знайти якусь касарню для Столичної Міліції довго не вдавалось – ми товклися у потягові.

В перших днях же не обійшлося без «прикрої події»: сотник Федитник, по звичці старшин айстро-угорської армії, возив з собою чималі запаси токайського вина, яке розпивав тут, у вагонах. Вино перед питтям мало бути нагрітим. І ось один з вояків, якому було наказано це робити, не зробив, як того хотів п. сотник: останній з пересердя накричав і вдарив вояка ручкою револьвера по лиці. Я то бачив і зауважив сотникові, що такі вчинки ганьблять частину. А щоби вони не повторились, йому треба залишити нашу частину, про що повідомити треба отамана Індишевського. Сотник не заставив себе просити – і в той же день вибув з частини. Пізніше здобув собі славу тим, що у Відні обкидав гнилими яйцями польського міністра (здається, Радзійовського). Тепер перебуває десь в США...

І с'як було, і так було, а ми таки знайшли для себе приміщення. А була це Психіатрична Лічниця, що стояла майже порожня на окраїні міста Вінниці. В короткім часі по переїзді мене покликав у готель, де містився уряд, отаман Б.Оскілко, він наказав нам готуватись до повороту в Київ. Як не дивним був його наказ, але наказ є наказ. Не встигли ми розробити пляну нашої праці, як знову покликав мене полк. Коновалець і, перекресливши наказ от. Оскілکا, наказав мені з частини Столичного отамана виділити сотню мужів з кимсь старшим та післати в м. Шепетівку, де тоді стояв Штаб Осадного Корпуса, а цілій частині Столичного Отамана переїхати в м. Житомир і зголоситись в от. Беня, що командував Північною групою Січових Стрільців...

В першу ж добу по одержанню наказу ми переїхали до Житомира, виділивши зі свого складу 100 вояків під командою хорунжого Федіва. Тут ми зголосились в штабі от. Беня. Але тут же в місті перебував тоді командир 9-го корпусу, генерал Ярошевич, лише зо своїм ад'ютантом, сотником Зелениним. Генерал був у великій претенсії, що ми не голосились у нього, як старшого чином в залозі.

22

Отаман Беня казав, що м. Житомир нещодавно пережило погром. Погромницькі елементи переважно позостались у місті. Вони лише розпорошились та поховались. Большевицький фронт – інспіратор погрому – є недалеко, в Коростишеві. Штаб їх – це місцева фабрика сірників. Треба якскорше організувати охорону міста, виловити шкідливі елементи, зліквідувати спроби погромних виступів, що починають большевицькі п'яті колони.

Діставши такі детективи від от. Беня, я порозумівся з Губ. Комісаром п. Сумневичем і його помічником, з комендантом міста полк. Возьним, інспектором

частин військових полк. Блонським і в спільній нашій нараді роблено план охорони міста і ліквідації погромних сил.

Нав'язав я також тісні зв'язки з представником трудового Конгресу Волині як голосу місцевого громадянства. Не минав я також ініціативи місцевих сил для охорони міста. Все це, і підкреслена увага до потерпівшого в погромі жидівства, сприяло довір'ю до мене і моєї частини, яку загал назвав «галицькими студентами»...

Але в недобрій час ми прийшли в Житомир. Фронт большевицький вже минув м. Коростишів і одного ранку китайська частина, прорвавшись, насадила вже на п'ять наших частин... На спільній нараді керівників політичного суспільного життя міста була вирішена евакуація міста. Відділ Столичного Отамана мав прикривати евакуацію... Але й нас прикривала, з симпатії до нас, місцева громадська міліція, що випровадила нас до великих Вишнівських (?) касарень, 15 кілометрів у віддалі від Житомира. Там ми переночували і під музику кулеметів та гармат поспішили відійти далі від фронту.

Військо наше з боєм відступало по залізничній лінії на Новоград-Волинський і на Бердичів. І тут, на ст. Рудня, спинився, переорганізував свої бойові частини і почав глумити большевиків. За місяць большевицький фронт був прорваний і наші успішно поступали вперед і незабаром взяли Житомир і обсадили Бердичів, де сконцентрувались большевицькі сили, тобто большевицьких добровольців.

Передовою частиною, тобто відмінно-бойовою, нашого фронту був 4-й полк Січових Стрільців під командою полковника Захарчука. Зорганізований він з різних елементів, у великій кількості гетьманських добровольчих частин, які після поразки гетьманату були позбавлені прямо «куска хліба», не говорячи про щось до хліба і по хлібі... Взявши Житомир, полк залишив по собі або прикрив чийсь тяжкі сліди – сотні вбитих та знівечених трупів старих жидів та не менше й підростків та дітей, бо молодь жидівська, спосібна носити зброю, в боях відступила з большевиками на Бердичів.

Мені було наказано затриматись дні зо три, поки не скінчаться бої за місто. А почавши свій вхід у місто, щоби хоронити населення від різних немилих інцидентів та навести порядок і спокій, я наказав широким фронтом ступати до міста і в місті. І ось вже здалека від центра міста стрічались прикрі речі, скеровані в тім же жидівсько-ненависнім напрямі. По вулицях стрічались трупи старих жидів не прострілені, а з розтрощеними лобами або грудьми. Чим далі входили ми в місто, тим більше було тих слідів. Недалеко від центру валялась роздерта Тора – священна книга жидів. Її я наказав якпильніше зібрати, загорнути і сховати в скрині нашого штабу.

Прибувши до міста, я наказав віднайти людей з міської Управи або з місцевої громадської охорони, що мене вже знали. А знайшовши з ними зв'язок, наказав організувати з громадських сил комісію, яка би зайнялася збіркою трупів на вулицях і по домах під доглядом міліції Столичного Отамана. Так, переходячи з дому до дому, стрічались християнські і жидівські трупи, переважно так змасакровані, що й описати трудно. Найогиднішу сцену знайшли ми під мурами костела, де були попритулювані трупи старих жидів, в устах яких були... органи замість сигар. Нічого ганебнішого годі придумати і відгадати, чия то могла бути забавка і з якою

метою то діялось. В мене була і є лише одна думка – робилося то все лише чорносотенними елементами. Не військо, а гнилі російські елементи, садисти–погромщики, з яких большевики формували кадри своїх слідчих, прокурорів і, нарешті, катів. Вони бавились тими огидними актами. Для прикладу – хто допитував в тюрмі ідейну терористку Каховську і заганяв їй голки під пазури, чи висмикував... волосинки і бавився тим? – російський офіцер добровольчої армії Білецький (з її листа); хто приїздив з фронту «погулять» і, впившись, ходив по жидівських хатах, шукаючи собі об'єкту на ніч, а по дорозі згрібав все з одяжі й обстановки, що лише можна було потягти, хоча то, майже все, не було їм потрібно навіть на онучі?.. Хто оце цинічно збиткувався над трупами, припертими до мурів костела? – ті ж самі елементи. Кого доводилося не раз арештовувати на вулицях міста, що впившись блукав по місті з шаблею наголо або з револьвером в руках лякав безсоромно дітлахів? – ті ж самі!.. І так кінця-краю...

Але вернемося до житомирських подій... Комісія збору трупів працювала енергійно – вже були гори, нагромаджені в синагозі та навколо неї, в дворі. Тим часом міліція Столичного Отамана обходила доми і двори – заспокоювала населення, підозрілих арештовувала, потерпівшим допомагала. Так, в одному домі на стику зустріла вона школу цадиків – 20 душ. Вони сховані були від примусової мобілізації жидівського населення большевиками. Охорона, з мого наказу, переодягнувши їх у свої плащі, перевела їх непомітно увечір в помешкання гімназії на Бердичівській вулиці, де й сама займала це помешкання. Тут їх пильнувала та харчувала. Через кілька днів, як місто успокоїлось, зголосило свою візиту міське представництво, складене з людей різних націй (українців, поляків, росіян, жидів тощо) та різних організацій (міської Управи, шкіл, представника Трудового Конгресу тощо) і оголосило свої скарги: 1) в одному домі таємно були сховані жидівські молодики зі школи цадиків і ось вже кілька днів їх нема; чутки, що йдуть з сусідніх домів, називають винувниками ваших жандармів; 2) при вступі в місто якась військова частина розбила синагогу і знищила її святиню – Тору.

Я вислухав представників міста і сказав їм:

– Ви накидаєте на нас тяжке обвинувачення, а чи ви певні, що завинили в тім ми?..

– Є люди, які бачили, як їх вели...

Я змовчав, а наказав вартовому підстаршині без слів провести представників в кімнати, де знаходились цадики. А також принести мені пакуночок, де була загорнена пошкоджена Тора. Коли підстаршина відчинив двері кімнати, де були цадики, представники міста ахнули і не рухались з місця. Я запитав цадиків – чи задоволені перебуванням тут і чи не потрібно їм чого?..

– Нічого!.. нічого!... Всі ми дякуємо за вашу опіку нами і життям нашим, – прогомоніли всі враз цадики.

Тоді я звернувся до мовчазного представництва:

– Оце вам моя перша відповідь на вашу першу скаргу...

І розгорнувши пакуночок, передав його присутньому тут рабінові, додав: «А оце друга відповідь...

Задоволені?»

Представники, потупивши голови, стояли мовчазні та без руху.

– Ото бачите, панове, як небезпечно кидати на когось обвинувачення, не перевіривши його як слід... Моя роля тут – охорона життя і спокою населення міста Житомира без огляду на націю, релігію, партію тощо... Йдіть в спокої і з певністю, що інакше і не зроблю... А ось краще потурбуйтеся, як найшвидше ліквідувати нам тяжкі і сумні наслідки боїв за Житомир з одної та другої сторони...

Погода стала тепліша, навіть гаряча, і треба було поквипитись з похоронами впавших. Комісія працювала пильно і обійшла, при допомозі громадян, ціле місто. Трупи звозились на кладовища кожної релігії. Тут родичі пізнавали своїх близьких і ховали їх по обряду його релігії. Останніх ховали в братській могилі. Найбільше (98) було трупів іудейського віровизнання... При похоронах в братських могилах були присутні представники українського уряду – від Губ. комісара, від міської Управи, від Трудового Конгресу, був і я з відділом своїх міліціонерів. Ця пошана до впавших, своїх і ворогів, зробила гарне враження на населення міста, вона почасти примирила його з ганебною розправою над невинним громадянством. Цей наш вчинок відгукнувся і у ворожій таборі і навіть дійшов до Києва, де писалось про це в большевицьких часописах...

23

Бої йшли на південь від Житомира – навколо Бердичева та на північ – біля Коростеня. Житомир не був певний у своїй позиції... У Вербну суботу, з-полудня, дістав телеграму від отамана Оскілка, з Рівного, негайно прибути до нього на нараду. Призначивши моїм заступником в команді Столичного Отамана полковника (К – ?), я зараз же виїхав шосею через Новгород-Волинський (Зв'ягель) до Рівного. Дорога була дуже кепська, мости по шляху були майже всі діряві, які ми не могли об'їхати, то просто з розгону перескакували, але на цілій дорозі лише раз міняли шину...

Приїхав я до Рівного пізно увечір до готелю. На другий день рано я пустився гасати по місті, де можу зустрітись з отаманом Оскілком. Дали мені його адресу в штабі Північної групи. Зустрілись ми в приватному домі, де гостили його, а разом і дали йому можливість урядувати. Отаман сказав, що має відомості про моє поступовання в Житомирі і дуже хвалить його, бо певний, здоровий тил є конечною потребою доброго, твердого фронту. А фронт вже є навколо Житомира, тому мені з моєю вправною тиловою частиною треба негайно залишити його і перенестися до Рівного, скріпити тут тил. Наказу отамана я послухав і пустився назад до Житомира, щоб перевести свою частину. Але доїхавши Новгороду-Волинського, я заїхав до місцевої залоги, до отамана Полетика (?), щоби переночувати. І дуже добре зробив, бо тут же довідався про дуже неприємні речі... По моїм виїзді з Житомира у нього вскочили большевицькі роз'їзди і наробили там шелесту. А після довшої оборони українські частини виступили з міста в напрямку на Коростень. В тім же напрямку пішла і частина Столичного Отамана...

Приїхав я до Рівного пізно увечір до готелю. На другий день рано я пустився гасати по місті, де можу зустрітись з отаманом Оскілком. Дали мені його адресу в штабі Північної групи. Зустрілись ми в приватному домі, де гостили його, а разом і

дали йому можливість урядувати. Отаман сказав, що має відомості про моє поступовання в Житомирі і дуже хвалить його, бо певний, здоровий тил є конечною потребою доброго, твердого фронту. А фронт вже є навколо Житомира, тому мені з моєю вправною тиловою частиною треба негайно залишити його і перенестися до Рівного, скріпити тут тил. Наказу отамана я послухав і пустився назад до Житомира, щоб перевести свою частину. Але доїхавши Новгороду-Волинського, я заїхав до місцевої залоги, до отамана Полетика (?), щоби переночувати. І дуже добре зробив, бо тут же довідався про дуже неприємні речі... По моїм виїзді з Житомира у нього вскочили большевицькі роз'їзди і нарobili там шелесту. А після довшої оборони українські частини виступили з міста в напрямку на Коростень. В тім же напрямку пішла і частина Столичного Отамана...

Одержавши такі сумні відомості, я перервав свою їзду і тут же очікував вісток про місце перебування та долю моїх людей. Нелегко було нав'язати зв'язки з частинами в рухові. Але через два дні до Новгород-Волинського стали прибувати авта урядових осіб, які й подали мені певніші інформації: большевицькі розвідчі частини, що вийшли з Бердичева, перерізали шлях з Житомира до Новгород-Волинського, оточили Житомир і вигнали з нього невеликі наші відділи. Задержавшись три дні біля Коростеня, моя частина рішила повернути на Новгород-Волинський, щоби не відриватись далеко від мого шляху. Тут же в Коростеню вони зустрілись з підстаршиною Бондаром, що висланий був ще з Вінниці в Галичину на закуп цистерни бензину для потреб нашої частини. Тут же вони зуміли дістати потяг з кількома вагонами для людей та платформ для нашого провіанту і коней та, продавши й цистерну, пустились залізницею до Новгород-Волинського, далі й до Рівного...

Всі ми безмірно зраділи, зібравшись живими й здоровими цілою частиною. Неприємним було лише те, що залізниця вимагала від нас повороту вагонів, а особливо паротягу, і то негайно. Треба було розвантажити всі вагони. І мої хлопці на radoщах зробили це так швидко і вправно, що й здивували залізничну obsлугу...

В Новгороді-Волинському почали збиратись штаби фронтних частин. Так, недалеко міста підійшов 2-й полк Січових Стрільців полковника Капкана (молодшого), який, отаборившись, запросив нас в цю Великодну ніч у них погоститись... Щоби люди відпочили, я наказав всім лягати спати, а варту біля нашого трену буду нести я сам. Ніч була гарна, зоряна, спокійна. Перед очима ставала урочисто служба Божа, звучали великодні співи і здавалось, що ти знаходишся між своїми близькими і рідними. Ніч плила без жодного гуку й пострілу... Так біля півночі встало трьох підстаршин і підійшли до мене з пропозицією змінити мене на варті. Я згодився і казав, що поїду до табору Січових Стрільців просити, щоби вони не квапилися з розговинами, а дали людям більше часу для відпочинку. Привели двох окульбачених коней і я з одним підстаршиною тихенько виїхали до табору Січових Стрільців...

Проїжджаючи тепер, я, чим далі, то був менше певний, що їдемо належною дорогою, бо ніде не бачив ні то вогню, а й взагалі присутності людей, лише кінські сліди. В мене виникло питання – чи не заблудив я? Попитатись було ні в кого... Я

вирішив повернутись назад, щоби не втратити і того єдиного вогника, що блимав на станції. Але де ж ділись отаборені з вечора частини і 2-ий полк Січових Стрільців? Виходить, вони дістали небезпечні новини з фронту і відмаршперували. Видно, є чимала небезпека... прорив на фронті чи що, а ми нічого сенько не знаємо. А ще вчора в команданта міста жартували, що спокій цієї ночі є заручений, бо в місті спинилось аж дев'ять отаманів, лише не казали, скільки частин було на фронті... Як не є, а ми могли потрапити в большевицькі клещата... що могли б розчавити нас!..

Повернувшись до станції, я оповістив алярм. Підняв на ноги козаків. Виділив сторожевий відділ, вислав розвідку та охорону недалеко мосту через Случ. Найтяжчою справою було забрати з собою якнайбільше провіянту і всього потрібного... Правда, я завжди пильнував, щоби моя частина мала якнайбільше своїх засобів пересування: вантажні авта, вози тощо. Енергійно приготувавши все до відходу, ми дістали повідомлення розвідки, що большевицька кінна розвідка добігає до стику з нашими фронтовими частинами, які легко розпливаються, кидаючи навіть свої кулемети.

Ми рушили трактом через міст в напрямку на Корець – Межиріч – Гоща і Рівне. Я вислав невелику частину, яка би охороняла наш тил, а разом підбирувала по шляху покинену зброю... Не відійшли ми й доброго кілометра, як по станції почали бити гармати. Пропустивши скорим маршем наш трен і його охорону, ми спинились на чверть години на мості через Случ, щоби здержати можливий ворожий наскок. Але жодного руху не було видно по осяяному сонцем шляху. Видно, та гарматня стрілянина була лише з метою одігнати нас, а може ще й інші частини від міста. І дійсно, скоро в нашому тилу все замовкло і ми спокійно йшли шляхом на Корець. До нього й дійшли о годині десятій...

Підходяючи до середини міста, на майдані проти школи нас спинив чималий натовп жидів з запитанням:

– А чи йде з вами отаман Богацький?

Їм сказали:

– Це його частина!

Я під'їхав з запитанням:

– А що вам потрібно від отамана Богацького?

З натовпу виступив старець з великою авраамовою бородою і поважно промовив:

– Сьогодні у нас велике свято – Пасха, а ви і ваші козаки голодні і позбавлені можливості по-святочному розговорітьсь. То знаючи, наша громада злагодила для вас стіл з мацею і кухлі з медовою ситою.

Просимо!.. Підкріпітьсь!..

Я подякував і першим випив склянку сити і закусив їх святочним хлібом. По мені підходили всі інші. Коли всі закусили і відпочили, ми рушили далі, бо знали, що фронт за нами посувається. Я ще раз подякував жидівській громаді за увагу і оригінальну гостину. В цьому акті я бачив, що наша житомирська поведінка має добрі наслідки...

З моменту виступу Корпусу Січових Стрільців з Києва ми були зв'язані з ним, обслуговуючи його заплілля. З Києва виїхали до Вінниці. З Вінниці до Житомира. І з Житомира через Новоград-Волинський до Рівного. Стисло після Великодня ми вже отаборились у будинку місцевої гімназії, хоча посередині міста стояв досить незугарний палац (здається, князів Любомирських), оточений, як належить палацові, ровом з брудною водою, повною, співучих жаб...

Жодних канцелярій я не заводив, а потрібні письмові справи виконував у будь-якому домі чи крамниці, а то й на спині де і в кого заставала мене справа. Служба мого відділу, що й далі звався відділом Столичного Отамана, відбувалась без зміни – охорона міста і околиць його способом рухливої варти: місто було поділене на певну кількість ділянок, які обходив і пильнував невеличкий відділ, зі зміною що-дві години. Околиці міста об'їжджав кінний відділ та відділ мотоциклістів. Варта пильно стежила за рухом на вулицях, за новими людьми. З особливою увагою стежила за місцями більшого скупчення людей: за їдальнями, пивними, які могли бути відкриті не пізніше 10-ти годин. Спиртні напої можна було продавати лише до 8-ї години вечора.

Але і в рамках тих нескладних обов'язків ми натикались на прикрі факти, які свідчили про характер заплілля...

Якось до мого приміщення в готелю прибігла молода жидівка, заплакана та перестрашена, з заявою, що до їх помешкання добувався вояк:

– Сама я вибігла чорним ходом, залишивши вдома свою стару матір. На вулиці я не зустріла охорони і прибігла до вас.

Я взяв вартового посильного козака і скоро поспішив за жидівкою. Вона повела нас двором, і тут з сусідніх мешкань нам показували, що напасник є в хаті... Ми вбігли тихо по сходах до дверей їх мешкання. В хаті було тихо. Я натиснув плечем двері і вони досить легко відчинились, видно, були підперті невеликим куфром чи важким стільцем. Я ще натиснув двері і вже можна було боком увійти в середину. Козакові я наказав ступати за мною. З присінка ми раптово вскочили у велику кімнату. Я тут крикнув на весь голос:

– Руки вгору!.. – і наставив на груди напасника свій револьвер. А тут була така картина: посеред кімнати стояла на колінах стара, сива жидівка. В її сиві коси замотав ліву руку дебелий уніформований козак і, відтягнувши руку назад, по її горлянці водив тесаком, вдаючи, що заріже її, вимагав грошей, золота і різних цінностей... Ми обеззброїли напасника і почали відбирати награбоване – з кишень його плаща витягли шовкові хустки, папірові царські гроші. Тут же бряжчали срібні карбованці та різні жіночі прикраси. З-за халяви чобота витягли пачку українських грошей. З того всього я казав жидівці відібрати своє, що вона хутко зробила. Не скінчили ми цієї маніпуляції, як у дверях стало двоє вояків з охорони, надісланих сусідніми мешканцями. Я записав адресу та ім'я потерпілих і наказав одвести арештованого в штаб отамана Беня, де склали протокол події... Напасник був колись вояком української частини, але вже минув якийсь час, як він дезертував... В бойовій частині служив він недовго і тепер не хоче «воювати за Україну»...

– Чим же ти жив в дезерції?..

– Да разве я одін такой?.. Зайдеш в ресторан ілі півную, а там товарищі вгостят і обѣдом, і випівкой...

З низки подібних інцидентів не можу оминати один дуже характерний...

В один з буднів, надвечір, до готелю, де я мешкав, підїхав візник, навантажений великими клунками. Біля нього йшло двоє вояків охорони і вели також двоє арештованих молодиків, з вигляду та по одежі видно було – двоє старшин. Клунки знесли з візника до вартової кімнати в готелю. Сюди ж увели і арештованих, та увійшов потерпілий.

Вартові доложили, що на одній з вулиць передмістя біля невеликого дому, вони помітили візника, якого молоді люди, з вигляду військові, навантажували великими пакунками. Певне, переносяться на нове помешкання, подумали ми. Але коли підійшли до візника, то до нас підійшов оцей чоловік зі скаргою, що його грабували військові. Ми приарештували цих молодих людей, надміру п'яних вже, та привели їх сюди.

Я запитав арештованих – хто вони такі, що це за клунки?... Вони весело, навіть грайливо, плутаючи язиками, перебиваючи один одного, оповіли таке:

– Всьо время от гетьманського переворота ми на фронтѣ. Усталі і хочем отдохнуть... Дай – говорю я товарищу, – получім отпуск в тил і поѣдем в город погулять!

Получілі...

Прієхалі...

Город маленький, скучний, крім жалкого кіно, нічево тут інтересного нет... Походілі по городу, погляделі вітрини – серіє, запильонніє, не інтересніє...

Заплі в ресторан – покушалі і випілі всьо, что только можно било достать... І опянелі ми, а всьо нам скучно і неінтересно... Вишлі ми із ресторана і давай кататься по городу... Єзділі, єзділі і под'єхалі к невольшому доміку, куда вошла молодая красівая девушка... Вошлі і ми в дом, а у хазяїна спрашивалі – кто это та красотка, что вошла только што в дом. Хазяїн отнеківался, что не знает, что у него нет дочері... Это нас взб'єсіло і ми в злобе началі требовать у него денег. Но і денег он не імеєт... Тогда ми, обозлівшись, началі сгребать постелі, сривать с окон занавескі. В другой комнатѣ бралі всьо, что только можно било взять...

Я наказав козакам розв'язати клунки і ми побачили купу речей, що їх називали арештовані, а між ними ще багато невеличких кусків матерії.

– Що це? – запитав я потерпівшого.

– Я ремієник, кравець. Шию тільки камієзьки, а ці кавалки матерії є викросні частини камієзьок.

– Ну добре! – звернувся я до молодих старшин, – нащо ж здалися вам ті кавалочки матерії, що не годяться вам і на онучі?.. Ви пожартували чи позлобились над бідним ремієником, бо все те, що ви взяли у нього і кинете десь у смітник, його праця, його заробіток...

– Перегляньте, – звернувся я до кравця, – всі речі і тим же візником одвезіть до його хати...

– А візника ви також не оплатили? – запитав я «офіцерів».

– Запитайте, скільки йому належить, – звернувся я до одного з вартових, – та потрусіть їх гаманці... А прогульку їх по місті продовжіть аж до штабу отамана Бєня, там їх розвеселять.

25

Покидаючи Вінницю, я і частина Столичного Отамана, що належали до Міністерства Внутрішніх справ соціалістичного уряду Вол. Чехівського, відірвались від нашого міністерства, яке мінялось мало не кожного місяця. Соціалістичний уряд В. Чехівського змінився 13 лютого 1919 року урядом на чолі з С. Остапенком, що складався з поміркованих осіб, які належали переважно до партії Українських Соціал-Федералістів. Цей уряд знову змінився 9 квітня соціалістичним урядом на чолі з Б. Мартосом з представників УПСД, партії Соц.-Революціонерів та представників Галичини. В ті часи уряди перебували в різних містах, а то й частина осіб в однім місті, а друга – в другім. Це була правдива «Республіка на колесах». І не дивно, що міністерства були відірвані від уряду або зовсім розпадались. Отож і ми були відірвані від нашого міністерства і зустрілись з ним лише після 9-го квітня в Рівному, де був сформований уряд Бориса Мартоса. Міністром Внутрішніх Справ був Ісаак Мазєпа, що до цього часу перебував в Кам'янці-Подільському, де він, вкупі з іншими визначними особам (проф. Михайлом Грушевським, Вол. Чехівським та інш.) пережив тяжкі години большевицького путчу і тут створили 22-го березня 1919 року Комітет Охорони Республіки.

Перебуваючи в Рівному, Іс. Мазєпа ознайомився з моєю роботою в запллю фронтових частин Північної групи от. Бєня. Тут же Міністер запропонував мені обняти посаду директора адміністраційного департаменту МВС. Я дуже неохоче міняв діяльність в полю на канцелярську працю в місті і через де-кілька днів заявив панові Міністрові, що не можу покинути дієву частину і людей, з якими зжився, і роботу, що є так необхідна для фронту. Міністер згодився з моєю заявою і тут прийшла йому думка перетворити частину Столичного Отамана в Кіш Охорони Республіканського Ладу. Це була щаслива думка, яку треба було розробити і почати її реалізувати з менту осідку уряду Республіки в столичному місті. Я з радістю прийняв цю ідею за свою і почав її переводити в життя тут же, в м. Рівному, де й перебував тоді уряд Республіки. Певні успіхи на фронті дозволили мені тим зайнятись, запросивши до праці в штабі Коша сотника В. Кузьмича, що мав вищу юридичну освіту. Але, на жаль, успіхи на фронті та спокій в тилу були обірвані ганебною спробою перевороту групою незадоволених, що належали до Соціалістів Самостійників (Мацяк?) та Української Народньої Республіканської партії (Є. Архипенко). Представники цих партій використовували присутність п. В. Оскілка в місті перебування тоді Уряду УНР. В Рівному арештували де-кого з уряду, а от. Оскілка проголосили головним Отаманом військ УНР. На щастя, цей виступ був ліквідований в той же день без будь-яких сумних наслідків; от. Оскілко та Мацяк втекли до Польщі, а жодної дезорганізованості на фронті і в запллю він не вніс. Міністри УНР перебули в Рівному ще кілька днів. Виступали на святі 1 Травня. В цей же день міністр внутрішніх справ, наш шеф, урочисто заявив про переіменування нашої частини в «Кіш Охорони Республіканського Ладу». Мене призначив Кошовим Отаманом, а всіх належних до Коша осіб, як інструкторів

його, підніс одною рангою вище. Це було правдиве наше свято, яке ми закінчили разом з панами міністрами на святочному обіді, злагодженім нашим господарем п. Соломко, що став начальником господарської справи Коша.

Та не довгі були радісні для нас дні – фронт проти большевиків похитнувся, а на західню Волинь напали поляки, що 15 травня вже захопили Луцьке, що загрожувало запілля північної групи армії УН Республіки.

Та й в запілля ми вже не твердо стояли. Я майже щодня виїжджав на фронт, щоби своїми очами бачити стан його. Правда, я бачив, як вояки полку полковника Кмета в ближчому запілля весело муштрувалися. Але в місті вже був певний настрій. І хоча сенатор Старицький, що перебував тоді в Рівному, свідчив, що поки козаки от. Богацького відбивають тверді і певні кроки на брукові міста, то все є гаразд!... Але біля нас не все було гаразд!.. Захворів на тиф наш близький товариш, полковник Возний, комендант м. Житомира, що разом зі своєю молоденькою дружиною, панею Зоєю, та зі своїм кінним відділом козаків був завжди з нами. Стан його здоров'я був дуже тяжкий і малонадійний. Лікарі не дозволяли його тривожити. Він мусів бути в лікарні під лікарським доглядом. І коли через де-кілька днів ми виступили із Рівного, то залишили його з дружиною на призволяще. І хоча його приховували і держали в лікарні під чужим ім'ям, але большевики віднайшли, вилікували, щоб зовсім здоровим його ганебно розстріляти за службу Україні.

26

В половині травня таки довелось нам залишити місто Рівне, бо большевики стримали наші війська біля Гощі, а лівим крилом вибилися аж до Здолбунова, перерізуючи нам шлях на Дубно-Кам'янець. Вже з горбів перед Здолбуновим вони обсіпали нас кулеметним вогнем, правда, без жодної шкоди. Ми відповідали їм тим же. Але залізно-дорожня лінія на Дубно була мертва, потяги не ходили, а служба – розбіглася. Ми попали у пастку... Щастя наше, що між козаками Коша були вправні залізно-дорожники. А дотепний господар наш, Соломко, знаючи порядки і звички старої Росії, за торбину цукру і пляшку горілки знайшов залізно-дорожника, який поспішно роздув два потяги, що мали везти нас на крем'янецькі горби, зманеврував вагони наші і ми в темну ніч посунулись до Дубно-Верба, куди приїхали раннім ранком і перейшли на лінію Крем'янець. Тут ми розлучилися залізною дорогою і, впорядивши наш трен, пішли на південь до Чорно-Острова – Проскурова.

На шляху Крем'янець – Почаїв нас обстріляли з гори Бони місцеві большевики, яким ми сипнули «горіхів за пазуху». В Почасві оглянули скелю з образом Богородиці, покровительки нашої, і напилися свяченої води... Далі йшли дуже кепськими шляхами на Вишнівець – Ланівці – Купіль – Чорний Острів. Поминаючи Крем'янець і далі Авратин, згадав я сього милого приятеля і товариша, поета, (тепер і професора-етнолога) Олександра Анастасієвича Неприцького-Грановського (псевдонім його Авратинський), що в своїх ліричних творах оспівав цей закуток Волині.

Проходячи лихими шляхами від села до села з тяжким нашим треном, ми мусіли бути дуже обережними, бо часто з лінії Шепетівка – Старо-Константинів забігали зі східнього флангу большевицькі роз'їзди. Де був тоді наш фронт – ми не знали, а з ним ми розлучились ще в Рівному. Для заспокоєння людей було

постійно набито де-кілька рушниць, кулеметів тощо. Треба було вживати і де-яких психічно-заспокоюючих засобів... Були гарні весняні дні перед Петрівкою. Поля зеленіли та переливались хвилями пшениць та житів. Людей в полі майже не було. Ми, прислухаючись до гарматного гуку, чули за горбом троїсту веселу музику, що провадила весільний похід. Я спинив нашу частину і, порівнявшись з музикою, попросив їх зіграти дещо нам до танцю. Вони не відповіли і заграли щось жвавого і веселого. Я перший попросив молоду до танцю, а за мною пішла до танцю й молодь зі жвавими друзками молодої. Танець за танцем і настрої у всіх змінився. І забулось про можливість наскоку большевиків. Господар похачував музик доброю чаркою і, подякувавши всім за веселу хвилину, ми побажали щастя молодим, розійшлися в різні сторони.

Проїжджаючи ліском, наше авто попало лівим колесом у глибоченьку мокру вибоїну. Як не силувався шофер Іван виїхати з вибоїни, але то йому не вдалось. Колесо буксувало, а авто стояло на місці. Відділ за відділом поминули нещасливе авто, а бідний Іван зостався сам цілком безпорадний... Я мав звичку в поході їхати верхи у хвості. І ось доїхав я до огидної баюри, де мазався в болоті перемучений Іван. І чому він сам? Я послав джуру вперед, до сотника з наказом спинити похід і надіслати чоту людей до праці та до Господаря – послати сюди шестеро коней з ланцюгами та мотуззям, сокирами та іншим приладдям для запряжки. На щастя недалеко дороги стояли стоси (шупурки) зрубаного дерева... Приправивши запряжку шести коней та підкинувши під колеса поміст, ми досить легко витягли вантажне авто з вибоїни. Правда, де-кому не обійшлася сухо ця «дружня» поміч. Подія ця була доброю наукою, як треба в біді рятувати товариша...

Дійшли ми до м. Купіль, де відбулася прикра для мене подія, яку болюче пережили всі, хто її знав... А саме!... Ще в перші дні перебування нашого в м. Рівному, в штабі от. Беня з'явився от. Добрянський (Криленко). Приїхав він на прегарному арабському коні, якого, казав, добув у панів на Уманщині. Коли його полк большевики розбили біля Коростеня, то він сам не попав в їх лабеті лише завдяки бистрим ногам молодого правдиво-арабського скакуна – він утік з-під большевицьких обстрілів. Тепер не маючи де подіти такого незвичайного коня, він хоче його продати. Я зацікавився тим. Просив отамана дозволити мені сісти на коня. Мені підвели спокійного вороного з легкою сивиною коня. Це був правдивий араб. Я сів на нього, помалу попускав йому поводи, щоби з кроку перейшов він в рись. Але поводи були все-таки натягнуті, руки тремтіли від напруження, а він йшов легко і ступнево прибавляв ходу... Проїхавши пару разів по дворі замку, я спинився біля отамана і заявив йому про своє бажання купити його коня...

На яких же умовах?

А за незвичайного коня і умови незвичайні... За коня прошу 12 тисяч карбованців. А продаю його з умовою: коли через місяць (30 днів) я не прийду по нього – кінь ваш. Коли ж я зголошусь через 30 днів – вертаю вам 12 тисяч та вартість утримання коня за цей час – ви вертаєте мені коня... Я був зачарований чудесним красунем і не думав довго над умовою. Я приніс отаманові гроші і перед чисельними свідками старшин зі штабу Північної групи та людей мого Коша одержав до своїх рук араба...

Я розлучився з от. Добрянським в надії, що він не знайде так легко нас через місяць. Куди доля може закинути нас... і кінь назавжди буде мій. З Коша покликали охочого ходити за ним, і так, як за своїм... Кінь, як лялечка, всі ним бавилися, пишались і вважали за свого. Ним я виїжджав на фронт біля Рівного. Ним я їхав в переході з Крем'янця до Купеля. Не розлучався з ним, як з товаришем і другом.

Місяць доходив. Зоставалося до місяця 2-3 дні. І ось у Купелі мене повідомили, що тут перебуває от. Добрянський. Завтра минає 30 днів і коня, по нашій умові, треба йому звернути. Я, прибитий сумною звісткою, не міг бачити от. Добрянського – власника тої милої мені істоти. Я просив сотника Равлюка перебрати від от. Добрянського мої гроші і вартість утримання коня за місяць – 100 карбованців і звернути йому його власність. Панове старшини дивувались нашій умові і сміялись з моєї згоди. Цілий Кіш був пригноблений і сумував за любим їм звірям. Кілька днів по цій сумній події я не міг бачити людей, говорити з ними, і не пив і не їв нічого. Згодом сум і біль минули і коня я більше не бачив... А от. Добрянському я не міг забути його тяжкої умови продажу славного араба...

27

У цей час, коли ми мандрували по пограниччю Галичини, викликав мене до Штабу Дієвої Армії, в Радивилів, полковник Андрій Мельник. Після низки потрібних йому інформацій, він запропонував мені перейти на посаду Начальника Запілля...

– Я знаю, – казав отаман, – вашу працю майже в тій самій ролі, тільки у вужчих рамках. І в новій ролі вам буде не важко знайтися.

Я вислухав пропозицію Начальника Штабу Дієвої Армії і просив його не брати мені за зле, що я відмовляюсь від запропонованої мені посади.

– Я не зможу залишити людей Коша, що всі є з Галичини. Вони звикли до мене, а я до них, а це є тим добре, що між ними досі не було й одного дезертира, хоча можна сказати, ходять мало не по-при ворота свого обійстя, своєї хати...

Отаман уважно вислухав мене, признав рацію моїх слів і на своїй пропозиції не настоював. Розлучились ми як друзі і значно пізніше, в час II-ї Світової Війни, зустрівшись зі мною в Берліні, отаман Мельник розцілувався зі мною...

Ця поїздка до отамана Мельника мала дуже прикрі наслідки в нашому Коші... Заклик отамана Мельника я дістав в дорозі нашого переходу з одного села до другого, що стояли одне від одного більш ніж на нормальний денний перехід. Передав керування Кошем Охорони Республіканського Ладу полковнику Неїлу, що вийшов зі мною ще з Києва яко мій заступник Столичного Отамана і якого я не затрудняв якимись певними обов'язками, а він використовував це відношення по своєму. В своїм наказі я твердо зазначив місце нашого відпочинку і нічлігу на 25-у кілометрові нашого переходу, вважаючи на те, щоби люди не перевтомлювалися... Повертаючись з Радивиліва, я їхав в те село, де мав вже знаходитися наш Кіш. А не доїжджаючи до нього кілометрів 10-12, я помітив біля шляху вогні і більший рух людей. Спинивши свою машину, я спитав, що це за люди?... До авта підійшов полк. Неїло і розповів, що він продовжив перехід від призначеного пункту до цього більшого села, де злагодили вечерю для вас, знайшли гарний і теплий покоїк для відпочинку...

- А люди де?... – запитав я твердо.
- Ще в дорозі...
- Вечеряли?...
- Ні... – була квола відповідь полковника.

Я обурений зірвався з авта на рівні ноги, скинув з себе дорожній кожух і, ні слова не говорячи, пішов по шляху на зустріч людям... Йшов я досить довго... Весняна ніч, освітлена місяцем, провадила мене у невідому віддаль. На десятім кілометрі я помітив, поміж придорожні кущі, вогники запалених цигарок. Скоро почули мої кроки, вояки зірвались на ноги, вигукували: «Хто там?... Хто йде?..» Я відповідав привітно: «Свої! ... свої»... Люди пізнали мій голос і радісно скрикнули: «Пан отаман!... Пан отаман!..

Я запитав:

– Відпочили вже?... Коли відпочили, то підемо далі. Там жде вас вечеря і відпочинок... А ви, сотнику, – озирнувся я до сотника В. Равлюка, – розкажіть мені, чому ви не спинились на відпочинок у тім селі, де я призначив відпочинок, і яке ви вже минули?..

– Та що довго оповідати – такий був наказ полк. Неїло...

Я більше не допитував п. сотника. Мені було все ясно, полковник виявив своє наставлення до мене, до людей, своєї посади – все і всіх використати у своїх інтересах. Але годі далі того не бачити і те терпіти... На другий день рано я просив полковника... залишити нас і він мовчки розлучився з нами: ми пішли далі, а він зостався в «гарному і теплому покою»... Зустрілись ми з паном генералом (так! генералом) в 1946 році в Німеччині, в таборі Міттенвальд. Минулого не торкнувся ані я, ані він, хоч жили ми навіть в одній кімнаті...

28

З м. Купіля ми перейшли в Чорний Острів і далі до Проскурова.

Прийшли ми надвечір і в зустрічних військових почули, що мав нас тут зустріти Подільський полк під командою полковника Ол. Пількевича. Полк склався з недавно мобілізованих людей Поділля... І що ж? Переступивши кордон Поділля, полк розстанув, голосуючи, що він формувався на Поділля для охорони Поділля, а не Волині... і нас зустрів лише підполковник зі своїми старшинами...

Невеселі події нас стрічають!...

В Чорнім Острові ми мали спинитися на одержання наказу зі штабу Північної Групи. Але вже на другий день зайшов до мене державний інспектор п. Сердюк, який признався, що шукає мене від м. Рівного з наказом п. міністра Внутрішніх Справ Ісаака Мазепи негайно перейти з людьми до м. Кам'янця-Подільського, який став тимчасово столицею УНР і потребує для охорони організованої частини, якою є Кіш Охорони Республіканського Ладу – отамана Богацького.

Негайно, так негайно! І ми відклали відпочинок надалі і почали готуватися до переходу чи переїзду до м. Проскурова. Через Чорний Острів іде широкоторова лінія з Шепетівки через Старо-Константинів, Чорний Острів, Проскурів, Кам'янець-Подільський. Я послав сотника Кузьмича довідатись на станції, чи не могли б ми з Чорно-Острова переїхати до Проскурова?... Чи дадуть нам потяг з

потрібною кількістю вагонів для людей, коней та різного майна?... Сотник Кузьмич з господарем Коша п. Соломкою обрахували кількість вагонів і платформ. На станції дістали втішну відповідь: потяг буде сформований і завтра в полудень можна буде вантажити його... Жаль лише, що цим потягом не можемо їхати далі від Проскурова, а маємо перевантажуватись або йти далі пішки...

Так і сталося!... Ми переїхали той невеликий перегін з Чорно-Острова до Проскурова, а далі нас не пусти. Ми мусіли звільнити вагони, яких потребувало військо. Розвантаживши вагони і не знаючи, як буде далі, я наказав отаборитись у великих лукових касарнях, що стояли при шосі вільні, а одночасно держати зв'язок зі станцією в надії, що вдасться нам переїхати до Кам'янця-Подільського потягом. А сам я рішив, не тративши дорогого часу, перебігти до Кам'янця-Подільського для побачення з Міністром Внутрішніх Справ і одержання безпосередньо від нього потрібних інструкцій, а одночасно підготувати касарні для людей і приміщення для Штабу його.

Це все я встиг полагодити в два дні: від міністра дістав наказ бути в місті якнайскоріше. А від комісара міста обіцянку полагодити справу мешкань і відповідних касарень... На третій день раненько виїхав до Коша в Проскурів.

Під'їхавши до касарень, мене зустріли старшини Коша з радістю та справами:

– Як вчасно ви, пане Отамане, приїхали... Нас хочуть розбрати і забрати наше майно... Одне авто легке і влике вантажне – вже взяли, а оце змагаються за друге.

– Хто це все робить? – запитав я.

– Назвався інтендантом Запоріжського Корпусу.

– Давав вам щось на письмі?..

– Та ось він тягне друге наше легкове авто.

Я став посеред дороги і не пустив їхати далі... З чужого авта вискочив бравий старшина і відрекомендувався. Я в свою чергу назвав себе і запитав:

– На якій підставі ви тягнете чуже майно? з чийого наказу?...

– З розпорядження командира Запоріжського Корпусу, який наказав в районі дій Запоріжського Корпусу реквізувати всі військові речі, потрібні війську...

– Але в кого?...

– У всіх, крім бойових частин...

– Тут щось не так!... Прошу дати мені цей наказ на письмі.

– Я його не маю.

– Жаль... то поїдемо у Штаб Запоріжського Корпусу, де мені роз'яснять цей дивний наказ. А тим часом, п. Хорунжий Коша Охорони, поставте біля нашого авта двох вояків з наказом не віддавати його до мого повороту...

– Їдемо, п. Сотнику...

Ми мовчки переїхали місто до Штабу Запоріжського корпусу. Увійшли в гарний двоповерховий будинок, у простору залю зі шкільними лавами. В залі зібралися старшини Корпусу... Через чверть години я зголосив ад'ютантові про своє бажання говорити з п. командиром Корпусу в негайній і дразливій справі. Заля наповнилась старшинами. Мала відбутися нарада... Я щасливо попав. Скоро у залю з дальших кімнат вийшов Командир Корпусу, полковник Генерального Штабу

Володимир Сальський. Коли ми побачили один одного, то радісно всміхнулись і полковник широким кроком підійшов до мене, простягнувши обидві руки до обіймів і, стиснувши мене, тричі поцілував. Це зробило сенсацію в залі. Ми, товариші по Віленській школі в час японської війни (1903 – 1906), досі не стрічались... І ось нагода

– Доложіть справу, п. Сотнику, – звернувся Командир Корпусу до Інтенданта Корпусу.

Сотник говорив, називаючи Кіш – Полевою Міліцією. Полковник робив йому зауваження раз, і другий, і, нарешті, третій... Полковник Сальський обурено сказав:

– Я дивуюсь терпінню і доброті п. Отамана, що вислухав вас без зауважень... Але досить! Ви зле зрозуміли мій наказ, а він не є таким, як ви його подали. Прошу його краще простудіювати і не доводити корпус до неприємних наслідків... А п. Отаманові і його частині поверніть все, що було вами помилково забрано... Від імені корпусу прошу вас, пане Отамане, пробачити цей неприємний вчинок п. Сотника...

Погомонівши ще чверть години, ми розійшлись у надії побачитись у кращий час. Я вернувся до касарень, куди привезли наші авта та інші речі. Ми в тій справі понесли дрібну втрату: хлопці, не бажаючи, щоби забрали наше авто, пробрили в ньому шини...

Хоча при розлуці зі мною п. полковник Сальський просив мене зостатись в Проскурові довший час, щоби навести тут, як він казав, порядки, я, посилаючись на важність та спішність наказу п. Міністра, хотів якнайскоріше виїхати до Кам'янець-Подільського...

Але на перешкоді стала, як і всюди, залізна дорога, яка не мала достаточної кількості паротягів і вагонів, і обслуги, в першу чергу, військових потреб. Ми мусіли чекати й чекати черги, коли нарешті нас перевезуть не далі, як до наступної станції. Невесела перспектива! Ми йдемо пішки, хоча сонце пригріває, а до того – чоботи обносились, одежа не по сезону – але це єдиний вихід з неприємної ситуації... Завтра, з полудня, холодком виступаємо, а під ранок й будемо в столиці колишнього пана-дивака Мархлевського, в Ярмолинцях...

Під ранок дійшли ми до станції. Спинились ми на обочині, щоби нікому не заважати та й щоби нам ніхто не заважав відпочити. Закурили наші кухні, готуючи людям каву. Перетомлене козацтво розтаборилось на зеленій мураві, щоби хоча передімати перед сніданком.

О сьомій годині вже почав ворухитися і Штаб полковника ген.-штабу Василя Тютюнника. Я зголосився до коменданта станції, де розвідував про можливість найскорішого переїзду до мети нашої мандрівки – Кам'янця-Подільського.

На моє питання в коменданта станції, чи знайдеться в них потрібна кількість клясних вагонів, а також платформ (льорів) і товарних возів для коней:

– Вагони-то знайдуться, а чи будуть вони вільні... А знову нема обслуги і паровика для маневрування возів.

Я заспокоїв коменданта, що маневрування переведуть люди своїми силами, просто руками:

– А щодо вагонів, попросимо пана полковника, щоби дозволив нам переглянути, хто їх займає і на якій підставі, бо гадаю, що є тут чимало людей, що до його штабу не належать. Згода?...

Комендант згодився, але якось не охоче. І зрозуміло, бо виходить, що я бажаю втрутитись у його справу. Але я стояв на своєму і з тим ми пішли до полковника.

Пан полковник охоче згодився на мою пропозицію перевести перегляд населення станції. Після сніданку, на який я запросив і п. Полковника, і Коменданта станції, ми взяли десять молодців і почали працюю... Господар Коша подав мені список чого і скільки треба.

Йдучи до штабу, я примітив на запасовій колії три п'ятформи, навантажені камінням. Кому і коли було треба того вантажу і чому їх не розвантажили досі невідомо. Оскільки таких возів нам особливо було потрібно, то я наказав п. Сотнику приділити двадцять людей під догляд хорунжого перевести вагони в кінець запасової колії і там розвантажити їх та приладнати до ужитку.

У віддалі від станції стояло два клясних вагони, так званих пультманівських. Вони особливо надавались нам для старшин та підстаршин. Вагони були замкнені і фіранки були у них спущені. Це ж підтвердив і Комендант. Це зацікавило і заінтригувало нас. Я попитав пана Коменданта, хто займає ці вагони?...

Комендант відповів, що не знає. Вже кілька разів він збирався розвідати це, але вагони були замкнені і з опущеними заслонами. Заінтриговані хлопці почали добуватися до середини, бо по їх дослідах вагони замкні з середини і є замешкані. З нашого дозволу хлопці добились свого: вагон відчинився. Назустріч нам з сусіднього переділу вийшов пан напів одягнений.

– Хто ви? – запитав я.

– Я управитель українсько-руського театру. Труппа наша іграє в местечке, но там нет помещеній для жилья і ми спім здесь.

– З чийого дозволу? – питав я далі, втрачаючи вже рівновагу духу.

– С позволення г. Коменданта станції...

Я глянув на пана Коменданта, а він відмовився, що такого дозволу нікому не давав... Можливо то було його попередника.

– Але дозвіл на письмі ви маєте?

– Нет, то било усно...

Балакати далі було зайвим. Я, схвильований і обурений його нахабством, наказав показати мені всі зайняті ним вагони. У вагонах, що не відчинялись і вдень і вночі, було темно і задушно. Я наказав хлопцям повідчиняти вікна, а сам пішов вздовж одного в другий, де назустріч висувались якісь неохайні постаті. У другому вагоні мене зустріли голоси:

– Позвольте, позвольте!... здесь спят женщины!

Це ще більше обурювало мене. Але я стримував себе і жартівливо вигукнув:

– Пора вставати!... А хто ви?

Мені сміливо відповідали:

– Ми артистки руско-українского театру.

– Пане Директоре! – звернувся я твердо до присутнього тут чоловіка. – Вагони, якими ви користуєтесь наче готелем, і користуєтесь без мого дозволу, ви маєте негайно, до дванадцятої години дня, увільнити і передати п. Комендантові станції...

– А ви, пане хорунжий, візьміть собі кілька козаків, які повинні доглянути, щоби всі мешканці цих вагонів винеслися, от хоча б під той кущик на горбку. Вагони мають здати в повному порядку... За все відповідаєте ви, пане директоре... Одночасно з тим, ви маєте пред'явити п. Коменданту свої і ваших артистів персональні документи і дозвіл міліції на ваше перебування в містечку Ярмолинці і на право вистав вашої трупи... і ніколи не на території станції...

Ми вийшли на повітря і я запитав п. Коменданта:

– Чому це залізно-дорожні вагони, які так потрібні війську та адміністрації УНРеспубліки, обернуто в готелів мешкання? А до того ще мешкання чужих і безперечно ворожих нам людей – людей приватних і непевних.

Відповіді від п. Коменданта я не мав.

– Як це так, що Комендант станції, якому уряд УНР доручив пильнувати його інтереси, не знає, хто перебуває на території цієї малої станції; хто користується коштовним майном залізно-дорожним і на яких правах... Чому він не має часу проглянути і перевірити стан його, щоби задовольнити потреби, в першу чергу війська?

Довго ми переходили від вагона до вагона. З де-яких виселяли якихось панів з панями, які перебували тут без відповідних документів, а називались господарями певних частин, яких вони залишили на фронті без харчів, без платні, курива тощо... Чого вони тут сидять, чого чекають?...

Поки ми робили перегляд вагонів і вільні приділяли до нашого потягу, до п. Полковника приходив Гаркун-Задунайський та інші особи, виселені мною, зі скаргою на мене. Але п. Полковник відсилав їх ні з чим, бо то не його справа.

Одночасно з тим козаки відбирали потрібні нам вагони, гуртували їх та передавали Начальнику станції, бо надвечір надійде з Кам'янця-Подільського паровик до його розпорядимости, який завтра рано одвезе наш потяг до Кам'янця.

Сумно було покидати розворушену станцію, яку треба би було основно переглянути, змінити людей, бо інакше не дійти тут до порядку, як і у всіх попередніх...

На другий день, о п'ятій годині рано, ми були готові до від'їзду. Через чверть години паровик свиснув і ми пустились в дорогу..

29

Потяг наш йшов повільним ходом. Добрий пультманівський вагон тихо заколисував і окутував приємними спогадами колишньої їзди цими шляхами, їзди не потягом, а цими ославленими «балагулами», якими їздили всі перед збудованням залізної дороги з Проскурова до Кам'янця-Подільського. Їздив і я з батьківської парафії села Нестеровець до Кам'янця-Подільського, до середніх шкіл з братами і сестрами «каретою в 24 вікна», а опісля до вищої школи – балагулою до Проскурова і далі потягом до Києва...

Знайомі села, а в тих селах – знайомі хлопці-однолітки, що тяглись цими ж шляхами до тих же шкіл... Давним–давно то було, а встають в пам'яті милі обличчя, різні пригоди і незабутні шляхи шкарредної дороги з Кам'янця-Подільського до Проскурова... Милій приїзд до батьківської хати і поворот до суворой «альма-матер»...

На половині нашої дороги ми проїжджали по-при границю нестеровецької церковної землі, яку пильно обробляв батько і нас вчив, як ходити біля неї. Згадувалась, як ми четверо братів ходили з довбеньками по ріллі та розбивали грудку перед посівом пшениці... Тяжко було, але й весело... Згадувались веселі, милі обличчя молодичь та зграї дівчат, що жали ту золоту пшеницю і знаходили час і змогу обдаровувати нас милими поглядами та ще милішими усмішками.

Що за золотий час тоді був!..

Отуманений тихими юнацькими спогадами, я і не помітив, як потяг минув станцію Балин та під'їхав до станції Кам'янець-Подільський. Наказавши дати обід людям, що звикли діставати його як при наступі, так і при відступі, а по нім розвантажувати потяг, я поїхав у місто до уряду Губкомісара, який обіцяв мені знайти відповідні касарні для Коша. Певний в додержанні даного слова, я, вітаючись з ним, відразу й запитав:

– А де ж буде наша касарня?..

У відповідь дістав байдуже:

– Касарні вам ще не знайшли...

– Як?! А люди, коні, майно?.., – допитував я.

Була мовчанка.

– А чи тим хтось турбується?

– Справу доручено одному нашому урядовцеві, – ховав свої очі Губ. Комісар.

– Мала на то надія!... Видно треба буде нам самим тим зайнятись. До побачення. Я, обурений таким поступуванням Губ. Комісара, прийшов до уряду п. Міністра Внутрішніх Справ з надією, що це більше турбувало його і, певне, він таки щось зробив у цій справі, бо нащо ж квапив мене з переходом до «столиці» УНР. При зустрічі п. Міністер згадав про даний ним розпорядок Губ. Комісарові і наказав звернутися нього. Я сказав, як стоїть справа. П. Міністер, наче розгніваний тим, не дав мені жодної поради. З тим я і пішов...

30

Хоча і невесело приймала нас столиця, але виявити свою радість, що до неї дісталися, ми все-таки хотіли: люди, коні, моторовий трен витягнулись в довгий шнур, і під спів стрілецьких пісень, бадьорим кроком пішли в місто. На зустріч нам вибігали з хат на ворота жінки й діти і веселою, теплою усмішкою вітали нас. І я їх вів. Вів, сам не знаючи куди. Був полудень Петра і Павла. Липневе сонце пекло і, щоби уникнути його палючих променів, я завів їх на міський бульвар, на бокову тінисту алею. Казав людям, що маємо перебути тут, поки не знайдуть нам відповідного пристановища. Тут мають поводитись якнайчемніше, наче в себе в заградці.

А сам, взявши з собою Господаря та його помічника – булавного Бондаря – поїхав на околицю міста, на так звані Польські Фільварки, де, я знав, є більші

будинки, ще з юнацьких часів. Але й тут мені не везло. Великі будови духовної дівочої школи з інтернатом, що називалися одним словом «пансіон», були давно вже віддані під військові лазарети. Переїхали ми далі до колишнього хлоп'ячого інтернату духовної школи, так званої «бурси». Цей будинок трьохповерховий, з просторим двором, а ще більшим садом, був вільний, але такий загиджений, що доступитись до нього було ніяк. В дворі і великому саді стояли запаршвлені коні большевицького обозу. А в 324 поверхах будови перебували не люди, а прямо свині, де долівка по кісточки була вкрита калом. Лише перший поверх був вкритий товстим шаром не соломи, а брудної мерви. Тим часом самий будинок, з його великими кімнатами, коли б його привести в порядок, був би дуже відповідною для нас будовою.

– Пане Господарю, як вважаєте, можна з нього зробити людський дім і що більше – нашу касарню?...

– Так, пане Отамане, коли доложити до того охоти і великої праці, то буде прегарна касарня для нас, – відповів він.

На цьому ми й спинились. Господар зі своїм помічником міркували над тим, що і як би мали робити завтра... Садові алеї та двір треба добре замести і посипати негашеним вапном для дезінфекції. В дальньому куті саду викопати велику яму, в яку піде виметене і зібране в домі сміття, і там посипане вапном і засипане... А ще краще все те спалити в ямі.

Наказати хлопцям нарізати пруття та нав'язати мітел.

Дві чоти післати в місто і там зібрати гурт молодих людей з лопатами, граблями, тачками, які і будуть чистити будинок, замітати двір і сад. Занечиснені кімнати завтра будуть мити жінки, запрошені з Польських Фільварків, Біланівки та інших околиць міста. Праця всіх буде гонорована. За три дні з огидного свинюшника – став прегарний дімок, і козацтво почало в нім розташовуватись та прикрашати його... Праця наша мала подвійні наслідки: приємні – через місяць Головний Отаман УНР оглядав касарні міста і, оглянувши нашу касарню, з подивом сказав:

– Ну, це вам не Юнацька Школа... Тут вимито, вичищено, всюди написи і вказівки...

Це одно, а другі неприємні: жидівські юнаки, яких ми закликали на брудну, правда, працю, поскаржилися п. товаришові Міністра Жидівських Справ, що їх зневажено і оганьблено – присилувано в дикий спосіб чистити касарню, яку запаскудило козацтво. Та це не була цілковита правда!..

Поки ми влаштували свою касарню, Міністерство Внутрішніх Справ склало комісію з представників різних департаментів для організації праці Коша Охорони Республіканського Ладу під головуванням директора фінансового відділу д-ра Кириченка. Коротко було ухвалено: увесь склад бувшого Столичного Отамана уважати інструкторським відділом, з якого буде закликатись потрібна кількість інструкторів для організації полків, яких має бути стільки, скільки є адміністративних одиниць з їх назвами. В даний мент покликано до життя Подільський полк під командою полковника Середи Михайла, бувшого сірожупанника; Київський та Волинський полки ділилися на сотні, що рівнялись

бувши повітам. Повіти-сотні мали в своєму складі 160-200 чоловік піших, 20 кінних вояків. Для зв'язку – мотоцикль або машину. Повіти знову ділились на чоти-волості. При повітах була канцелярія та учбова команда. Вироблено також бюджет полку як організаційної одиниці Коша. Першим постав Подільський полк. Цей полк було легко зформувати, бо в місті знайшлося чимало ново мобілізованого елемента, як також добровольців з інших, вже неіснуючих частин.

Це було і добре і зле... Так наспіх зорганізовані частини були подібні до дитячих будівель з піску – в них не було жодного цементу, ніщо не в'язало їх в міцну одиницю, крім, може, назви, та в спокійний час ще деякої військової дисципліни, а в час неспокійний вони розсипались і переставали існувати.

Так і сталось! Коли фронт наш під тиском большевиків та денікінців насунувся майже на один перехід до Кам'янця і доходив до Балина та Смотрича, було наказано всі військові формації вислати на фронт під команду начальника Залози м. Кам'янця (?), а різних урядовців і всіх цивільних, здатних носити зброю, під мою команду звести в тиллові частини. Це було виконано, але час існування такого близького фронту большевиків не дав тим формаціям виявити свою природу. Правда, коли наказано було розформуватись тим тилловим частинам, то вони так облюбували собі наш липовий чай, яким ми їх поїли, та наші обіди, що їм не хотіли розходитись по своїх канцеляріях.

А знову трохи згодом, коли на Кам'янець сунули поляки та банди денікінців, був наказ всім існуючим в Кам'янці одиницям зібратись і спільно виступити з Кам'янця. В призначений ранок вже не тільки не було тих частин, але й згадки про них та їх майно; його розтягли мобілізовані по хатах. Не поминули вони й майна Коша Охорони, який стояв на охороні міністерств на станиці. Заставши на місці обозів майже повну руїну, я не посоромлюсь признатись, що не оволодів своїми нервами та істерично розплакався... Виступили потягом лише канцелярії міністерств під охороною Коша Охорони. Але й тут не обійшлося без тяжкої пригоди. Коли потяг міністерський на станції Гречанки подавав певні вагони на північну лінію, то сталось так, що вагони Міністерства Фінансів, де були гроші і золото УНР, були передані на лінію Проскурів – Жмеринка, тобто були віддані большевикам. Це, кажуть, так влаштував збольшевичений отаман Волохів... Останні ж вагони з канцеляріями різних міністерств задом пішли на Кам'янецьку лінію. Ледве-ледве дійшли вони до Ярмолинець і далі до Городка і в Гусятині перейшли кордон Польщі – Галичини. Тяжкий то був шлях, довелось вночі рубати містки та стовпи, бо нічим було розігрівати паровика. Я був призначений комендантом цього напівживого потягу і довелось мені будити до праці самих урядовців...

В Гусятині ми стояли кілька тижнів. Чимало страждань пережили тут галичани. Доходили чутки, що на якійсь станції поляки побили українських стрільців. Та навіть приходили на контролю до наших вагонів переглядали і старшин та відбирали зброю. Коли дійшла черга до генерала Петрова, то він свою золоту шаблю обурено об коліно зламав і кинув на землю. А переглядаючи відзнаки наших козаків на кашкетах і мундирах, один підхорунжий, тикаючи пальцем в чоло, запитав старшину:

– А це що?

– Це українська ружка (кокардка), – відповів українець.

Поляк вдарив по шапці:

– Ось тобі українська ружка!, – і зневажливо притоптав її ногою.

Присутні мовчки перетерпіли зневагу. Але чим довше ми сиділи в поляків, мов боляк на карку, тим важче було перетерпіти їх ганебне поводження, а до того й лихе харчування, хоча й з власного котла. Вихід був лише один – перепровадження нас у табір, як то робилось з військовими частинами. Але тому, що ми не були військовою частиною, а цивільною охороною, то я спробував просити через канцелярію Головного Отамана повернути нас до Кам'янця, де перебував Головноуповноважений Міністерств УНР проф. Ів. Огієнко і деякі установи українські, по умові з польським урядом.

Я виїхав з Гусятина до Варшави, і тут в скорому часі полагодив нашу справу, але тяжка хвороба грипи затримала мене на цілий місяць в столиці польської держави. Гусятинська адміністрація не могла чи не хотіла держати довше нас в стані непевності і вислала цілий наш потяг до військового табору в Йозифові. Так сталось, що без нашої змови, а наш потяг прибув до табору напередодні могої приїзду туди. І потяг, так, як він був, у той же день виїхав з табору назад до Гусятина і далі до Кам'янця-Подільського.

Що дивне, що поляки нас не ограбили, так, наприклад, залишили мені спеціальний вагон, яким користувався бувший начальник Південно-Західних доріг Немешаєв, з усією обстановкою, навіть зі срібним сервісом, який перебрала пані Макаренкова, дружина директора УНР Андрія Макаренка..., не зробили нападу на наш харчовий запас, особливо на мішки з цукром (рафінадом), який їм дуже би придався...

Оформивши свій приїзд, ми якомога скоріше виїхали з Гусятина і, коли були по цей бік мосту, то всі радісно зітхнули, хоча й не знали, що нас чекає завтра і далі... Сотник В. Равлюк покинув нас і залишився у Варшаві. Призначивши старшим хорунжого Бондаря, я наказав всім вертати до наших касарень, а сам зіскочив на станції Нестерівці і пішки пішов в село, парохію мого батька, де перебувала в цей час моя дружина з синочком Олесем. Пробувши в батька пару день, я поїхав з родиною до Кам'янця. Тут залагодив папери і все майно, що задержалось в Коші Оборони, навіть остаток грошей (в царській валюті), я передав уповноваженому Міністерства Внутрішніх Справ, п. П.Т., та дістав посвідчення від Державного Скарбника УНР проф. Івана Кабачківа, що зліквідував тим свої зв'язки з колишнім Столичним Отаманством, як також і з Кошем Охорони Республіканського Ладу... Але на моїй совісті та на моїй опіці позосталось ще чимало людей, галичан, бувших «заводових жандармів», надісланих мені до Києва отаманом Індишевським. Чимало їх помаленьку, по одиниці розбігалось, як ми були в Галичині, яких я перехресчував у полтавців та харків'ян і видавав їм персональні документи під чужими іменами. А кілька, що залишились, я впрохав адміністрацію Експедиції Державних Паперів прийняти на працю в ряди її охорони. Так ми й розійшлись...

Зліквідувавши свої службові зв'язки з Міністерством Внутрішніх Справ, я не міг залишитись без якоїсь платної праці, щоби утримувати себе та родину, та вдався по неї до Ректора Українського Державного Університету, де думав знайти найбільш відповідну мені роботу. А крім того я знав, що професор Іван Огієнко є не тільки ректором Університету, але й Міністром Освіти та Головноуповноваженим Уряду УНР, і в одній з цих установ, думав, знайдеться мені праця. В університеті, як я довідався, є вакантною посада архіваріуса. Я подав відповідне прохання Професорській Раді Університету, яка на першому своєму засіданні і розглянула його, знаходячи мою кандидатуру цілком відповідною. Правда, професор Юхим Сіцинський, знаючи мене ще з юнацьких часів, жартуючи казав, що рано ще мене здавати в архів, але прийнятий я був одноголосно.

Університетський Архів уже існував до мого приходу, тобто для нього було приділене приміщення просторе, ясне і вигідне для архівіальної праці. Приміщені було вже прилагоджене для чималої кількості справ – широкі полиці вже були зайняті теками, в переважаючій більшості Подільського Губерніального Жандармського Управління і багатьох інших установ, як, наприклад, справами Окружного Суду, Повітового Мирowego Суду, Консисторії і багатьох інших, які професор Огієнко вже встиг дістати для Університетського Архіву. Сюди були передані архіви Міністерств УНР та різних організацій та установ при їх ліквідаціях.

Матеріалу для праці було досить. В першу чергу почав розбирати і сортувати його. Далі – описував зміст кожної теки. Найбільше мене зацікавили справи бывшего Жандармського Управління. Де-які дрібні справи я витягав і, опрацювавши, подавав до нашої місцевої преси. Так, в часописі «Слово», що редагував професор Никифор Григорійв, я помістив листування большевика В. Затонського з товаришами, в якому він скаржився на безцеремонне поводження В. Леніна з грішми партії і диктаторське його поводження взагалі.

З Українки була знайдена лише справа про нелегальний перехід фінляндського кордону Миколи Залізняка та перепачкування ним есерівської партійної літератури. Теж про перехід кордону Вол. Винниченком і опис його. Ще перехоплена була література Союзу Визволення України та реєстр її. То і все...

В численних жандармських теках мене зацікавили матеріали, які наче б давали відповідь, хто спричинив в час першої світової війни безладдя та руїну в Росії. А це були тисячі і сотні тисяч запасних вояків, які уміло не доїжджали до своїх частин, а блукали з одного кінця матушки Росії в другий. Були такі майстри, що отак хитро блукали довгі місяці, наче б не знаходячи своєї частини. Через роки вся Росія перейшла в безудержний, свідомий рух не до фронту, а саме від фронту...

Другим об'єктом уваги російської Жандармерії в роках I-ої Світової Війни були часті вибухи бунтів напівголодних натовпів жіноцтва на базарах, в чергах за хлібом, картоплею, іншими харчовими продуктами. Арешти і різні кари не тільки не ліквідували справи, а ще й озлоблювали нарід і роздмухували вогонь протестів. Таким вибуховим елементом були вкриті всі базари міст і містечок України, в яких зосталось лиш кинути іскру бунту, а їх не бракувало в час перед Революцією, які жандарми гасили своїми малограмотними протоколами.

Студіюючи ці матеріали, я лагодив працю на цю тему, але обставини стали мені на перешкоді. Я мусів більше працювати в щоденній пресі, в часописі «Подільський край», «Слово», щоби піднести висоту свого журналістичного заробітку, щоби утримувати родину, сина та дружину. Почасти це мені вдавалось.

32

В той час по цілій Україні гарасували цілі ворожі армії: червоні – большевики, білі – денікінці, бредівці червоно-білі – поляки. Кому було ближче, той забігав і до Кам'янця, останньої столиці Уряду УН Республіки, як, наприклад, поляки, а по них – большевики. Поляки під тиском большевицьких банд по цілій лінії стику з ним відступали з Кам'янця з великим шумом. Вже напередодні рознеслася чутка, що надходять большевики, а поляки, щоб стримати їх наступ, мають висадити в повітря так званий Новий міст (висотою 38 метрів), що перекинений через глибоке річище Смотрича, подекуди шириною до 200 і глибиною до 80 метрів. Вони майстри цих справ. За ними числиться київський так званий Цепний міст, станції залізних доріг, як Ковель, Сарни і багато менших об'єктів. Тим часом на руїну Нового мосту вони не відважились, або, може, відступили від свого наміру після прохань кам'янецької міської Управи. Але шуму вони таки нарobili: в північ на станції залізної дороги вони висадили в повітря великі запаси бойових припасів. Все громадянство зворушилося, будинки тремтіли, вікна розтріскались в дрібні скалки, гарматні стрільна літали в повітрі на всі боки, станційні розметені будинки догоряли. Мешканці Старого міста журились сполученням з Новим Пляном, думаючи, що то впав Новий міст...

Десь біля дванадцятої години поляків в місті не зосталось. А біля години четвертої з полудня заторохтіли по кам'янецькому брукові большевицькі тачанки, озброєні кулеметами, а годину пізніше в місті вже діяли Ревком, Чека, червона міліція та інші свідощтва влади большевиків в місті. Комісаром міста став т. Ковенко, камінчани, студент львівського університету, жид. Комісаром Народної Освіти – професор Учительської Семінарії Чалий, а комісаром Університету – студент його Розумовський (?), що урядовав тут одночасно з Ректором його – про Столяровим, українцем. Проф. І. Огієнко, зрозуміло, виїхав з Кам'янця одночасно з поляками.

Українці, навіть партійні, зостались в місті, бо був наказ Української Національної Ради зостатись в місті і зберігати культурні українські установи, приймати участь у роботі, звичайно, лише культурній, большевиків в надії, що вони пошанують цінних людей і працю їх. Чимало членів української партії есерів (Соціал-Революціонерів) стали на працю в Міністерстві Народної Освіти, крім Голови Національної Ради, проф. Никифора Григорієва, що разом з заступником Національної Ради, проф. Леонідом Білецьким, законспірувались і переховувались в околицях Кам'янця.

Я продовжував працю свою в Архіві Університету і по суботниках разом з товаришами есерами (В. Левицьким та О. Величком) військовими двоколками перевозив архіви різних установ міста Кам'янця. Крім платної праці в архіві, я брав участь в організації Народнього Університету на запросини комісара Моренка. Большевики ставились до мене толерантно, не зважаючи на мою активну працю в установах УНР. Правда, коли зібрався в помешканні Університету з'їзд робітників

народної освіти, а я увійшов у залю зборів, то збоку хтось кинув провокаційну фразу:

– Та тут і генерали петлюрівські гуляють!...

У відповідь на це кілька осіб викликаюче розреготались, але на той час цей інцидент так і закінчився. Але він виявився пізніше... На прохання свого семінарського професора п. Киржацького я зайняв його великий дім і цілу садибу, що знаходились біля міської управи, щоби берегти їх від навали красноармійців або і якихось большевицьких установ. Пару кімнат займав я з родиною, а велика заля і дві другі кімнати були приділені для школи дошкільного виховання під охороною Наркома Освіти, куди вже ходив і мій хлопчик.

Одного дня я пішов з дружиною і хлопчиком на Новий Пляч, на базар, купити дров для шкілки, бо думалось, чим далі, то буде тим тяжче. Тільки щойно ми знайшли добрий віз дубових дров і вже майже сторгувалися з господарем, як до нас підійшов, явно було, большевицький агент, ним він і назвався. Він попитав мого прізвище, видно було, що воно йому щось говорило. Попросив мій документ – я подав йому посвідчення Університету, то його не задовольнило. А побачив ще лист, попитав, що то. То було посвідчення місцевого Ревкома, за підписом Моренка, що працював в комісії по організації Народнього Університету. Нарешті, я витяг ще посвідчення про мою працю в місцевій пресі. Він зібрав все до купи і промовив:

– Щось підозріле!... Стільки посвідчень, а скільки праці... Пойдем со мною.

Дружина запитала, чи їй треба з нами йти.

– Ні, – відповів агент.

Я попросив її, щоби вона зайшла зараз до Моренка і сказала йому, що я не можу прийти на сходи

Комісії по причині мого арешту.

Куди ми йшли, я догадувався, як і догадувався, що це був таємний агент Коша Охорони, і знав він мене досконало. Прийшли ми у гарну віллу по Московські вулиці і тут залишив мене в просторій кімнаті. Сторожі тут не було жодної. Час від часу відхилялись двері від сусідньої кімнати, просовувались чоловічі голови і шепотіли:

– Петлюрівський генерал...

А я був у білій полотняній сорочці (гімнастюрці) і нічим на генерала не був подібний.

Відкрились двері і мене покликали в сусідню кімнату. У просторій кімнаті проти виходу за письмовим столом сидів молодий агент. Я увійшов – він став, привітався і просив мене сісти напроти нього. Тут же по правій руці в куті, за машинкою, сидів другий агент. Перший почав питати мене:

– Ви називаєтесь?

Я назвав себе.

– Дійсне чи псевдонім?

– Чим ви займались до Революції?

– Журналіст.

– Коли були вперше арештовані і за що?...

– В 1901 році за розповсюдження прокламацій поміж аграрних робітників. В 1906 році – жандармами в пішому полку, в Києві, де яко старшина організував гурток Воєнного Союзу. За це відсидів 5 і пів місяців і був звільнений від служби. І, нарешті, з оголошенням І-ї Світової Війни в третій раз яко редактора українського журналу – «за сношеніє з австріяками». По цих двох звинуваченнях був адміністративно висланий в Наримський край на час війни.

– Коли вернулись?

– В 1917 році, з початком революції.

– Чим займались в часи революції?

– Від початку революції до приходу на Україну поляків був Начальником Народної Міліції.

– Як називалась ваша організація?

– «Повітова Народна Міліція», «Столична Міліція» і «Кіш Охорони Республіканського Ладу»...

– Знаєт лі вас хто з відомих большевиків?...

– Знаєт Голова Народних Комісарів ССРСР, т. Риков, з яким я складав статистику ссилки, такжеприбувший до Кам'янця Начальник ОРТОЧека (Окружное Транспортное Чека) т. Данішевський. Він був в одному і тому ж посьолку, що і я, в ссилці. Часто бував в нас в хаті, бавився з моїм хлопчиком, тоскуючи за своєю родиною, що зосталась у Москві. В передреволюційні дні він втік з ссилки по моему паспорту, який згодом переслав мені в Київ...

– Так, так!... Признаюсь, що перший раз мені доводиться переслуховувати товариша з таким

політичним стажем... – і, звертаючись до другого агента, запитав:

– А де у вас такий тимчасовий відділ?..

Місцевий агент бадьоро збив свою шапку на затилок, зухвало розреготався і перепитав:

– Тимчасовий відділ? Ха – ха – ха!... Та подвал, ніщо інше!...В ту хвилину надійшов комісар Моренко і, усміхаючись до мене, спитав:

– А чому це, товариш Богацький, не прийшли на засідання Комісії по організації Народнього Університету?

– Бачите чому, – відповів я.

– Ну, нічого, нічого не сталося, – заспокоював мене комісар. – Перейдіть на минутку в сусідню кімнату і ми тут порадимось.

Дійсно, за де-кілька хвилин мене покликали і оповістили:

– Ви працюйте спокійно, як працювали досі, лише дайте підписку про свій невіїзд з Кам'янця.

Я згодився на це і, підписавши якийсь папір, ми з Моренком вийшли з Чека і розійшлися по своїх місцях праці...

Коли большевики з успіхом розбили армію Бредіва і тиснули поляків в їх кордони, відчуло їх натиск і військо Української Республіки та її Уряд. Чимало урядових осіб виїздило, хто за кордон, хто держався армії. Володимир Мусійович Чехівський, голова Кирило-Методіївського Товариства, задумав переїхати з

Кам'янця–Подільського до Вінниці, щоби з наступом большевиків на останні терени УНР знайти по той бік бойової лінії, де була дорога йому могилка недавно померлої донечки.

Перед виїздом з Кам'янця Володимир Мусійович скликав збори Кирило-Методіївського Братства, де передав особисто мені і наказав пильнувати його інтереси в змаганні з чорносотенною зграєю під проводом єпископа Пимена, завзятого ворога українців і особливо Кирило-Методіївського Братства. Під його впливом були майже і всі їх настоятелі. А сам він захопив центральну і найбільшу церкву, так званий Катедральний Собор, хоча мав свою, архиєрейську церкву.

Кирило-Методіївське Братство, що не мало більшої кількості священників, крім протоєрея Петра Табінського, що відправляв Богослужби в маленькій тісній Петро-Павлівській церквці, настоятелем якої був колись професор Юхим Сицінський. Завданням Братства було захопити саме Катедральний Собор, де би могло збиратись на Богослужби численне Кирило-Методіївське Братство і де міг би правити українською мовою о. Петро Табінський.

Другим завданням Кирило-Методіївського Братства було обмежити вплив єпископа Пимена на широку громаду, перед якою він виступав проти українського уряду, а особливо Головного Отамана Симона Петлюри та його війська, обзиваючи його жидівським погромщиком. Уряд не звертав на це уваги, але Українська Громада, що була в Соборі і чула ті ганебні речі, обурювалась і вимагала зробити тому кінець, тобто відібрати в росіян Собор і Олександро-Невську церкву, як найбільш репрезентаційні церкви.

Українська Громада, властиво Кирило-Методіївське Братство, зверталось за поміччю до Міністра Ісповідань, але й Міністерство тут не допомогло. А з приходом большевиків «пименовці» поводитись ще більш певно, особливо жіноцтво, під головуванням однієї матушки. Коли ж змінились комісари міста – відійшов жид Моренко, а наступив українець Бондаренко, то Кирило-Методіївське Братство більш сміливо і одверто вимагало від нього передати Кафедральний Собор їм, що був місцем молитв простого, робочого народу. Комісар їм порадив провести голосування, хто одержить більше голосів, той дістане Собор. Згода?... Але через те, що українці не мали своєї постійної церкви, вони голосували по організаціях

В найближчу неділю єпископ Пимен зарадив, щоби після Богослужби, при цілуванні хреста, зробити підписку молящихся, тих, що хочуть, щоби Собор і Олександро-Невська церква zostались у росіян. Українці не могли зібрати там більшість голосів, а тому рішили перешкодити масовому голосуванню в обох церквах.

В Олександро-Невській церкві після промови священника Чекана, при цілуванні хреста, тут же і розписувались за росіян. Ото, щоби тероризувати підписувачів біля аналоя, де розписувались, стало двоє братчиків і наче нотували собі тих, хто записувався на аркушах. Це впливало на публіку і багато боялось розписуватись.

Інший маневр провели українці в Соборі, де зібралась чимала громада пименовців, які сміливо розписувались на аркушах росіян. За цією процедурою

слідкував один священник – він підбирав заповнені аркуші, яких зібралась вже ціла купка... Народ виходив. В церкві zostавалося лише небагато тих, що хотіли розписатись. І ось підходили вже останні. Тоді з останніх цих один, замість розписування, згорнув купку заповнених аркушів в руку і метнувся з церкви. Священник при аналозі кинувся його здоганяти, але в дверях Собору згромадилось кілька людей, наче б розпитуючись, що сталося, і загордили йому дорогу...

Всі підписи пименовців пропали...

На другий день, в понеділок зранку, вже товпився народ біля Ревкому, чекаючи Комісара, який мав остаточно розв'язати справу. Матушка, пиминівська поклонниця, зі своєю громадкою голосно скаржилися на вчинок українців, які викрали списки росіян. Українці стояли тихо, купками, по організаціях.

Прийшов Комісар і першими прийняв пименівців, які повіли йому вчорашній інцидент, але він його тільки розсмішив. З українців першими зголосилась організація друкарів. Далі підійшли залізно-дорожники, крамарі, пекарі. Це добре вплинуло на Комісара. Він зробив маленьку нараду Ревкому і, повернувшись, заявив, що Революційна Рада міста рішила передати церкву організаціям робітників для їх потреб. Він відібрав в соборного старости ключі і передав їх мені з наказом в наступні дні перебрати Собор і його майно.

Справа скінчена. Ми всі вийшли з Ревкому. Баби-клікуші кинулись до матушки з питанням, як розв'язав комісар справу.

– Плохо, сестрічкі-голубушкі, плохо! Сказал передать собор їм... Да-да! їм...

Ми умовились зійтись в суботу, щоби перебрати майно Собору. В цей день прийшов гурток сестриць Кирило-Методіївського Братства, щоби почистити, помити церкву, прибрати її, щоби в неділю вже можна було відправити Службу Божу. Вносили клечання, сухі квіти та різне сміття, що зібралось тут за довший час. Все то носили в дзвіницю, щоби при нагоді зібрати та вивезти...

Переймав я дорогу ризницю, церковні книги, образи і ківоти. Роботи було чимало. Працювала призначена на те комісія. В час обіду Комісія розійшлася. Зостався в церкві я сам. Незабаром в церкву увійшов о. Г-кий, що наче б то був «автокефаліст», але й одночасно придобрювався і до пименовців. Перехрестився, вклонився мені і пішов у алтар. Я стояв на місці, але пильно стежив за поведінкою панотця... Як належить, він поцілував ріг престолу, зайшов справа за престол, впав на коліна перед запрестольним образом і вдарив поклін перед ним, а в той же мент правою рукою наче б там щось шукав... Мене то зацікавило і я, щоби не дати йому щось там дістати, голосно стукаючи, пішов по церкві і тим перервав його незрозумілі рухи... Священник став і мовчки вийшов з олтаря і далі з церкви. За хвилину надійшло троє братчиків Кирило-Методіївського Братства. Я оповів їм те, що помітив, і ми всі пішли в алтар і оглянули поріг запрестольного образу. Там не було нічого, але, обмацуючи стінку, я натиснув на одне місце, яке похитнулось і відкрило більший закамарок, де ми знайшли торбинку царських грошей, золоті царські погони, скриньку з самоцвітами, золотими і срібними прикрасами до образів. Ми далі того не рухали, а рішили, щоби не було клепання язиками наших ворогів, закликати у свідки когось з Ревкому. Чи було то майно Соборне, чи чиясь приватне на перехові тут, однаково воно втоне в кишнях большевиків... Староста

Собору не подав нам вияснень у тій справі, і при його мовчазній згоді ми телефонічно повідомили Комісара, який з цікавості сам приїхав перевести «золоті розшуки»... і, після опису всього знайденого, він забрав його у Ревком.

Церква була почищена, долівка вимита і, чим можна було, прикрашена: клечанням, квітами, рушниками. До пізнього вечора йшла праця. По закінченні її заперли церкву з середини та вийшли всі через ризницю та дзвіницю, що стисло примикала до неї – і тут заперли вхід з-надвору... В той же час запросили отця протоієрея Петра Камінського відправити завтра Службу Божу. Зорганізували невеликий хор, який би міг відспівати на українській мові Літургію і молебень... Задоволені успіхом своєї праці, розійшлись ми по своїх хатах на відпочинок

Місто вже спало, як несподівано рознеслись тривожні вигуки сирени та пронизливі свистки большевицьких авт...

Що сталось?

Пожежа!... З високої міської «каланчі» подали вістку, що горить дзвіниця Катедрального Собору. Затарахкотіли пожежні бочки, помпи та різні приладдя. За півгодини вогонь загасили...

Тут же офіційні особи і братчики розглянули, звідки взявся вогонь... Признали, що вогонь підклав хтось, що був у суботу в церкві і бачив, що у дзвіницю скидали сміття, сухе гілля, що легко горить...

Ото в помсту українцям, що відібрали у пименовців церкву, і підклав вогонь. Горіла дзвіниця, топились дзвони і вогонь вже ось-ось перейшов би з дзвіниці до ризниці, але скоро був погашений.

Хто ж би то був?...

Ясно, що ворог українців... Може власник тих скарбів, які думав вихопити в момент пожежі. Може підсланий з табору пименовців...

Так чи інакше, а зроблено це, безперечно, з помсти росіянами...

Але в неділю була таки відправлена Служба і молебень.

Тепер цей Собор, як багато інших церков у Кам'янець-Подільському, ограбовані і зруйновані большевиками; кладовища знесені: надгробні плити пішли на помости, а цвинтарі – переорані.

Так помстились над українцями чорні і червоні росіяни.

Але на тому не скінчилась церковна боротьба в Кам'янець-Подільському. Єпископ одверто вороже виступав з амвону проти Українського Уряду, проти Кирило-Методіївського Братства і взагалі проти українців. Він заборонив всім священникам своєї єпархії правити службу Божу українською мовою, вступати в Кирило-Методіївське Братство тощо.

Деморалізація, яку поширив єпископ Пимен, все поглиблювалась... Місцева влада не всилі була змагатись з ним. Вона вимагала від Центрального Уряду вислати єпископа з Кам'янець-Подільського. Але Міністр Внутрішніх Справ, Олександр Саліковський, не міг одважитись на такий крок.

– А що скаже Франція?! – казав він і все зоставалось без змін. Аж коли Кам'янець-Подільський став ближчим запіллям нашого фронту проти большевиків, то Комісар Армії УНР, Федір Сумневич, дав наказ повітовому Комісарові, не гаючись, вивезти єпископа за межу його єпархії. Повітовий Комісар,

бажаючи виконати наказ Комісара Армії якнайскоріше, з'явився в покоях єпископа, щоби оголосити йому наказ та призначити термін виїзду. Але і раз, і два його не застав. Прислуга казала, що Його Преосвященство виїхав по єпархії. Та це була неправда, бо не той час, щоби їздити по селах. Комісар Армії через своїх агентів довідався, що єпископ, побоюючись арешту чи що, переховується у священників ближчих сіл. І, розшукуючи його, знайшли єпископа у попівських коноплях...

За три дні було полагоджено виїзд під охорою братчика Кирило-Методіївського Братства, Г. Губи-молодшого, без проводів і будь-якого шуму і розголосу...

Так скінчилася пименовщина в Кам'янець-Подільському.

34

В одну з неділь серпня 1920 року не встигли ще розійтись з церкви братчики, як, запихавшись, вбіг один з тих, хто вже встиг побувати у Ревкомі на розвідці і таємниче оповістив, що сьогодні о 12 годині буде оголошений червоний терор. Всі, що дали підписку про невиїзд з міста, мають з'явитися в Ревком, інакше будуть арештовані і в першу чергу розстріляні, як вороги народу... Відомості ці я дістав з першого джерела...

– Рятуйтеся, ховайтеся... – звернувся він до мене, – не вертайтеся поки до хати, але й не з'являйтеся на вулиці...

Одна з сестриць запропонувала мені йти до них.

– Ми живемо, – казала вона, – в такому непомітному, затишному домку на Польських Фільварках, що його і в день зо свічкою не знайдеш... Чоловік святкує сьогодні день народження, це добра нагода зійтись з ближчим товаришем...

Не прийняти цієї милої пропозиції було не можна, хоча цю милу родину я вперше бачу... Я мовчки згодився і ми, майже бігцем, поскакали по сходах, що вели по той бік Смотрича.

Маленький домочок, окутаний розквітлим безом, привітно вітав гостя. В хаті пахло печивом і на столі розложився майже півметровий іменинний пиріг, що вилискував загниченим верхом своїм... Господар затим вислухав неприємні новини і одобрив поступовання дружини. Увійшла мати іменинника і, поздоровавшись з гостем, просила сідати і пробувати пирога і запивати то білим, то червоним питвом. Господар оповідав, як він опинився в цих історичних труднощах, покинувши свою милу Полтаву.

Час утікав. Пиріг на столі – малів. Балачки точилися, але забути про причину моєї присутності тут я не міг. Я думав про те, що діється там, в місті, та і в мене, в хаті. Чи приходили червоні по мене? Та як би то про це довідатися, не показуючись на вулиці і ще більше біля моєї хати... І тут на поміч знову стала мила пані господиня. Вона казала, що як жінка вона менше ризикує бути арештованою на вулиці. Вона зайде до хати, наче б то довідатися про працю шкільки, і довідається про всі можливі новини. Відмовитись від цієї пропозиції не можна було... Пані пішла, а ми сиділи в хаті наче на гарячому вугіллі. І час йшов так помалу–помалу...

Через години дві пані повернулась зі спокійними вістками. Була й в мене в хаті. Ніхто не був, про мене не питав. Умовились, що о 7-й годині я буду в саду, під

яблуною її чекати. Коли б мене не було, то знак, що щось стало мені на перешкоді... Була вона ще де в кого... Всюди покійно...

Після цих відомостей мені вже не сиділось у цих привітних господарів. Я не міг їх далі непокоїти. Я подякував їм за несподівану гостину, а милій пані за її велику поміч в біді... Попрощався і пішов кривими вуличками, якими скоро вибився на Старий Тракт. Ним я дійшов до тюрми і біля неї звернув на дорогу, що шосею вела до міста...

Час йшов дуже помалу. Дочекатися вечора, 7-ої години, було дуже важко... За Семинарією я завернув у густі хащі Нового Бульвару і тут знайшов лавку, де вмовстився до відпочинку. Тут я і заснув... Чи довго спав – не знаю, але, розкривши очі, побачив, що вечір вже заховав у півтьмі окружні предмети.

Я поспішив широкою алеєю Бульвару до дому професора Крижацького, де я мешкав на поверху. Увійшов у двір, перейшов в сад. Ніде нікого не було і в хаті темно. По сходах я підійшов до вікна моєї кімнати. Постукав, і з хати вийшла дружина. Це був дуже нерозумний крок, бо в хаті міг чекати на мене чекіст. Але на моє щастя ніхто не приходив за мною і не питав.

Ми з дружиною умовились, що я буду ночувати в саді під яблуною, а коли б хто з непевних людей питав, то кажи, що я маю нічну варту в Університеті, як його урядовець. Ми розлучилися... Я тихцем прокрався в сад.

Тут під великою яблуною на кожусі я приліг і... заснув.

Спав міцно і довгенько. Пробудившись, почав довідуватись, що діється в Ревкомі, що містився на протилежному горбі, у будинку колишньої Каз. (Казенної) Палати. Там було повне освітлення. Від будинку снували вогні авт. А в будинку був рух, і то великий, незвичайний рух, як на цю годину. Можна було думати, що Ревком утікає і сотнями лямп засліплює людям очі. Так десь опівночі вогні в будинку не згасали, але жодного руху помітно не було. Навколо затихло. Я виліз на дерево і з високості розглянувся навкруги. Через короткий час вже не втерпів і підійшов до будинку, де містилася Червона Міліція, щоби довідатись, що там діється... Там між міліціонерами були люди, яких я знав, яким я вірив і які мене знали і поважали...

Тут я довідався, що большевики залишають місто, але тихцем, щоби було непомітно. Ревком – зник, а Начальника Міліції вже давно не видно і не чути.

Я переговорив з де-ким з наших людей і казав передати по участках, щоби наші люди єдналися і приховували зброю та набої. Мене послухали і за кілька наступних днів українці зібрали 70 рушниць, які згодом нам дуже і дуже придались.

Після цих відвідин Міліції я вже був цілком певний, що мною вже ніколи і нікому цікавитися, і я спокійно пішов додому.

На другий день я вже сміливіше відвідував українські установи і людей, які вже турбувались організацією української влади в місті. Якимось несподівано і нехотючи я зайнявся організацією охорони міста. До мене приходили видатніші камінчани з проханням стати начальником охорони. Вони казали, що місто тремтить від непевності. Бо хоча большевики відійшли на Балин і Дунаєвці, але чекісти час-від-часу наскакують на місто і захоплюють видатніших людей, як закладників. Цим

вони не допускають українців до влади і забезпечують частини червоних, що вирвались далеко вперед і мають вертати через місто.

Так само вони доводять, що місто само не вміє і не може організувати охорони, та вона не була б авторитетною, і просять зайнятися тим, поки цього не зробить влада... Коли треба буде оплатити охорону, то вони зберуть на це діло гроші.

Коли за декілька днів большевики зовсім зникли, то з'явився в місті відомий отаман, бандит Віденко. Високий, плечистий, з чорною бородою, він ходив по місті з великою ломакою в руках і наганяв страх, що ось-ось наскочить зі своєю ватагою, яка переховується в селах під Кам'янцем. Він одверто казав, що в Кам'янці давно пора влаштувати солідний погромчик. Його особливо боялися заможні жиди, власники крамниць, фабрик та заводів. Боялись, бо за погрозу йому відповідало все місто...

Хотів я чи не хотів, а став начальником та організатором охорони міста. Охорона була – озброєна. А поза нею я організував охорону внутрішню. Цю охорону несло само населення, у своєму домі, дворі і підприємстві. Вона була не озброєна. Сильна була своєю масою, зв'язком і відданістю справі. Для певності і спокою населення я контролював обидві сторожі в той спосіб, що об'їжджав місто і перевіряв їх пильність, їх присутність на постах... Кам'янець був без влади і з кожним днем такого стану він був у смертельній непевності. А фронт наче б знаходився недалеко, і легко без бою міг би перейти в руки українського війська. Треба тільки його про це повідомити. Обрадившись з видатними людьми, я намірився виїхати на зустріч військ. В ближчу ніч я таки виїхав, але переїжджаючи візком з Поштової вулиці на Головну, я почув голосні ритмічні кроки і чимале освітлення вулиці. Біля Свято-Троїцької церкви я напорівся на чималий відділ червоноармійців з рушницями, скерованими проти мене

- Стій, стій!... Хто їде?..
- Начальник охорони міста.
- Какої міліції?... Ревкома ж нема в місті...
- Нема...
- Кудя відійшли?...
- Того я не знаю.

Мене пропустили, а самі пішли на Новий Міст і геть з Кам'янця... Це була школа Червоних Юнаків, які дістали відомості про поразку червоних під Замостям, вернулись аж з-під Слобідки Рихтецької.

Щасливо розминувшись з большевицьким військовим відділом, я поїхав містом на Турецький міст. Візок мій таракотів і будив сонних камінчан, які слідували за моїм рухом і з ним в'язали свою долю чи недолю.

Я ж переконав представників міста: ніяка охорона не допоможе, якщо місто не буде зайняте військом. Ото я й мав виїхати на зустріч нашого війська, що стояло вже по той бік Збруча. Я виїхав, хоча з каланчі повідомили, що я втік.

О годині восьмій я зустрів відділ нашого війська, що дістав від мене інформації, як є в Кам'янці і по той бік нього. Полковник обіцяв, що в зв'язку з рухом нашого фронту, Кам'янець може бути оточений десь коло години четвертої

зполудня. З тим я і вертав до міста. Коли я виїжджав на Турецький міст, сторожа повідомила місто: він не втік, він вернув...

Все місто легко відітхнуло і вийшло на вулиці, мені на зустріч. Я скерував рух натовпу до Міської Управи і там переказав про все те, що почув від п. Полковника. Радісне населення проголосило «Слава українському війську та його отаманові С. Петлюрі». Не встигли замовкнути вигуки «Слава Українському Урядові», як під бальконом Міської Управи спинилася сотня українського війська з привітом «Слава Україні!»

– «Україні Слава!» – обмінялись привітами ми. Командир сотні, полковник Петлюра (брат Отамана), поінформував населення, що фронтова лінія наближається до Кам'янець-Подільського і щонайпізніше завтра в полудень буде тут...

36

Дуже й дуже тяжкий стан переживало українське військо в другій половині 1920 року. Єдналось то проти денікінців з поляками, то з поляками проти большевиків. Нарешті, проти червоних, і ні з ким воно переходить Збруч на територію Польської Держави не хотіло, де його інтернують...

Як тільки стає вільною територія Кам'янець-Подільського чи будь-якого іншого повіту, тут зараз же місцеве громадянство пробує zorganizувати як повітову, так і місцеву владу... Через Кам'янець пройшло чимало адміністраторів зі Східної України. Одні не задержались тут, а інші хоч і задержались, але ні за які гроші не згоджувались брати на себе відповідальну і тяжку в той час працю комісарів, начальників міліції тощо. І виявилось, що при багатьох кандидатах немає, проте, ким замінити цієї посади. Зрозуміло, що першими кандидатами були ті, хто з них вже заступав ці посади раніше, хто був в тій праці вже досвідчений, без огляду на те, що вже займав вищі, почесніші посади.

Довгенько колотилась справа з вибором Повітового Комісара, аж поки Комісар Дієвої Армії не призначив тут, як в тиловій смузі, Комісаром Повіту – мене, а начальником Міліції Повітової – п. Міськевича, що ним він вже був перед цим.

Я прийняв це призначення навіть з приємністю. Подільський «бурсак» стає тут в ролі начальника повіту. Повіту, де родився, виріс і виховався, і вийшов, як кажуть, в люди... Я радий був послужити своїм близьким людям, а особливо в цих тяжких годинах...

Оскільки Кам'янець-Подільський був не лише повітовим, але й губерніяльним містом, то я зайнявся більше організацією повіту. Треба було перевести якнайскоріше вибори волосних старост, щоби через них мати вплив по селах. Я рішив об'їхати і перевести вибори сам. Умовились з Повітовим Начальником Міліції і розписали наш маршрут по волостях, а найнявши в кам'янецьких візників фаетона, ми впрягали у його в кожній волості свіжу пару коней.

Вибори йшли нам добре. На керівників волостей йшли люди поважні, певні, совісні і дійсно бажані загалові. Всі вибори були запротоколовані. Всі виборні зобов'язались совісно і негайно zorganizувати свою волость, не дивлячись на гарячий час польової праці.

Я просто тішився успіхом праці. З села в село, від одних виборів до других, ми так об'їхали наш чималий повіт. А до того приєдналася ще радість побувати мені в селах, де я родився – в місті Купині та в селі Грипкові, де перебував від одного року до 12 літ. Тут я пильно обійшов усадьбу, дім, сад священника, з яким було пов'язане моє дитинство, і яке я тепер описую у своїй повісті-хроніці під заголовком «На горбах Поділля».

Повернувшись з сіл до міста, я зорганізував Повітову Раду, де обговорювались різні ділянки повітового життя. Тут обговорювалась справа мобілізації молоді до українського війська. Справа ліквідації жнив на бувших панських полях... Справа рублення лісів... Шкільна справа... Церковна і багато інших...

Але з кожним днем я все більше втрачав радості і охоти до праці. Обурювала поведінка поляків, які на правах союзника поводитись, як наїзники. А ще більше гнітив стан фронту: большевики все більше і більше тиснули українські війська на захід, до галицького кордону. Не було впевненості, що ми вдержимось у Кам'янці довше. Головний Отаман скликав Державну Нараду, яка, оцінивши ситуацію, рішила залишити останні ступні рідної землі і перейти на еміграцію...

Вже були призначені дні відходу з Кам'янця. Сумні й болісні були то дні. Я, як багато інших урядових осіб, розлучився зі своєю родиною, з дружиною та п'ятилітнім хлопчиком. Довга валка мандрівників тяглась берегом рідної землі. Одні переходили кордон в Гусятині, я і чимало інших осіб тяглись до Фридриховець...

В Гусятині, перед переходом кордону, зійшлась громадка подолян і тут під акомпанемент скрипки п. Никифора Григорієва і керівництвом п. Роццахівського заспівали востаннє на своїй землі сумного-сумного «Бурлаку» Б. Грінченка...

Добившись до Фридриховець, я дістав наказ Міністра Внутрішніх Справ О. Саліковського увійти в склад мішаної Комісії поляків і українців, що має перевести розбросання всіх, хто переходив кордон. Треба було стояти на мості і контролювати всіх – цивільних і військових. О годині першій ночі перейшла міст Канцелярія Головного Отамана і на останку – сам Отаман.

Натиск большевиків стримувала кінна козацька бригада сотника Яковлева та російська армія генерала Перемніка, зорганізовані російським Політичним Комітетом Б. Савинкова в Польщі, що визнав незалежність Української Народньої Республіки. Всіх, що перейшли кордон – інтерновано..

37

Я виїхав з Кам'янця урядово, з канцелярією Повітового Комісара, з Начальником Міліції та гуртком міліціонерів, що захотіли виїхати. Але цей гурт наших людей недовго тримався купи... Довідавшись, що большевики в Кам'янці поводяться досить м'яко, міліціонери вертались по хатах, а то й вступали в червону міліцію...

Отаборили нас поляки в селі Вікно, біля містечка Гржимайлова, по хатах місцевих селян. Годувались ми, як хто міг... Я з Начальником Міліції займали чисту половину хати в однієї жінки-вдовиці. Вона варила нам на вечерю «брамбури», або й пекла їх в такій кількості, щоб їх нам стало й на другий день. Ото на другий день ми їли її на снідання холодну, добре посоливши та запивши слабеньким чаєм...

Після сніданку Начальник Міліції йшов відвідати людей та зібрати ті відомості, що докотились з Кам'янця. Побалакавши зі своїми людьми, йшов до міліціонерів інших повітів заграти в карти. О годині 12-й давали нам з військової кухні таку-сяку зупу і після неї догодовлювались, хто чим розжився. А по обіді, поспавши добрих дві години, знову йшла гра в карти.

Я залишався в хаті на самоті. Розпаливши в хаті вогонь, я піддержував його, скільки міг. Одного дня поліз я на горище оглянути, чи можна би там сховати урядові папери і книги. І – несподіванка!... Я знайшов там цілу копицю військових денників, наказів, друків, перехованих тут в часи І-ї Світової війни. Я з інтересом переносив їх у хату і переглядав те майно. Нічого цікавого для мене тут не знайшлося. Найбільш цінним для мене був напів-чистий зшиток, який я і ужив до написання задуманого мною літературного твору – «Під баштою слонової кости».

Я радів своїй самотності і з великим запалом взявся за написання своєї новелі. Це не лише розважало мене, але й цілковито заповнювало мої порожні дні. А дні галицької холодної, дощової осені були би тяжкою карою, будучи відірваним від людей, без часописів і книг.

Приблизно через місяць з'явилась в нашій селі польська «жандармерія, т.зв. «канарки»; вона мала перепроводити нас з села до Тернополя. Тут мною заопікувався бувший Комісар Армії Федір Сумневич, що жив в приватній хаті панства Гр-их, які й прийняли мене у кімнату... Прожив я тут до Різдва без якогось доручення з-гори. Лиш у дні самотні продовжував писання моєї новелі...

Скоро після свят Різдва Христового мене закликав бувший Міністр Внутрішніх Справ УНР, журналіст О. Саліковський, який доручив мені поїхати у Львів і, побачившись там з письменником Климом Поліщуком, спільно організувати там журнал-місячник «Визволення». Я це доручення його виконав, але журнал після кількох чисел перестав виходити – він не відповідав потребам часу та обставин. Після цього О. Саліковський організував спільно з Петром Певним у Варшаві часопис «Українська трибуна», що виходила нормальним газетним розміром два рази в тиждень.

Тут під псевдонімом «Гортон» писав статті на військово-політичні теми і Симон Петлюра. Працювали тут й інші письменники та журналісти. Я правив коректуру та редагував «літературну сторінку». При цій праці я розлучився з дорогим товаришем по співпраці на Волині та Поділлі Ф. Сумневичем та переїхав у Варшаву, де став жити спільно з Володимиром Островським – також співробітником часопису. Тут же я частіше зустрічався з Мих. Мухиним, який вів в часописі відділ різної хроніки. З ним я був знайомий ще з Кам'янця, з кам'янецької преси. Він дивував мене своєю обширною пам'яттю, цитуючи цілі збірки поетів – М Рильського, М. Філянського та розстріляних денікінцями Василя Чумака та Задорожного...

Проходячи на працю вулицями Варшави, я часто зустрічався з панами мешканцями Житомира, Рівного та іншими. Пізнавали мене по відмінному одягові та обличчю. Здоровались, перекидалися кількома реченнями спогадів про страшні часи там, на Волині, і дякували мені за мою віддану працю. Так же я зустрів мого знайомого киянина, інженера Михайловського. Оповів мені, що закупив на Волині,

біля Домбровниць, в селі Озерах, великі простори лісу на зруб, для доставки палива польським залізницям...

Після кількох речень запропонував стати мені організатором тої роботи. Я, подумавши, при другій зустрічі з ним, дав свою згоду на працю в лісі... А дав, бо бачив, що життя нашого часопису є недовге, а моя праця – тим більше; не сьогодні, так завтра мені відмовлять в праці і треба буде їхати в Тарнів чи Ченстохів до табору, що мені дуже й дуже не всміхалось... А праця в полі, в лісі, на селі – приваблювала... За пару тижнів я з його заступником виїхав в село Озери...

Тут почався новий період мого життя, моєї праці.

СПИСОК РІДКОВЖИВАНИХ І ЗАСТАРІЛИХ СЛІВ

чимерка – старовинний чоловічий верхній одяг, пошитий у талію з фалдами
ззаду

касарня – (діал.) казарма

кульбака – (заст.) сідло

цівка – (спец). передня частина ложа рушниць, кулемета, тут дуло пістолета

цаль – (заст.) дюйм

трен – (заст.) шлейф

сита – (заст.) мед, розведений водою

запілля – (тут) тили

мерва – (діал.) м'ята, терта або зопріла солома.

Левко Богацький
(Мельборн, Австралія)

Про наукову і творчу спадщину батька

В статті вперше подано маловідомі сторінки життєвого та творчого шляху літературознавця, журналіста П. О. Богацького, брата якого Юрій, Володимир та Дмитро брали активну участь в діяльності «Просвіти».

Фаху я не маю, працював у канцелярії і при комп'ютері на сталеварні. Коли буде час хотів би познайомитися з частиною України, де мій батько народився. В мене є атлас України і я стараюся знайти села й містечка, згадані в батькових спогадах «На горбах Поділля»: м. Купин, м. Смотрич, Слобідка Смотрицька, с. Рудка, с. Криничани, Карабчієве, м. Городок.

Назви батькових братів і сестер: Дмитро, Павло, Микола, Сергій, Юрко, Олена, Зіна... Всіх дітей у Богацьких народилося 16, жило 10. Один з братів поїхав до Аргентини, забув який сааме.

Павло Богацький – журналіст, редактор, письменник, пластун, професор (доктор гоноріс кауза по соціології), учасник Зимового Походу, дійсний член НТШ, столичний отаман за Директорії – народився 4-го березня 1883 року в містечку Купин Кам'янець–Подільського повіту (нині Городоцького району Хмельницької області) в родині священника Олександра Богацького.

Початки науки отримав від дяка К. Ковальського, а на десятому році вступив до духовної школи в Кам'янці-Подільському. Попавши під вплив соціал-революціонерів, він стає членом їхнього гуртка і захоплюється редагуванням

пкільного часопису «проба Сил», за що П. Б. звільнено з 5-го класу в грудні 1903 року.

Потім П. Б. вступає в офіцерську школу у Вільні і закінчує її 24.3.1906р., одержавши рангу підпоручика. Вислано П. Б. н Далекий Схід, щоб взяти участь в російсько-японській війні, але, на його щастя, ця війна кінчилась перед тим, як він туди доїхав. Служив П. Б. в Луцькому полку (Ромни на Полтавщині), а згодом був переведений до Києва. За революційну діяльність відсидів п'ять з половиною місяців у Київській Цитаделі, а після того його зовсім звільнено з царської армії.

1907 року знайомиться П. Б. з Микитою Шаповалом і стає редактором і організатором журналу «Українська Хата», маючи лише 26 років. Були це роки живої літературної і наукової праці. Між співробітниками П. Б. в «Українській Хаті» була низка тепер відомих осіб, які в часи, коли П. Б. тримав кермо в своїх руках, робили тоді лише перші кроки в літературній діяльності. До таких зараховуємо М. Євшана, О. Олеся, Гр. Чупринку, О. Коваленка, Галину Журбу, Максима Рильського, Павла Тичину, Ольгу Кобилянську, Володимира Винниченка, М. Вороного, С Черкасенка, Микиту Шаповала, Аркадія Животка, Богдана Лепкого й десятки інших. П. Б. редагує і майже утримує самостійно цей журнал-місячник від 1909 до 1914 р., коли царська цензура закриває журнал, а П. Б. заслано на Сибір, де він запізнає свою дружину Валерію і у них народжується син Олександр. В Сибірі родина Богацьких перебуває до вибуху революції 1917 року.

В квітні 1917 р. на Першому Українському Конгресі вибрано П.Б. секретарем, а згодом він перебирає обов'язки Начальника Поліції Київського повіту і міста Києва.

Не дивлячись на ці несприятливі умови, П.Б. далі продовжує свою літературну діяльність в журналах «Україна», «Книгар», «Шляхи» та інші. Надрукував понад сотні рецензій, рефератів, критичних статей, розвідок. В 1918 році вийшов том його новел «Камелії».

На посту Начальника поліції арештовують його німці і він просиджує ув'язнений до другої революції на Україні – до листопада 1918 року. У відновленій Українській Республіці займає посаду Столичного Отамана. Коли Директорія залишила Київ, П. Б. приймає участь в боях Корпусу Січових Стрільців, який відступив до Кам'янця-Подільського, де П. Б. працює як учених-архівіст. Він відкрив і опублікував чимало цікавих матеріалів до історії революційних рухів в Україні в часописах «Слово» і «Подільський шлях». В 1920 р. П.Б. перейшов з Урядом кордон України і переїхав до Варшави, де разом з Ол. Саліковським редагує щоденник «Українська трибуна».

Весною 1922 р. управа Українського Комітету в Празі запрошує до себе, де він став членом редакції видання «Нова Україна», а згодом одним з керівників «Селянської Спілки», рівно ж працює в президії Українського Громадського Фонду. В 1929 р. стає членом Українського Соціологічного Інституту в Празі, де завідує кабінетом шевченкознавства. Тут має змогу присвятити більше часу науковій праці і видає декілька розвідок і есеїв, як також твори Григорія Чупринки та перший том вибраних творів Михайла Драгоманова за гроші, зібрані робітниками в Америці.

За наукову працю П.Б. іменований доктором гоноріс кауза по соціології, дійсним членом філологічного товариства в Празі та членом бібліологічної комісії НТШ у Львові. У виданнях цього товариства були надруковані праці П. Б.

Співпрацював в таких виданнях: «Літературно-Науковий Вісник», «Рідний Край», «Бджоли», «Будучність», «Громадський голос», «Огні», а пізніше в «Книгарі», «Шляху», «Нашим Слові», «Напій Думці». На еміграції – в «Українській трибуні», «Українським житті», «Записках НТШ», «Бібліографічних вістях», «Новій Україні», «Трудовій Україні» і остаточно у «Вільній думці» в Австралії.

Павло Богацький був автором белетристичних творів: «Камелії», «Під баштою зі слонової кости» і «Віта долороза», де описує період заслання на Сибір. Цей твір уже був прийнятий до друку «Літературно–Науковим вісником», але, на жаль, ці рукописи пропали.

П.Б. вклав багато творчих зусиль в дослідження текстів Тараса Шевченка та писання критичних видань: щорічні бібліографічні огляди писань про Тараса Шевченка і нових видань його творів з 1923–1929 рр.; велика праця за 1930–1942 рр., що на жаль, пропала під час Другої світової війни, як і «Історія критичного видання творів Тараса Шевченка». Лише частина цього твору під заголовком «Кобзар Тараса Шевченка за сто років» була надрукована в «Українській книзі» (1942) і появилася окремим виданням. Крім того вийшла бібліографія Гр. Чупринки з-під пера мого батька.

Великої вартості є його оцінки цілої низки видань Шевченка, однаково як давніших (празьке 1876 року), так і сучасних.

Під час Другої світової війни приїхав П. Б. до Німеччини, спершу до Берліна, де працював при «Українському віснику», пізніше до Баварії, до ДП табору в Міттенвальді, де учителював в учительській семінарії, опрацював і видав підручник з історії української літератури для шкіл та почав працювати над «Малою літературною енциклопедією», що в детальних поясненнях до окремих гасел виявляє велике знання і наукову ерудицію автора. Тут же в Міттенвальді П. Б. був активний і в Пласті.

Під кінець 1949 року П. Б. з дружиною Валерією емігрує до Австралії, куди вже майже рік тому ви емігрував син Левко (себто я). Тут П. Б., якому вже тоді було 66 років, зменшує собі вік на 10 років і йде на фізичну роботу до сталеварні, щоб допомогти своїй родині в новій країні.

В Австралії П. Б. був дійсним членом НТШ і основоположником Української Громади у Волонгонгу (60 км на південь від Сіднею), бере активну участь в громадському житті і до самої смерті співпрацює у сіднейському часописі «Вільна Думка», продовжуючи працювати над «Малою літературною енциклопедією».

Ось що свого часу написав український науковець Володимир Січинський про «МЛЕ» Павла Богацького: «Це є оригінальна й дуже цінна літературна праця, що знайомить читача з усіма явищами між стилями в літературі і подає короткі, синтетичні відомості про українських письменників та цілу історію українського й світового письменства. «МЛЕ» особливо цінна для українських шкіл та курсів на еміграції».

А в передмові до «МЛЕ» сам автор пише: «Мала Літературна Енциклопедія» – це скромний довідник для тих, хто в наших умовах життя цікавиться українською літературою і взагалі історією і формою слова».

«Мала літературна енциклопедія» буде видана Фундацією Українознавчих Студій в Австралії при Університеті Макворі.

Павло Олександрович Богацький відійшов від нас 22-го грудня 1962 року на 79-му році життя.

Бібліографія Павла Богацького

Поданий нижче список творі Павла Богацького оснований на друкованій бібліографії невідомого походження (джерела) і тільки частинно знаходиться в архівах Наукового Товариства ім. Тараса Шевченка в Австралії.

Де це було можливим, окремі записи були звірені з оригіналами. Признання з подякою за велику поміч висловлюємо пані Л. Пензей (Робертс бібліотека, Торонто); пані О. Процик (Гарвард бібліотека); проф. Д. Шторингу (Слов'янська і Східноєвропейська бібліотека в Іллінойс); пану М. Юркевичу (Канадський інститут укр. студій, Унів. Альберти) та доктору М. Павлишину (відділ слов'янських мов при університеті Монаш, Австралія).

Але, тому що П. Б. друкував деякі свої праці під час війни в часописах, які довго не існували («Український вісник», Берлін) і не знаходяться тепер в архівах, підтвердити ці дані було не в змозі автора.

Де Павло Богацький вживав свої ініціали або псевдоніми, то вони так і показані в цій бібліографії. Непереверені мною записи позначені зірочкою *. Скорочення: УХ – «Українська Хата» (Київ).

1. П. Б. Закордонна Україна, «40-літній ювілей львівської Просвіти». УХ, ч. 1, 42–44.

2. П. Б. Закордонна Україна «Справа М. Січинського». УХ, ч. 2, 101-104.

3. «Не доскочив». УХ, ч. 3, 4; 127–137.

4. П. Б. «Володимир Боніфатович Антонович». УХ, ч. 7, 8; 366-372.

1910

5. «Пам'яті Сергія Полюяна». УХ, ч. 4; 247-248.

6. «Рожеві квіти». Оповідання. УХ, ч. 7, 8; 420-428.

7. «Рожеві квіти». Закінчення. УХ, ч. 9; 536-543.

8. «?» (мініатюра). УХ, ч. 11; 661

1911

9. «Помстилась». Оповідання. УХ, ч. 1.

10. «Помстилась». Закінчення оповідання. УХ, ч. 2; 94-109.

11. П. Б. «Проект пам'ятника Т. Г. Шевченка в Києві», УХ, ч. 2; 123-124.

12. П. Б. «Нині отпущася...» (Пам'яті П. Житецького). УХ, ч. 3; 194-195.

13. «Сонечко». Оповідання, УХ, ч. 7, 8; 283-297.

14. «Муравочка». Драматична сцена. УХ, ч. 11, 12; 517-534.

15. Як. Стоколос (П. Богацький) «Театральні замітки», УХ, ч. 11, 12; 575-582.

1912

16. «В обіймах минулого». УХ, ч. 1; 4-6.
17. П. Б. «Август Стріндберг, некролог». УХ, ч. 5; 264-265.
18. Як Стоколос «Театральні замітки». УХ, ч. 5; 296-301.
19. «Етнод». УХ, ч. 6; 323-329.
20. П. Б. Рецензія твору В. Винниченка «Біля машини». УХ, ч. 6; 366.
21. «Тільки правду дай». Психо-ноела. УХ, ч. 9, 10; 487-529.
22. Як. Стоколос «Театральні замітки». УХ, ч. 9, 10; 570-574.
23. Як. Стоколос «Театральні замітки». УХ, ч. 11, 12; 668-675.
- 1913
24. Як. Стоколос «Український театр в 1912 році». УХ, ч. 1; 50-53.
25. Як. Стоколос «Огляд театру й драми Миколи Вороного». УХ, ч. 1; 77-78.
26. «Фрагмент». УХ, ч. 2; 85-89.
27. Як. Стоколос «Театральні замітки». УХ, ч. 4, 5; 308-313.
28. Як. Стоколос «Театральні замітки». УХ, ч. 6; 375-381.
29. «Осінній цвіт». Психологічні арабески. УХ, ч. 7, 8; 421-424.
30. Як. Стоколос «Театральні замітки». УХ, ч. 7, 8; 503-506.
31. «Осінній цвіт». Продовження. УХ, ч. 10; 594-603.
32. П. Б. Рецензія твору Марії Проскурівни «Уляся». УХ, ч. 10; 646.
33. «Осінній цвіт». Закінчення. УХ, ч. 11; 668-632.
- 1914
34. Як. Стоколос «Театральні замітки». УХ, ч. 1; 79-88.
35. «Viadolorosa» (опис подорожі на Сибір Наримський край, село Колпашево). Цей твір не був надрукований.
- 1917
36. * «Т. Г. Шевченко і княгиня В. Н. Рєпніна». Київ, «Книгар», ч. 2.
- 1918
37. «Камелії». Колекція новел» Видавництво «Грунт».
- 1923
38. «Сучасний стан світового мистецтва». Прага, «Нова Україна», ч. 1, 2; 197-213.
39. «Під бапштою зі слонової кості». Новела. Журнал «Нова Україна», Прага.
- 1925
40. «До історії критичного видання «Кобзаря Т. Шевченка». Львів, «Стара Україна», ч. 3, 4; 70-72.
- 1926
41. *Т. Чупринка «Твори». Прага. З хронологічною бібліографією Павла Богацького, стор. 491-523.
42. *»Кобзар» Тараса Шевченка. Видання в Празі 1876 до 1926. Прага, «Студентський вісник», ч. 3.
- 1927
43. «Нове про Шевченка (1924-1927)». Львів, «Літературно-науковий вісник», ч. 5; 63-67; ч. 6. 129-136.

44. «Україніка з журналу «Часопис чеського музеум» від початку його існування по 1926 рік (1827-1925). Львів, Записки НТШ, том 146, стор. 203-214.
45. *»В. Самійленко. До історії його поеми «Гея». Львів, Літературно-науковий вісник.
46. * «М. Достоевський: українець». «Наша громада», Подсбрани, Чехія.
1930
47. «Нове про Шевченка: інформативний огляд за р. р. 1927-1929.
48. Народознавство. Збірник відділу народознавства Укр. Соціологічного інституту в Празі, ч. 1; 53-78.
1937
49. Вибір політичних творів М. П. Драгоманова; том перший, 430 стор., Прага.
1939
50. «Фальсифікатори Шевченка». «Сьогочасне й минуле». Львів, Вісник українознавства, ч. 3, 4; 52-60.
51. «Вибір політичних творів М. П. Драгоманова» (був готовий до друку, видання якого перешкоджено німецькою окупацією).
1941
52. «Поезії Т. Г. Шевченка». Під редакцією П. Б. і Волод. Дорошенка (були видані в Празі у видавництві Юрія Тищенка).
1942
53. «Кобзар Тараса Шевченка за сто років. 1840-1940». Краків, Львів, Українська книга, том 4; 153-184.
1943
54. * «Гр. Квітка–Основ'яненко». Берлін, Український вісник.
55. * «Іван Котляревський». Берлін, Український вісник.
1943–1944
56. *»Літературна Грамотка» І. Стащенко, О. Косач, М. Вороний, О. Коваленко, А. Тесленко, Я. Щоголів. Берлін, Український вісник.
1944
57. * «Грицько Чупринка». Берлін, Український вісник.
1950
58. «Трагедія самотньої душі. Інтимна сторінка біографії Т. Шевченка». Сідней, Вільна думка.
1955
59. «Українська Хата. До історії української журналістики». Сідней, Вільна думка, ч. 2–3.
60. «З пережитого». Спогади. Сідней, Вільна думка, ч. 12-52
1958
61. «Проблеми критичного видання поетичних творів Тараса Шевченка». Нарис. Сідней, Вільна думка, ч. 10-14.
1959
62. «На горбах Поділля». Повість-хроніка. Сідней, Вільна думка, ч. 8–22.
1984-85

63. «Мала Літературна Енциклопедія». Сідней, Вільна думка. (Лише четверта частина цієї праці була надрукована у Вільній думці; ціла праця має 218 с. і згодом повністю буде видана Фондацією Українознавчих Студій Австралії).

1986

64. «Мій літературний автопортрет». (Ця праця була опублікована НТШ, під редакцією Романа Микитовича в книзі «Українське поселення в Австралії», виданій відділом славистики НТШ Університету ім. Монаша, Мельборн, 1986).

Листи Володимира Самійленка до Павла Богацького (1922–1923)

Високоповажаний Добродію Пане Редакторе. Одержав я Вашого листа. Посилаю цим разом спомини про київське укр. життя. Факти подані в них дрібні, але може вони характеристичні для тих часів. Спомини про Коцюбинського обіцяно вже «Літ.Наук. Вістникові», та й дуже в мене їх мало. «Гею» кінчаю. Як Ви думаєте її друкувати? мабуть окремою книжкою? Три перші розділи друковано в «Визволенні». Це приблизно половина поеми. Деякі видавництва вже зверталися до мене за Геєю, але нікому її не обіцяв. Напишіть Ваші умови. Певніші усього, що я її передам для видання вашій редакції. Послані тут спомини, якщо вони для Вас підходять, дуже прошу обрахувати приблизно зараз і прислати мені багато грошей, котрі найкраще переслати на Станиславів, філію Земельного Банку Гіпотечного, де б я їх міг одержати, а сповістити мене треба на адресу пошта Стриганці (Stryhanice), с. Миловань Товмач, повіту. Гроші мені дуже потрібні на теплу одежу на зиму, котрої ми абсолютно не маємо.

Чи не могли б Ви подбати, щоб перетягти мене до Праги, а ще краще до Ужгороду або Мункачи. Може б або в Редакції або де інде можна б мене десь примістити на якусь роботу. Тут занадто мало сонця й тепла; гадаю, що за Карпатами краще я себе почуватиму, крім того дочка має вчитися музики, а тут на селі немає на те жадної **змоги**; в містах же Галицьких нічого досі не знайшов, за що можна б було зачепитися.

Бажаю Вам усього найкращого.
Щиро прихильний до Вас
15 листопаду 1922.В. Самійленко.

27 грудня 1922.

Високоповажаний Добродію. Пане Редакторе!

Посилаю Вам п'ять розділів «Геї». Перші три розділи були друковані в «Визволенні», а решта не була ще друкована. Посилаю Вам і друковані частини, бо може у вас нема «Визволення».

Крім цього, що тут посилаю, має бути ще шостий останній розділ, який я розпочав, і віршована посьвята. Прошу познайомитися з тим, що вже написано, і напишіть мені, чи візьметесь ви поему видати і як – чи передрукувати з першої пісні в журналі, а тоді окремим виданням, чи додрукувати в журналі з 4-ої частини, а тоді все разом книжкою. Напишіть, які будуть Ваші умови. Майте на увазі, що віршова форма Геї надзвичайно трудна технічно і вимагає величезної праці, так що

розцінювати як прозу і навіть як звичайно римовані вірші, неможна. Хотілось би швидче мати відповідь, бо перше треба мені знати, що відповісти галицьким видавцям, які теж хотіли Гею видати, а друге я дуже потрібую грошей; в разі що ми погодимось, я мав просити у Вас авансової суми.

А що з моїми згадками? Чи підуть вони, і чи вишлете мені грошей?

Адреса: почта Стриганці (Stryhańce) Володимир Самійленко (в Милованю).

З великим поважанням В. Самійленко.

2 1922 [помилково, замість 1 січня 1923-го р.]
(почта Stryhańce)

Високоповажаний Добродію

Пане Редакторе!

Одержав я Вашого листа 15 січня. Видимо наші листи розминулися, бо 27-го грудня я Вам теж вислав листа і п'ять розділів «Геї» для обзнайомлення. Напишіть мені, чи дістали їх і чи відповідає ця річ вашому видавництву.

Естетику Кроче я візьмусь перекладати, якщо буде мені присланий оригінал і словарь (італійсько-французький), бо свої словарі я всі полишив на Україні. Не знаю, який розмір має книжка Сгосе. В кожному разі ліпш е таку річ перекласти, ніж зреферувати. – Якось торік я був почав перекладати Ал. Толстого «Царя Федора». Звичайно я з російської мови, як близької, не перекладаю, але що ця пьеса здається мені дуж е гарною і написана білим віршом, то я хотів би перекласти. Маю готову першу дію. Чи така пьеса не придалась би для вашого видання?

Що до стипендії, то вона мені саме тепер придалась би дуже; мої справи стоять тепер так: я тут при школі маю кімнату і деякі харчі, себто такі, що продукує шкільне господарство – борошно, городину, молоко, (і дуже рідко м'ясо), але решту – сало, цукор, чай, м'ясо, яйця, масло, мушу купувати.

Читаю я тут на тимчасових курсах лекції історії укр. літератури і географії, але плати грошима за це не отримую. Мав кілька разів допомогу від учительської Громади, але допомоги не вистачає на стільки, що придбати собі і жінці що небудь з теплої одежі досі не було спромоги; одягли поки що тільки дочку.

Як що можна мати стипендію, то це було б добре, і я дуже б прохав Вас ужити можливих заходів, але заяву подавати я вважаю незручним, бо й не знаю ще, як віднесеться Комітет.

Щиро здоровлю Вас із Новим Роком.

Ваш щирий

В. Самійленко.

[Не датований, але судячи по відповіді на його 12/111,
написаний він в кінці лютого, або до 10-го березоля 1923 р.]

Високоповажаний Добродію Пане Редакторе.

Чи доходить сюди Ваша «Нова Україна»? Я її не одержав і навіть не знаю, чи мої згадки вже надруковано.

Я вже давно одержав гроші (500 к.), але жадного повідомлення від Редакції не маю, а тільки догадуюся, що то гонорар.

Ще дуже прошу повідомити мене, чи одержали Ви послані ще здається в грудні п'ять розділів «Гей» (три друковані і два рукописні) і чи маєте охоту її друкувати. Якщо ця річ Вам цікава, то я постараюся закінчити поему і пришлю. Лишилося закінчити шосту пісню. Як що з яких небудь причин ця річ не відповідна Вам, то може б Ви звернули прислані частини? У мене лишився тільки один рукописний примірник і то не дуже поправний.

Ви мені писали про естетику Кроче. Чи то дуже велика книга? Власне тепер я охотніше взявся б до перекладу Дон-Кіхота і вже маю оригінал, але не маю зараз словаря і тому не починаю.

Дуже прошу відповісти про «Гейю» і прислати «Нову Україну», як що вона доходить.

Ваш щирий В. Самійленко.

Стриганці,
с. Миловане.
22 березня 1923.

Високоповажаний Добродію!

Одержав я Ваш лист. А що до «Гей» то не знаю, нащо Ви вислали 2 примірника під перепаскою; краще було б вислати тільки рукопис мій 4-ої й 5 пісні в листі, бо з 2-х примірників я дістав тільки 1 1/2 : з одного примірника майже від початку 5-ої пісні до кінця десь виїнято в дорозі; можливо, що ця пісня опиниться в Російській Чрезвичайці, – річ не дуже для мене приємна, раз «Гейя» взагалі тепер не по сезону. З гонораром теж чимале розчарування: виходить, що не такий він нечуваний, як здавалося раніш, бо замість 400 к. звелось на 100 за аркуш, а крім того ваш аркуш побив рекорд «убористости», бо те, що я гадав, що вистачить на 1 1/2 аркуші великої вісімки, вмістилося в неповних 3/4 арк. Хотів би щось для Вас перекласти, щоб відробити аванс, але не дуже довге, чи повість, чи кілька оповідань, або з французького, або з еспанського. Тільки тут не можна дістати ніяких книжок для перекладу, та й не знаю, що Вам сподобалось би. Найкраще, як би Редакція сама щось вибрала, добула й прислала для перекладу. До еспанської книжки (і до італійської) конче треба й словника (еспано-французького), а я всі свої словники залишив на Україні. Я мав найкращий словник еспано-франц. Vicente Salvà (Paris 1905) здається видання Jo sefa Garnier; але він дорогий – тоді був 24 франки; є шести франкові, але не знаю на скільки повні.

Дон-Кіхота я мабуть не буду перекладати: надто велика праця, а чи знайдуться в наш нервовий вік читачі на такий твір, повний довгих відступів, сонетів, новелок т. и., та й здоров'я моє тепер не дозволяє приступити до такої великої роботи.

Жозефа Гарньє в Парижі можна дістати всякі новини еспанські й італійські (Librairiepourleslivres étrangers здається ruedesSaintsPères, Paris, а Лі не памятаю).

У Мадриді книгарня Фернандо Фе (D. FernandoFé, Puertadelsol, 15, Madrid, Espanna), колись я виписував від його книжки.

«Нову Україну» я одержав потому, як послав до Вас листа. Книжка розминулася.

За Ваші клопоти про аванс я дуже Вам вдячний.

Присилайте ж щось для перекладу, бо оригінальне чи набіжить щось скоро, незнаю. Настрій не дуже добрий.

Щиро здоровлю Вас, з великим поважанням
Самійленко.

Миловане (почта Стриганці)

24 мая 1923. (р. Stryhańce)

Miłowanie Włodzimierz Samijlenko

Високоповажаний Добродію

У квітні я одержав повідомлення від Громадянського Комітету в Празі про те, що мені призначена літ.-наукова стипендія на 6 місяців по 200 корон. А оце вже я й одержав двічі по 200 кор. (у польській валюті), одні через Львівський Комітет допомоги біженцям з України, а другі через Я. Зозулю теж зі Львова. Чи ці обидві суми переслані були мені комитетом?

Виходить, що я отримав стипендію за квітень і май. А щеж я винен авансу 425 кор. Лишенько! Колиж я це все відроблю? Я послав Комитетові пропозицію використати мій переклад (віршами) трагедії А. К. Толстого «Царь Федор», та не знаю, чи сподобається це, чи ні. А трагедія прекрасна! Не погано було б нам мати в перекладі і цілу драматичну трільогію А. Толстого.

Переклад «Царя Федора» я вже скінчив. Тепер переписую і даю останню редакцію, обточуючи і поліруючи.

Може б можна надрукувати його в Новій Україні? А потім можна б зробити відбитки. Або чи не знайшовся б якийсь видавець? Мені здається, що такий твір конче треба нам мати, хоч і старий він, а небагато знайдеться в Російській літературі кращих. Та й користо нам спізнавати побут, психологію й історію наших любих «братів».

Отже напишіть мені: як що є змога десь притулити «Федора», то я зараз вам його вишлю. Може б і Садовський схотів виставити його на сцені? Багато тільки дієвих осіб!

Написав я ще маленьку брошюрку «Українська вимова» (відповідно центральному діалектові). Призначена вона для тих, хто вчився мови з книжок, або виховався на народному діалекті з лихою фонетикою й акцентуацією. Та не знаю, чи варт її пускати в світ. Річ у тому, що різниця наголосів у нашому наддніпрянському діалекті і галицькому – це ціла безодня. Трохи не половина слів у нас акцентується різно в обох діалектах. Щоб це все порівняти, треба навести не тільки цілий словарь, а всі слова в усіх граматичних формах. Я ж тільки можу подати деякі спостереження, та кількадесят прикладів різниці наголосу. Системи нашого наголошування годі мені знайти, та чи й єсть вона, бо акцентуація наша надто вередлива й химерна.

Ще в мене є трохи нескінчена «Українська версифікація», але я бачив, що в граматиці Симовича відділ цей розроблений досить повно і я мало в чому з ним незгідний, то я облишив цю працю, хоч деякі мої вказівки можеб і придались.

Якщо «Царя Федора» примістити ніяк не можна, то напишіть, а я буду шукати десь видавця на його.

Ще просив би я дуже, як що будуть висилатись мені гроші з Комітета чи редакції, попередити мене, через кого вони посилаються. Бо коли, напр., чоловік вислав мені 200 кор. і не пише мені, з чийого доручення він це робить, то це мене хвилює, бо я не знаю, що то за гроші.

Як що хочете дати мені якусь роботу на Ваш вибір, то пришліть потрібні матерьяли, не люблю я тільки реферувати; краще перекладати, але я писав уже, що не маю тут словарів.

Нов. України я одержав уже книжку за квітень. Дуже дякую вам за клопоти про мене в Гром. Комітеті.

Пишіть. Ждатиму Вашого листа.

Ваш щирий В. Самійленко

Долучаю до цього листа свій хор «Наша славна Україна». Може скористаєте для виконання або видання. На ці слова я бачив одну галицьку музику, що дуже нагадує пісню «Била жінка мужика». Та може моя теж не краща.

В. С.

Високоповажаний Добродію.

Давно вже я не одержую жадних листів з Праги. Чи може хто й писав та лист не дійшов?

Я давно вже послав на имя п. Паливоди свій переклад трагедії «Царь Федор» і не знаю, чи буде вона вжита і чи буде взагалі ця робота принята як чергова. Отже не відмовте написати мені, що вирішено з цього powodu. І пришліть мені що небудь для перекладу хоч з французької мови. Якби мав словарі, то просив би й з еспанської або італійської.

Якщо Царя Федора не берете, то напишіть мені, я в таким разі пошукаю тут видавця, але рукопису тим часом мені не пересилайте назад. Той хор, що я вложив у лист до Вас, як що його нема де видруковати або він не подобається, я можу помістити в календарі-альманаху «Дніпро». От же як що він вам до друку не надається, то напишіть і про це; я тоді передам примірник до «Дніпра».

Хотів би чимсь відробити Вам стипендію, але на лихо тепер, крім перекладів, ні до чого не здатний. Стан здоров'я і душевний настрій такі, що я ні до чого нездатний.

Відпишіть бога ради! Щиро здоровлю Вас

Ваш В. Самійленко

poczta Stryhańce w Miłowaniu
 [закр. powiat і винесено в долину * powiat Tłumacz]
 Wł. Samijlenko.

Напишіть хоч кілька слів, але рекомендованим, щоб я напевно одержав.

25/УІІ 1923.

p. Stryhańce wieś .Milowanie Włodzimierz Samijlenko.

Високоповажаний Добродію.

Що це значить, що я вже кілька місяців не одержую листів з Праги? Чи листи пропадають? Бога ради відпишіть мені рекомендованим: 1) чи одержаний у «Громадському Комітеті» мій переклад трагедії Ал. Толстого «Царь Федор», і чи піде він куди небудь, 2) чи одержали Ви того листа, де я вложив між іншим музику на старі свої слова «Наша славна Україна» і де я запитував про деякі роботи. Переклад послав я ще 1 червня на имя п. Паливоди, як голови Культурно-просвітної Секції. Невже він пропав, хоч посланий рекомендованою бандеролею?

Зараз я маю замір написати чималеньку роботу про Каталонське літературне відродження. Як Вам здається ця тема? Пишу до Барселони, щоб добути матерьяли. Хотілось би написати щось докладне; у нас тільки й була на цю тему невелика стаття С. Ф. Русової. Я взявся б написати ширше, як би добув матерьяли. Хотілось би не дурно хліб їсти, а то одержую стипендію, а користи з мене ніякої!

Та й правду кажучи хотілось би мені добути право на продовження терміну стипендії, бо в осени маю виїхати куди инде з цього села, [я – закреслено] де я маю помешкання і ще де що від «Просвіти» безплатно, і перейти цілком «на свій хліб», отже потрібуватиму або стипендії, або сталого заробітку на зиму. Отже праця про Каталонців, та ще може який переклад дуже б підсилили мої фінанси, які через дорожнечу життя в тепер у сумному стані, не вважаючи на стипендію, коли кільки цукру коштує 50.000 марок, а кільки сала 80.000 м.

А може й пришлете для переклада якийсь твір французький? (прозу), а як що еспанський, то треба, й словаря (на французск.). Не знаю, що гарного в новій літературі, але зстареньких знаю напр. Густава Адольфа Беккера; є чудові легенди й оповідання, або Leopoldo Alas, або пьеси театральні José Echegaray'a. Гарна мабуть драма його «E1 gran Galeoto», бо я бачив, що вона є і в рос. «Універсальній Бібліотеці». Сам я її не читав, а знаю деякі інші його твори. Одну пьесу був переклав (A fuerza de arrastrarse), але вона загинула в видавництві «Сіяч».

Пишіть.

Щиро відданий Ваш В. Самійленко.

Вище подані вісім листів покійного нашого письменника Володимира Самійленка адресовано на моє ім'я, яко секретаря празького літературно-наукового видання —«Нова Україна», де поет помилково звертався до мене, яко до редактора. Листування обіймає короткий час, всього неповних девять місяців, від 15-го листопада 1922 року до 25 серпня 1923-го року, але кидає воно досить яскраве світло на найтяжчий час життя поета: на його самотнє, емігрантське життя в глухім, далекім від культурних осередків, галицькім селі — Милованію. Листи подають досить характеристичні риси до біографії цього скромного і передчасно зданого до архіву письменника.

Жив Вол. Самійленко в селі Милованію, яко лектор історії української літератури та географії на тимчасових курсах при господарській школі, що впорядила львівська «Просвіта». За свою працю він не діставав платні грошима, але мав при школі кімнату та харчі – продукти шкільної господарки. Жив з дружиною та донькою і терпів матеріальні злидні. Ріжні допомоги не вистачали на те, щоб він мав спримогу «придбати собі і жінці що небудь з теплої одежі». Тому то вже на початках нашого листування щиро так пише, сказати би наївно так, просить обрахувати його гонорар та прислати «багато грошей» за його працю. І грошова справа в тій чи іншій формі не зникала увесь час зі сторінок нашого листування, з переднього кону його життєвих інтересів. Але одночасно з розмовою про сталий брак засобів не для людського життя, а бодай для животіння, в кожному слові тої розмови відчувається крайня ущипливість у будь яких грошових справах, боязнь усіляких боргів та залежностей матеріальних.

Перебуваючи в таких умовах не диво, що Вол. Самійленко повсякчас марив про втечу з села, про те, щоб «перейти цілком на свій хліб». Тому то він одразу в першій же листі просить подбати про те, щоб «перетягти його до Праги, ще краще до Ужгороду або Мункачу», бо тут, – скаржиться поет, – «занадто мало сонця й тепла; гадаю, що за Карпатами краще я себе почуватиму»... І такі скарги раз–у–раз подибуємо у його листах, а з тим тісно був пов'язаний і стан його психіки, його творчий настрій. «Пришліть же щось для перекладу, бо оригінальне чи набіжить щось скоро, не знаю. Настрій не дуже добрий» (22. III. 23 р.), просто заявляє поет. Або «... стан здоров'я і душевний настрій такі, що я ні до чого нездатний» (18. VIII. 1923 р.).

Та оці скарги на настрій та здоров'я були такі законні в його літах та в його умовах життя. А до того ще, коли людина відірвана від оточення, від інтересів своєї праці, від преси й літератури та не бачить перед собою жадних перспектив крізь замуране, сільське віконце... у Милованію.

Організуючи в кінці 1922-го року видання «Нової України» на ширший плян, та запроваджуючи там відділ красного письменства, відділ мемуарів і ин., я звернувся до Вол. Самійленка, як і до інших знаних мені українських письменників, подати до друку свої твори. А знаючи, що його поема «Гей», розпочата ще в р. 1921-м у львівському журналі «Визволення», не скінчена друком, просив надіслати її до редакції «Н. У.», щоб тут її надрукувати в цілості. Крім того, надаючи великої ваги та значіння ріжній мемуарній літературі, я просив поруч з іншими і В. Самійленка подати низку своїх спогадів про ті, чи інші часи, про тих, чи інших осіб, особливо про Мих. Коцюбинського, з котрим поетові довелось вкупі жити та працювати довший час у Чернігові. Так навязалась у нас кореспонденція. На мою пропозицію Вол. Самійленко негайно надсилає свої спомини «З українського життя в Києві в 70 рр. XIX ст.», що й були надруковані у I –Пкн. журналу «Нова Україна».

1923-го, ст. 104-116. Незабаром надіслав він п'ять розділів своєї поеми –«Гей», доля котрої випала не так щасливо, як доля попередньої його праці. Поему на сторінках журналу «Н. У.» не віддруковано, а то тому, що один з редакторів знайшов її не відповідною для друку в цій журналі. Дальша доля тої поеми нам невідома. В

пресі вже було («Студентський Вістник», Прага, 1925, ч. 9 – 10, ст. 19), що «скрипт її переховується десь у архіві редакції «Н. У», але там його немає. Можливо, що він лишився на руках одного з редакторів журналу, який його або приховав, або згубив. Якщо той скрипт ще не згинув, то було б дуже бажаним, щоб його передати до «Шевченківського Інституту» у Харкові, який збирає літературно-меморіальні матеріали (головно рукописи).

Одночасно з тим я запропонував Вол. Самійленкові злагодити переклад якоїсь солідної праці, щоби тим дати йому можливість заробити якийсь гріш, а разом і підтримати його робочій настрої. Але насамперед я вважав потрібним залагодити його матеріальні потреби, тому пильнував його справи у редакції – авансом вислав йому 500 кор. чес. за його «Спомини», а з другого боку стежив в Укр. Гром. Комітеті, щоби йому була призначена літературна стипендія, а коли її призначено, то щоб її акуратно йому висилали, рівнож стежив за його справами у зносинах з Комітетом.

Для піднесення його робочого настрою я увесь час термосив його ріжними дорученнями та плянами літературного характеру. Знаючи, що він добрий перекладач з французької чи італійської мови і любить таку працю, загадав йому перекласти «Естетику» Сросе. Та це не вдалось – на перешкоді стали ріжні складні обставини, що занадто вже не спріяли такій праці там на селі. Тоді я просив подати переклад якогось белетристичного твору з якої будь, на його вибір, мови та автора. Але й це не вдалось...

Втягаючи Вол. Самійленка в коло літературних інтересів, я тим безперечно підносив його інтерес до літературної праці, а також скріплював його робочу енергію, тим, звичайно, скрашувалось його незаповнене, злиденне, самітне життя. І він, бачимо, легко піддавався тим впливам: кінчає «Гею», дописуючи тепер лише її шостий розділ та посвяту. Береться знову, і за пару місяців кінчає переклад з російської мови трагедії Ол. Толстого – «Царь Феодор»; задумує перекласти «Дон Кіхота», хоча скоро відмовляється від свого незвичайно сміливого замисла, бо «надто то велика праця, а чи знайдуться в наш нервовий вік читачі на такий твір, повний довгих відступів, сонетів, новельок і т. и.»; пише брошуру «Українська вимова»; збирається закінчити свою працю – «Українська версифікація»; давній музикант – він відновлює й цю потребу своєї творчої душі та складає музику на слова «Наша слава Україна», і, врешті, таки бажаючи «підсилити свої фінанси» зарібком у журналі «Н. У.», наміряє написати «чималеньку роботу про катальонське літературне відродження» і адресується до Барсельони по потрібні йому для того матеріали. А одночасно з тим хоче дати переклад якогось белетристичного твору з французької чи італійської мови, шукаючи відповідного його смакові автора.

Так живо зареагував Вол. Самійленко на мої привабливі для нього, як старого письменника та журналіста, пропозиції. Але рожеві мрії та надії його скоро почали розвіюватись. «Гея» – не надрукована! Навіть без відвертих, щирих та солідних мотивацій тої відмови... На старости літ йому, заслуженому та признаному українському письменникові довелось зазнати такої образи для свого поетичного самолюбства... «Царя Федора» не приймають до друку, але також не можуть спромогтись на відповідь з Укр. Гром. Ком-та, чи приймають ту працю, яко

оправдання його стипендії... Нарешті і стипендію припиняють... Захитався матеріальний ґрунт, на якому стояв бідолашний, непорадний, перемучений поет і... він почав шукати інших шляхів. Але, напевно, шукали і знайшли їх інші, а він лише піддався і з примусу пішов...

Ще пару слів про долю його перекладу трагедії «Царь Федір». Манускрипт того перекладу, надісланий для ознайомлення до Укр. Гром. Ком-та в Празі, був в архіві його, який по зліквідуванню УГК перейшов до новоповсталого Комітету на чолі з Ничипором Григорійвим.

Бібліографія

Список праць:

Аугуст Стрінберг: Некролог – Укр. хата – 1912 – ч. 5 – ст. 264-265 / Ж1524/

В обіймах минулого – У. х. – 1912 – ч. 1. ст 4-6 /Ж1524/

До історії критичного видання «Кобзаря» - Реєстр пр.. 1867-1925 рр. Стара Україна – Львів, 1925, ч. 3-4 – ст 72

Закордонна Україна: 40-літній ювілей львівської «Просвіти» – У. х. – 1909 ч. 1 – ст 42-44. / Ж 1524/

Закордонна Україна: Справа М. Січинського – Ух – ч. 2 – ст. 101-104 - /Ж1524/

Етюд – У. х. – 1912 – ч. 6. – ст. 323-329. /Ж1524/

«Камелії» - Психологічні арабески – К., 1918 160 сторінок. /Во22197/

«Кобзар» Т. Шевченка за сто років (1840-1940), до історії критичного видання його: бібліогр. покажчик літ. з цього питання – Львів; Краків, 1942, 35 сторінок.

Листи Володимира Самійленка (1922-1923)

Літ. Наук. Вісник; 1928; ч. 12 – ст. 326-335.

Колекція Айзеншток ч. 10084/32

Матеріали до критичного видання творів Грицька Чупринки – Прага – Укр. громадський фонд, 1926; 195 сторінок; 3744 (зал зарубіжної україніки)

«Муравочка» – драмат. сцена; У. Х. 1911 р. ч. 11-12; ст. 517-534; /Ж 1524/

«Недоскочив» – У. х. – 1909; ч. 3-4 – ст. 127-137 /Ж1524/

«Нині отпущаєш» – Пам'яти Павла Житецького – У. х. – 1911; ч. 3; ст. 194-195; /Ж1524/

«Нове про Шевченка» – Інформ. огляд (1924-1927) – ЛНВ – Львів 1927; ч. 5 ст. 63-77; ч. 6. Ст. 129-136; Кол. Айзеншток, ч. 9961/41.

«Нове про Шевченка» - Інформ. огляд за 1927-1929 рр. – Народознавство – Прага, 1931 – ч. 1-3 – ст. 58-78;

«Осінній цвіт» - психологічні арабески – У. х. 1913; Ц. 7-8; ст. 421-441; ч. 10 – ст. 594-603; ч. 11– ст 668-682 /Ж1524/

Пам'яти Сергія Полуяна (1890-1910) – У. х. 1910 ч. 1-12 ст. 247-248; /Ж1524/

«Під баштою зі слонової кості» – новеля «Нова Україна» 1923 ч. 4 ст7988; ч. 5 ст.71-89; ч.6 ст. 111-119; ч 7-8. Ст 69-83; ч. 9. Ст.87-93; ч10. Ст.112-121 зал зарубіж.україніки

«Помстилась» оповідання – У.х. – 1911; ч.1. ст. 18-29; ч.2. ст.94-109. /Ж1524/

«Рожеві квіти» – У.х. – 1910 ч. 1-2; ст.420-428. 536-543. /Ж1524/

«Самотність» – критичний нарис – У.х. – 1911 ч. 11. Ст. 47-53 /Ж1524/

«Сонечко» – оповідання – У.х. – 1911, ч. 7-8 ст. 383-397, /Ж1524/

Сучасний стан світового мистецтва – Нова Україна – 1923; ч. 1-2 – ст. 197-213; ч. 6. ст. 33-43; ч. 7-8 ст. 168-175; ч. 11. Ст.124-136; ч. 12. Ст. 137-145. Зал зарубіж. Україніки

«Сьогочасні літературні прямування» – Прага, Берлін – Нова Україна – 1923 – 88 сторінок. 3496 (Зал зарубіж. україніки)

«Тільки правду дай!» – психо-новеля – У.х. – 1912; ч.9-10 ст.487-529. /Ж1524/

Фрагмент – У.х. 1913; ч.2. ст. 85-89; /Ж1524/

«Чесний робітник» - оповідання; «Дзвін» 1909; ч. 1. Ст. 28; /Ж26476/

«Україніка» з журналу «Casopis Ceskeho Muzeum» від початку його існування по 1926 рік /Ba567476/; Записки НТШ – 1927 Т 146, ст. 204-214/ Ж20869/

?! .. – У.х. – 1910; ч. 1; ст 661. /Ж1524/

* * *

(Рецензія) – У.х. – 1912; ч. 6. ст. 366; рецензія на книжку В. Винниченка «Біля машини» – оповідання; «Дзвін» 1912№ 32 сторінок

Література про П. Богацького

Богацький Павло – Грузов М. А. Шудря М. А. «Книголюб» – Показчик змісту часопису – К. 1996. ст. 22

Богацький Павло – Енциклопедія Українознавства; Словникова частина – Львів, 1993 – Т.1. ст. 143

Мізюк О. – «Два монологи», в Інституті літератури, присвячені Паблові Богацькому; «Визвольний шлях» - Лондон, 1995; кн.7, ст. 821-823.

Українське тов.. прихильників книги в Празі; бібліологічні статті, ч.1. ст.108; План роботи товариства комісії, оповіді.

Федотова О. О. – Українська літературознавча аграфія за рубежем 1920-1930 рр. ХХ ст. – К. – Кн. Хата України, 1997р. 36 сторінок.

ДЛЯ НОТАТОК

ДЛЯ НОТАТОК

Наукове видання

Серія

«XX століття: від модерності до сучасності»

**Творчість Павла Богацького в контексті
української літератури XX століття**

**Збірник наукових праць
Випуск 5**

Ред. колегія:

Поляруш Н. С. (голов. ред.)
Мацько В. П. (заступ. голов. ред.)
Віннічук А. П. та інші

Комп'ютерний набір
Ольга Сольвар

Матеріали опубліковано в редакції авторів

